



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή»
«Cults at Delos in Hellenistic era »

ΧΡΥΣΗ ΚΩΝ. ΓΛΥΜΠΗ



ΑΘΗΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
**«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«ΧΡΥΣΗ ΚΩΝ. ΓΛΥΜΠΗ »
Α.Μ. 4372021008

«ΟΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΣΤΗ ΔΗΛΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ»

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΑ ΜΙΚΕΔΑΚΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΜΙΚΕΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ
ΠΑΠΠΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ
ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....σελ. 4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....σελ.5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....σελ. 7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Σύντομη ιστορική επισκόπηση της Δήλου με έμφαση στην ελληνιστική εποχή και την ίδρυση του Κοινού των Νησιωτών.....σελ. 16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η λατρεία στο ιερό νησί της Δήλου (τριαδική λατρεία, εισηγμένοι θεοί, θεοποιημένοι ηγεμόνες).....σελ. 22
Η Δήλος στο πλαίσιο θρησκευτικού συγκρητισμού, μεταξύ αρχαίας Ελληνικής και Αιγυπτιακής θρησκείας.....σελ. 32
Τριαδική λατρεία.....σελ. 34
Θεοποιημένοι ηγεμόνες.....σελ. 38
Η λατρεία εντός της πόλης της Δήλου (Θρησκευτικές ενώσεις και θεοί)....σελ. 44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Τοπογραφία της Δήλου.
3.1 Ιερά που προϋπήρχαν και συνέχισαν να λειτουργούν κατά την ελληνιστική εποχή. Αρχαιολογικές και ανασκαφικές μαρτυρίες.....σελ. 46
3.2 Ιερά που ιδρύθηκαν κατά την ελληνιστική εποχή. Η πτολεμαϊκή επιρροή.....σελ 56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Το αρχαίο θέατρο της Δήλου και η χρήση του στο πλαίσιο της λατρείας, (Απολλώνια, Διονύσια, Αντιγόχεια, Δημήτρια, Πτολεμαία).....σελ. 64
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ. 73
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....σελ. 75
ΕΙΚΟΝΕΣ.....σελ. 84

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας η οποία εκπονήθηκε ως μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Αρχαίο Θέατρο: Εκπαιδευτικές και Φιλολογικές Προσεγγίσεις» του τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Μαρία Μικεδάκη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, την υποστήριξη και καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της έρευνας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την κατανόηση που έδειξαν όλο αυτό το διάστημα. Επιπλέον, ευχαριστώ θερμά τους ανθρώπους εκείνους που με βοήθησαν στις μεταφράσεις των γαλλικών πηγών και έτσι κατάφερα να αντλήσω σημαντικά στοιχεία για την ερευνά μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κατά την Ελληνιστική περίοδο, στο ιερό νησί της Δήλου, ιδρύεται το Κοινό των Νησιωτών, γεγονός το οποίο επηρεάζει τη θρησκευτική οργάνωση του νησιού και δημιουργεί ένα θρησκευτικό περιβάλλον, το οποίο κατακλύζεται από διαφορετικού είδους λατρείες. Η κοινωνικό-οικονομική κατάσταση και η εισροή ξένων εμπόρων στο νησί επιτρέπουν νέες, ξένες θρησκείες να ενσωματωθούν με τις έως τότε ελληνικές, ενώ ταυτόχρονα δίνεται και η δυνατότητα να κατασκευαστούν νέοι αντίστοιχοι ναοί ως τόποι λατρείας. Ταυτόχρονα, η τοπογραφία της Δήλου μετατρέπεται σε ένα αναθεωρημένο θρησκευτικό πεδίο. Στην παρούσα διπλωματική εργασία, εξετάζοντας τις νέες αυτές λατρείες, διερευνώνται τόσο οι προϋπάρχουσες στον ελληνικό κόσμο εορτές αλλά και οι εορτές που εισήχθησαν, δηλώνοντας τη λατρεία προς τους θεοποιημένους ηγεμόνες των δυναστειών της εποχής. Η μελέτη αυτή ολοκληρώνεται με την εξαγωγή συμπερασμάτων που φανερώνουν την πολυπλοκότητα του θρησκευτικού χώρου και της τοπογραφίας κατά την υπό εξέταση περίοδο.

ABSTRACT

During the Hellenistic period, on the sacred island of Delos, the “*Nesiotai or Koinon ton Nesioton*” was established. Such event influenced the way several religions of the island were organized, and created a religious environment filled with various types of worship expressions. The socio-economic situation and the influx of foreign merchants to the island, allowed new foreign religions to integrate with the existing Greek ones, while at the same time, there was an opportunity to construct new temples as places of worship. Simultaneously, the topography of Delos is transformed into a revised religious landscape. In this diplomatic work, while examining these new worship expressions, both the pre-existing religious festivals in the Greek world and the festivals introduced to declare worship for deified rulers of the time, are explored. At the end of this study, conclusions are drawn that reveal the complexity of the religious environment and general topography during the examined era.

Λέξεις-κλειδιά: Δήλος, λατρεία, ελληνιστική εποχή, θρησκεία, θεοί, λατρευτικές πρακτικές, ιερά, Αιγύπτιοι θεοί

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το νησί της Δήλου, το οποίο βρίσκεται στο Αιγαίο Πέλαγος, κατέχει σημαντική θέση στην αρχαία ελληνική ιστορία και θρησκεία. Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής, η Δήλος έγινε σημαντικό κέντρο λατρείας και θρησκευτικών πρακτικών, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένα ευρύ φάσμα λατρειών και τελετουργιών. Η παρούσα εργασία διερευνά τις λατρείες και τις θρησκευτικές πρακτικές στη Δήλο κατά την ελληνιστική περίοδο, εστιάζοντας στους ιερούς τόπους, τους θεοποιημένους ηγεμόνες και τις θεότητες που διαμόρφωσαν το θρησκευτικό τοπίο του νησιού. Εμβαθύνοντας στις ιστορικές και θρησκευτικές πτυχές της Δήλου, μπορούμε να αποκτήσουμε μια βαθύτερη κατανόηση της περίπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ λατρείας, θρησκείας και κοινωνικοπολιτικής δυναμικής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο κατά τη διάρκεια αυτής της μεταβατικής εποχής.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τη θρησκευτική δυναμική της Δήλου κατά την ελληνιστική εποχή, είναι ζωτικής σημασίας να δώσουμε μια σύντομη ιστορική επισκόπηση που περιλαμβάνει τόσο την κλασική όσο και την ελληνιστική περίοδο. Η Δήλος στην παλαιότερη ιστορία της λατρεύτηκε ως η μυθική γενέτειρα του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος, καθιστώντας την ιερό τόπο στην αρχαία ελληνική θρησκεία. Το νησί γνώρισε διάφορες αλλαγές στην εξουσία και την επιρροή, από τον έλεγχο της Αθήνας κατά την κλασική περίοδο έως την ενσωμάτωσή του στον επεκτεινόμενο ελληνιστικό κόσμο.¹

Στο πλαίσιο της ελληνιστικής περιόδου, οι λατρείες και οι θρησκευτικές πρακτικές στη Δήλο υπέστησαν σημαντικές αλλαγές. Το νησί έγινε επίκεντρο της λατρείας διαφόρων θεοτήτων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που συνδέονταν με τους θεοποιημένους ελληνιστικούς ηγεμόνες. Με την πάροδο του χρόνου το θρησκευτικό κλίμα του νησιού διαμορφώνεται, η λατρεία θεών, η δύναμη και η

¹ Βλ και αναφορές Θουκυδίδη, III, 104.

επιρροή τους σταδιακά εξασθενούσε, ενώ η λατρεία και ο εορτασμός των ηγεμόνων ενισχύθηκε²

Ακόμη πρέπει να τονιστεί το γεγονός πως στο νησί της Δήλου η θρησκεία είχε μεγάλη σημασία κατά την ελληνιστική εποχή, καθιστώντας το νησί ένα κέντρο λατρείας και θρησκευτικών πρακτικών. Οι περιοχές με ιερούς χώρους στη Δήλο ήταν πολλές και ποικίλες και έκαστη είχε τη δική της σημασία.

Ένα από τα πιο γνωστά ιερά της Δήλου ήταν εκείνο του Απόλλωνα, ο οποίος θεωρούνταν ο προστάτης του νησιού και ο πιο σημαντικός θεός για τους Δήλιους. Το Ιερό του Απόλλωνα είχε χτιστεί από την αρχαϊκή περίοδο και διέθετε ένα τεράστιο λατρευτικό δίκτυο που διαπλεκόταν μεταξύ θρησκευτικών, οικονομικών και πολιτικών δραστηριοτήτων λόγω της πλεονεκτικής γεωγραφικής της θέσης στο κέντρο του αιγαιακού κόσμου.³ Εκεί διεξάγονταν μεγάλες θρησκευτικές γιορτές, όπως τα Δήλια Απολλώνια, που προσέλκυαν πιστούς από όλη την Ελλάδα. Οι προσκυνητές έφταναν στη Δήλο με πλοία, φέροντας θυσίες και προσφορές για να τιμήσουν τον θεό.⁴

Επιπλέον, στη Δήλο υπήρχαν και άλλα ιερά, αφιερωμένα σε διάφορους θεούς και θεές. Για παράδειγμα, υπήρχε το ιερό της Αρτέμιδος, της θεάς του κυνηγιού, και το ιερό της Αφροδίτης, της θεάς του έρωτα και της ομορφιάς. Αυτά τα ιερά προσέλκυαν πιστούς και προσκυνητές, που προσέφεραν θυσίες και προσεύχονταν για ευλογία και ευημερία.

Τέλος, η Δήλος ήταν γνωστή για την ύπαρξη ιερών αφιερωμένων σε θεοποιημένους ηγεμόνες και τιμούνταν με ιερές τελετές και προσφορές. Με τη συνύπαρξη τόσων πολλών ιερών η Δήλος αποτελούσε ένα κέντρο θρησκευτικού πλουραλισμού και πολυθεϊσμού. Η πρακτική της λατρείας και η σημασία των ιερών στον κοινωνικό και πνευματικό βίο των ανθρώπων στη Δήλο αντικατοπτρίζουν τη βαθύτερη θρησκευτική πεποίθηση της εποχής.

Επιπλέον, ένα κομβικό γεγονός στην ιστορία της Δήλου ήταν η ίδρυση του Κοινού των Νησιωτών, το οποίο έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη του νησιού κατά την ελληνιστική περίοδο. Αυτή η ομοσπονδία των νησιών των Κυκλάδων είχε

² Gaifman 2006, 258-79.

³ Zarmakoupi 2015.

⁴ Marks 2017, 157-70.

ως στόχο την προστασία των κοινών συμφερόντων τους και τη διεκδίκηση της αυτονομίας τους έναντι εξωτερικών απειλών. Η δημιουργία του Κοινού δεν είχε μόνο πολιτικές κατευθύνσεις αλλά επηρέασε και το θρησκευτικό τοπίο της Δήλου, καθώς έγινε κόμβος θρησκευτικών συγκεντρώσεων, εορτών και λατρείας θεοτήτων.

Θα ήταν σκόπιμο να θεωρηθεί ότι ο σχηματισμός της ομοσπονδίας και η επιλογή του ονόματος ήταν μια πράξη κατοχύρωσης της ταυτότητας των μελών στο νότιο Αιγαίο. Με τη δημιουργία και την ύπαρξη του Κοινού επιτυγχάνεται κάθε αντίσταση ή αντίδραση άλλων δυνάμεων εντός του διασυνδεδεμένου χώρου του Αιγαίου.⁵

Στο νέο «Κοινόν» των νησιωτών, το οποίο ιδρύεται περίπου στις αρχές του 2^{ου} αιώνα από την Ρόδο, η Δήλος δεν είναι μέλος. Αυτό πιθανόν οφείλεται στη σχέση που υπήρχε μεταξύ της Ρώμης και της Δήλου.⁶

Φαίνεται ότι τουλάχιστον μια πόλη, η Ίος, συμμαχησε με τη Ρόδο κατά τη διάρκεια του 3ου αιώνα π.Χ.. Το 201 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ διέσχισε τις Κυκλάδες ως επικεφαλής ενός νεότευκτου στόλου. Το επόμενο έτος ωστόσο, ο ροδιακός στόλος κατόρθωσε να πάρει πίσω όλα τα νησιά, εκτός από τρία που είχαν δεχτεί Μακεδονικές φρουρές: την Άνδρο, την Πάρο και την Κύθνο. Την ίδια στιγμή, τα απελευθερωμένα νησιά οδηγήθηκαν σε συμμαχία με τη Ρόδο. Το Κοινό υπό τους Ροδίους απέκτησε μια πιο ομοσπονδιακή διάσταση. Ο ροδιακός έλεγχος ασκούνταν μέσω ενός Ροδίου αξιωματούχου που είχε εκτελεστική εξουσία. Η έδρα του Κοινού ήταν εγκαταστημένη στην Τήνο, όπου είχε τη βάση του ο στόλος του Κοινού και όπου πιθανότατα διατηρούταν φρουρά.⁷

Στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ. η Ρώμη εμφανίζεται ως μια νέα ανερχόμενη και γρήγορα επεκτεινόμενη δύναμη. Η Δήλος αναπτύσσει ευνοϊκές σχέσεις με τους Ρωμαίους, διατηρώντας ταυτόχρονα τις διασυνδέσεις της με τη Μακεδονία. Η απουσία τελών στους λιμένες της Δήλου είναι ελκυστική για τους Ρωμαίους εμπόρους, σε αντίθεση με τους αυστηρούς νόμους και κανονισμούς που ισχύουν στη Ρόδο. Ως αποτέλεσμα, η Δήλος καλύπτει σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες της Ρώμης σε σιτηρά και δούλους.

⁵ Constantakopoulou 2012, 49-52.

⁶ Νίγδελης 1990, 31.

⁷ Sheedy 1996, 428.

Μετά την ήττα των Μακεδόνων από τους Ρωμαίους στη Μάχη της Πύδνας το 168 π.Χ., ολοκληρώνεται η περίοδος της ανεξαρτησίας της Δήλου. Το 166 π.Χ., οι Ρωμαίοι παραχωρούν ξανά το νησί στους Αθηναίους, οι οποίοι εξορίζουν εκ νέου τους Δήλιους και εγκαθιστούν εποίκους από την Αθήνα. Η φοροαπαλλαγή, η οικονομική ανεξαρτησία και η εξαιρετική γεωγραφική της θέση συντέλεσαν στην καθιέρωση της Δήλου ως το κυριότερο εμπορικό κέντρο του αρχαίου κόσμου, μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Βορρά και Νότου και στην οικονομική μετάπτωση της μέχρι πρότινος ισχυρής Ρόδου.

Πλοία από όλη τη Μεσόγειο φόρτωναν και ξεφόρτωναν διαρκώς τεράστιες ποσότητες εμπορευμάτων και χιλιάδες δούλους. Ως φυσικό επακόλουθο, ο πληθυσμός αυξήθηκε ραγδαία και εμφανίστηκε έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Μέσα σε λίγες δεκαετίες δημιουργήθηκε μια πόλη στις πλαγιές των έξι χαμηλών λόφων που περιβάλλουν την κοιλάδα του Ιερού. Ωστόσο, λόγω της γρήγορης ανάπτυξης η οικοδόμηση έγινε χωρίς ιδιαίτερη οργάνωση και ελλείπει πολεοδομικού σχεδίου και κανονικού συστήματος δρόμων, κάτι που είναι περισσότερο εμφανές στην "Συνοικία του Θεάτρου", η οποία ήταν η παλαιότερη και η πιο ακριβή συνοικία της πόλης. Σε σύγκριση με τις σύγχρονες πόλεις, η Δήλος ήταν μικρή, αταξική εμπορική πόλη. Την έκανε ξεχωριστή η παρουσία του αρχαίου ιερού και οι μύθοι που την περιέβαλαν.⁸

Όπως αναφέρθηκε, το 166 π.Χ. το νησί χάνει εκ νέου την ανεξαρτησία του από τους Αθηναίους, έπειτα από απόφαση της συγκλήτου της Ρώμης. Αυτό ενίσχυσε τον ανταγωνισμό μεταξύ της Δήλου και της Ρόδου. Η συμφωνία προέβλεπε ότι ο λιμένας της Δήλου θα παρέμενε ελεύθερος, προκειμένου να ανταγωνιστεί τη Ρόδο και να μειώσει την εμπορική της δραστηριότητα στο Αιγαίο. Το προνόμιο του λιμανιού της Δήλου προσέλκυσε πλήθος εμπόρων από την Ιταλία, τη Συρία και τη Φοινίκη.⁹

⁸ Καραντωνάκη 2018, 23-24.

⁹ Καραντωνάκη 2018, 23-24.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Η Αρχαιολογική Εταιρεία έδειξε έντονο ενδιαφέρον για τις Κυκλάδες από πολύ νωρίς, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή της το 1837. Και, όπως ήταν φυσικό, το πρώτο από τα νησιά που κέντρισε το ενδιαφέρον της ήταν η Δήλος, σπουδαίος αρχαίος ιερός χώρος. Μέσα στον "απέραντο ερειπιώνα" που ήταν τότε η Ελλάδα, τα σημαντικά ιερά, όπως η Ακρόπολη των Αθηνών, η Ολυμπία, οι Δελφοί και η Δήλος, ήταν τα πρώτα που έπρεπε να προστατευτούν και να διασωθούν. Τόσο η Αρχαιολογική Εταιρεία όσο και η Αρχαιολογική Υπηρεσία κινήθηκαν γρήγορα προς αυτή την κατεύθυνση.¹⁰

Λόγοι πολιτικοί, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση και την περιορισμένη ανθρώπινη δυναμική, οδήγησαν το ελληνικό κράτος στην απόφαση να παραχωρήσει δικαιώματα ανασκαφής σημαντικών χώρων σε ξένες αρχαιολογικές σχολές, με την υποχρέωση να αναδείξουν και να δημοσιεύσουν τα αποτελέσματα των έρευνών τους.

Η έρευνα στη Δήλο παραχωρήθηκε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, η οποία ξεκίνησε τις συστηματικές ανασκαφές το 1873. Ωστόσο, το ενδιαφέρον της Γαλλίας είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, ίσως από το 1829, όταν τα μέλη της "Expédition Scientifique de Morée" είχαν κάνει εκεί μια μικρή δοκιμαστική τομή. Το 1864 ο Léon Terrier, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, είχε επισκεφθεί τη Δήλο και είχε ήδη εκπονήσει μια πολύ λεπτομερή έκθεση για τις αρχαιότητές της.

Το 1872 ο Παναγιώτης Σταματάκης, τότε βοηθός του Αρχαιολογικού Γραφείου, δηλαδή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, και "απόστολος" της Αρχαιολογικής Εταιρείας, μεταβαίνει στη Δήλο για να παρακολουθήσει τις ανασκαφές που μόλις άρχισαν να διενεργούν οι Γάλλοι.¹¹ Ο Σταματάκης περιγράφει λεπτομερώς την ανασκαφή στο σπήλαιο του Δράκου στη Δήλο, γνωστή και ως Δρακοσπηλιά. Πρόκειται για το ιερό του Ηρακλέους, του οποίου ο βωμός θεωρείται «ένα από τα κάλλιστα και μοναδικά μνημεία της αρχαιότητας». Ωστόσο, ο Σταματάκης και άλλοι σύγχρονοί του, παρά το γεγονός ότι είχαν βρει ορισμένα χαρακτηριστικά ηράκλεια σύμβολα, απέδωσαν το ιερό στον Απόλλωνα, ίσως επειδή

¹⁰ Βασιλικού 2006, 15-20. Γενικά, το κεφάλαιο της Δήλου του συγκεκριμένου τόμου της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών δίνει μια ξεκάθαρη εικόνα για τα πρώτα έτη των ανασκαφών εκεί, τους στόχους, καθώς και τα αποτελέσματα

¹¹ Βασιλικού 2006, 17.

ταίριαζε στον χώρο η περιγραφή του Ομηρικού Ύμνου στον Απόλλωνα (14-81), αλλά και πιθανώς επειδή η εντυπωσιακή και μυστηριακή όψη του παρέπεμπε κατά κάποιον τρόπο στον θεό αυτόν.¹² Η ανασκαφή στον βωμό είχε ξεκινήσει από τον Λεμπέκ, ο οποίος «κατέστρεψε από απειρία μέρος του υποβάθρου αυτού». Όταν έφθασε ο Σταματάκης, εμπόδισε «την περαιτέρω εργασία, ίνα μη γίνει πλείων ζημία και αλλοιωθεί το μνημείο».

Στην φάση συντήρησης της Δρακοσπηλιάς και στον καθαρισμό της ακροπόλεως της Δήλου, αποκαλύφθηκε στο ανατολικό μέρος [της ακροπόλεως] μια προέκταση με ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο είχε επίσης ψηφιδωτή αναθηματική επιγραφή του Απολλωνίδου Λαοδικέως. Ο Σταματάκης θεωρούσε σωστό να την αποσπάσει, αλλά δεν πήρε την σχετική άδεια ούτε από το Υπουργείο ούτε από την Εταιρεία. Προτίμησε λοιπόν να την καταχώσει και να την καλύψει με χώματα, «επειδή ενδέχεται να αποσπασθεί εκείθεν υπό περιηγητών, ιδίως υπό Άγγλων». Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι οι περιηγητές ήταν το 1873 δραστήριοι στο θέμα της αρχαιοκαπηλίας και ο Σταματάκης είχε ασφαλώς κάποια εμπειρία, ιδιαιτέρως από τους Άγγλους. Αλλά περισσότερες εξηγήσεις δεν δίνει για την εμπειρία αυτή. Η πρακτική της κατάχωσης έχει αποδειχθεί έως σήμερα σωστή, όταν κανείς είναι υποχρεωμένος να αφήσει έναν αρχαιολογικό χώρο ανοικτό και αφύλακτο, είτε γιατί αυτός θα καταστραφεί από τις καιρικές συνθήκες είτε θα ληστευτεί.¹³

Εκτός των τειχών βρέθηκε πλήθος αρχιτεκτονικών λειψάνων, μαρμάρيني δόμοι, ένας βωμός και επιγραφές, από τις οποίες συμπεραίνεται ότι στη μεσημβρινή πλευρά της ακροπόλεως υπήρχε μικρός ναός του Διός Κυνθίου και της Αθηνάς Κυνθίας. Στη συνέχεια, η Γαλλική Σχολή σκόπευε να συνεχίσει τον καθαρισμό ενός μεγάλου οικοδομήματος κοντά στη Δρακοσπηλιά. Αλλά σε αυτή τη θέση «εγκατέλειπε την εργασία του ατελή», την οποία και συνέχισε ο Σταματάκης, έπειτα από σχετική διαταγή του Υπουργείου. Το οικοδόμημα που αποκαλύφθηκε ήταν το Ηραίο και κοντά σε αυτό το ιερό των Συρίων θεών.¹⁴

Η πλούσια ανασκαφή στο ιερό των Συρίων θεών αποκάλυψε τελικά εβδομήντα επιγραφές και εικοσιεπτά γλυπτά που μεταφέρθηκαν στη Μύκονο. Στο

¹² Βασιλικού 2006, 19.

¹³ Βασιλικού 2006, 19-20.

¹⁴ Στο Ηραίο βρέθηκε μεγάλος αριθμός γλυπτών και επιγραφών που ανήκαν στο κοντινό ιερό των Αιγυπτίων θεών, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί πως το οικοδόμημα αυτό ήταν των Αιγυπτιακών θεοτήτων κατά την πρώτη φάση των ανασκαφών, κάτι που απεδείχθη τελικά εσφαλμένο.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

ίδιο έγγραφο περιγράφεται το θέατρο και η δεξαμενή, ο ναός του Απόλλωνος, οι στοές του Φιλίππου και του Αντιγόνου, η ιερή λίμνη, το κολοσσιαίο άγαλμα του Απόλλωνα των Ναξίων, το λατομείο της Δήλου και τέλος ο ερειπιώνας της Ρήνειας με το νεκροταφείο των Δηλίων, μια ολόκληρη ερειπωμένη πόλη: οικίσκοι, λάρνακες, μάρμαρα σπασμένα και συσσωρευμένα.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ:

1. Η Γαλλική Σχολή Αθηνών (FSA) έστειλε το 1873 τον αρχαιολόγο A. Lebègue να ξεκινήσει τις ανασκαφές στη Δήλο.

2. Μέχρι τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, με πρωτοβουλία του T. Homolle και στη συνέχεια του M. Holleaux, δόθηκε έμφαση στην εκκαθάριση μεγάλων εκτάσεων στη ζώνη του Ιερού και στις βόρειες πλαγιές του Κύνθου- ωστόσο το υπόλοιπο νησί δεν παραμελήθηκε.

3. Με διαφορά αρκετών ετών (1894 και 1907), συντάχθηκαν δύο αρχαιολογικοί χάρτες του νησιού, ενώ ολοκληρώθηκε με επιτυχία η μελέτη της φυσικής γεωγραφίας του από τον γεωλόγο L. Cayeux (EAD IV).

4. Από το 1903 και μετά, οι ανασκαφές απολάμβαναν ετήσια οικονομική υποστήριξη από τον Joseph Florimont, δούκα του Loubat (1831-1927), πλούσιο Αμερικανό φιλόπρωτο και ξένο αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Επιγραφών και Ωραίων Γραμμάτων. Αυτή η σημαντική συμβολή στις εργασίες στον τομέα συμπληρώθηκε το 1920 με τη δημιουργία ενός ταμείου ελληνικής επιγραφικής για την υποστήριξη του ινστιτούτου, από τα έσοδα του οποίου εκδόθηκε το *Choix d'inscriptions de Délos* του F. Durrbach (1921) και το *Corpus des inscriptions de Délos*.

5. Από τη δεκαετία του 1920 και εξής, οι προσπάθειες των μελών της Σχολής επικεντρώθηκαν στη μελέτη των μνημείων και των επιγραφών που είχαν ανακαλυφθεί τις προηγούμενες δεκαετίες, ενώ η διερευνητική δραστηριότητα επικεντρώθηκε περισσότερο σε κτίρια, παρά σε ομάδες μνημείων.

Η ανασκαφή του Θεάτρου έγινε από την *École Française d'Athènes* το 1882 και δημοσιεύτηκε το 2007, στο *Exploration Archéologique de Délos XLII*¹⁵.

¹⁵ Moretti, and Fraisse 2007.

Ο ΜΥΘΟΣ

Οι μυθικές διηγήσεις τοποθετούν στη Δήλο τη γέννηση του Απόλλωνα και της δίδυμης αδελφής του Αρτέμιδος. Ο *Ομηρικός Ύμνος εις τον Απόλλωνα* αφηγείται τις περιπλανήσεις της μητέρας τους Λητούς, η οποία καταδιωκόταν από την Ήρα, όταν έμαθε πως είναι έγκυος από τον Δία. Κατά αυτόν τον τρόπο, το νησί της Δήλου δέχθηκε την κατατρεγμένη Λητώ, με την τελευταία να παίρνει όρκο:¹⁶

Ὡς ἄρ ἔφη Λητώ δὲ θεῶν μέγαν ὄρκον ὄμοσσεν·
ἴστω νῦν τάδε γαῖα καὶ οὐρανὸς εὐρύς ὕπερθεν
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅσπερ μέγιστος 85
ὄρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν·
ἧ μὴν Φοίβου τῆδε θυώδης ἔσσεται αἰεὶ
βωμὸς καὶ τέμενος, τίσει δέ σέ γ' ἔξοχα πάντων. (στ. 83-88)

Η Λητώ φαίνεται πως γνώριζε ότι το νησί δεν ήταν ιδιαίτερα πλούσιο. Εάν λοιπόν η Δήλος αποκτούσε ναό αφιερωμένο στον Απόλλωνα, θα είχε μεγάλο αριθμό επισκεπτών, καθώς όλοι θα έσπευδαν να δουν με τα μάτια τους και να προσκυνήσουν. Οι κάτοικοι θα αποκτούσαν πλούτο από τα «χέρια άλλων», αφού το έδαφος και το μικρό νησί εν γένει είναι άγονο, όπως αναφέρεται από τον Αθήναιο.¹⁷

Ήδη από την αρχαϊκή εποχή λοιπόν ο ναός του Απόλλωνα αποτελεί θέλγητρο της Δήλου, κάτι που συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό και κατά την υπό εξέταση περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Σύντομη ιστορική επισκόπηση της Δήλου με έμφαση στην ελληνιστική εποχή και την ίδρυση του Κοινού των Νησιωτών

Το Κοινό των Νησιωτών (ή «Νησιώται») ήταν μια ομοσπονδιακή κρατική οντότητα που λειτούργησε ως κυβερνητική δομή για τις Κυκλάδες νήσους. Ιδρύθηκε το 314 π.Χ. από τον Αντίγονο Α΄ Μονόφθαλμο και βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Αντιγονιδών μέχρι το 288 π.Χ. Στη συνέχεια, το Κοινό των Νησιωτών πέρασε στον έλεγχο των Πτολεμαίων. Η περίοδος της πτολεμαϊκής κυριαρχίας στο Κοινό των Νησιωτών κατατάσσεται μεταξύ του 261 και 246 π.Χ. Το Κοινό σταμάτησε να

¹⁶ http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/psi/homer-apollo.htm

¹⁷ Αθήναιος *Δειπνοσοφισταί* IV, 173.

λειτουργεί μετά το 246 π.Χ. Κατά την περίοδο 314-246 π.Χ. η Δήλος ήταν το κέντρο του Κοινού των Νησιωτών και τα νησιά Αμοργός, Άνδρος, Θήρα, Ίος, Κέος, Κύθνος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σίφνος και Τήνος ήταν μέλη του. Μετά τον Β΄ Μακεδονικό Πόλεμο και πριν το 188 π.Χ., το Κοινό των Νησιωτών αναβίωσε με πρωτοβουλία των Ροδίων, οι οποίοι κατείχαν τον έλεγχο των Κυκλάδων από το 200 π.Χ.¹⁸

Όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, το Κοινό διαλύθηκε είτε το 167 π.Χ. είτε λίγες δεκαετίες αργότερα. Κατά τη ροδιακή περίοδο, η Τήνος αποτελούσε το κέντρο του Κοινού των Νησιωτών, ενώ τα νησιά Ίος, Κέος, Κύθνος, Σίφνος και Σύρος ήταν επίσης μέλη του. Όσον αφορά την πολιτική οργάνωση του Κοινού των Νησιωτών, υπήρχε Συνέδριο από την περίοδο των Αντιγονιδών. Κατά την πτολεμαϊκή περίοδο, ο νησίάρχος ήταν η κεντρική αρχή του Κοινού και διοριζόταν από τον Πτολεμαίο τον Λαγίδη. Κατά τη ροδιακή περίοδο, ο "ἄρχων ἐπὶ τε τῶν νήσων καὶ τῶν πλοίων τῶν νησιωτικῶν" ήταν η κεντρική αρχή του Κοινού, και διοριζόταν από τους Ροδίους, ενώ υπήρχαν επίσης θέσεις για προστάτες και ταμία.¹⁹

Ο έλεγχος της Συμμαχίας πέρασε από τον Δημήτριο Πολιορκητή στον Πτολεμαίο Α΄ το 288 π.Χ. Η αιγυπτιακή ναυτική ισχύς στο Αιγαίο με τη σειρά της αποδυναμώθηκε από μια σειρά ηττών (οι ναυμαχίες στα ανοικτά της Κω, της Εφέσου, της Αιγύπτου και της Άνδρου) και από το 245 π.Χ. φαίνεται ότι η παρουσία τους στην περιοχή περιορίστηκε στη βάση της Θήρας. Η συμμαχία φαίνεται πως στη συνέχεια έπαψε να υφίσταται. Δεν είναι γνωστός κανένας Νησίάρχης μετά το 260 π.Χ. και έτσι ακολουθεί ένα κενό εξουσίας.²⁰ Κάποια από τα νησιά παρέμειναν υπό μακεδονικό έλεγχο (η Άνδρος, η Σύρος και η Μινώα στην Αμοργό), άλλα έγιναν ανεξάρτητα. Γνωρίζουμε πως εκείνη τη χρονική στιγμή διάφορα νησιωτικά κράτη συνήψαν συμμαχίες, συνήθως πρακτική κατά τους ελληνιστικούς χρόνους για τα μικρότερα κράτη να ενώνονται για να μοιραστούν το βάρος της άμυνας ή ως μέσο πρόληψης συγκρούσεων.²¹

Η έδρα του Κοινού ήταν η Δήλος, όπου δημοσιεύονταν τα διατάγματα. Η Δήλος, εκτός από τον θρησκευτικό της χαρακτήρα, λειτουργούσε και ως κόμβος για

¹⁸ Burselis 1982, 80-81.

¹⁹ Burselis 1982, 60-68.

²⁰ O Reger (1994γ 32-69), έχει υποστηρίξει πειστικά ότι κατά την περίοδο 245 - 200 π.Χ. περίπου τα κυκλαδίτικα νησιά ήταν ανεξάρτητα. Προς υποστήριξη αυτού του συμπεράσματος προσφέρει μια λεπτομερή ανάλυση των στοιχείων και των επιχειρημάτων για την πτολεμαϊκή, αντιγονιδική και Ροδιακή κυριαρχία.

²¹ Sheedy 1996, 426.

δραστηριότητες μεγάλης κλίμακας εμπορίου και ανάπτυξης ποικίλων οικονομικών συμφερόντων.²² Πράγματι, όπως θα φανεί παρακάτω, οι πυλώνες της Ένωση των Νησιωτών τοποθετούνται στο πλαίσιο της θρησκευτικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής αλληλεπίδρασης των νησιών του Αιγαίου. Εκτός από τις θρησκευτικές ευθύνες της ομοσπονδίας, τα μέλη αναμενόταν επίσης να παρέχουν στρατιωτικές συνεισφορές. Κατά τα πρώτα έτη της ελληνιστικής περιόδου, η δυναστεία των Αντιγονιδών πιθανώς χρησιμοποίησε τη Συμμαχία ως μέσο για τη στρατολόγηση στρατιωτών από τα νησιά. Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς πως την ίδια πρακτική ακολούθησαν και οι Πτολεμαίοι.²³

Το Κοινό είχε επίσης την εξουσία να αποσπά εισφορές από τις πόλεις-μέλη. Αυτό ίσχυε τόσο για την περίοδο των Αντιγονιδών όσο και για την περίοδο των Πτολεμαίων. Χρειάζονταν χρήματα για να πληρώνονται οι τιμές που απένειμε η ομοσπονδία σε ευεργέτες, αλλά και για την αποστολή αντιπροσώπων στη γιορτή των *Πτολεμαίων* στην Αλεξάνδρεια, καθώς και για την ομαλή διεξαγωγή της τοπικής γιορτής των *Πτολεμαίων* στη Δήλο. Η απόσπαση χρημάτων από τα κράτη μέλη δεν ήταν πάντα εύκολη υπόθεση. Στο ψήφισμα προς τιμήν του Φιλοκλή, του βασιλιά των Σιδονίων, που εξέδωσε ο δήμος των Δηλίων, αποκαλύπτεται με σαφήνεια η δυσκολία είσπραξης των χρημάτων που όφειλαν οι κάτοικοι του νησιού στο ιερό τους Δήλου. Το τραπεζικό σύστημα του ιερού βασιζόταν σημαντικά στους δανειστές, λόγω των τόκων που ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν. Ήταν σημαντικό τα χρήματα να καταβάλλονται αμέσως και στο ακέραιο. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα χρήματα που χρωστούσαν οι νησιώτες και αναφέρονται στο τιμητικό ψήφισμα για τον Φιλοκλή, ήταν αποτέλεσμα των οικονομικών απαιτήσεων του Δημητρίου Πολιορκητή.²⁴

Επιπλέον, η ομοσπονδία θα μπορούσε να παρέμβει και να βοηθήσει στην επίλυση των συγκρούσεων μεταξύ των κρατών-μελών του. Όπως υποστηρίζει η Κωνσταντοπούλου, το τιμητικό ψήφισμα που αναφέρει τον Βάκχωνα, τον Νησιάρχη, και τον Φιλοκλή, βασιλιά των Σιδονίων, εκδόθηκε από την Καρθαία στο νησί Κέος (σημ. Κέα) με σκοπό τη λήψη κάποιας απόφασης στην κοινότητα. Παρόλο που το τιμητικό ψήφισμα μπορεί να μην αναφέρει ρητά το Κοινό των Νησιωτών ως φορέα

²² Vial 1984, 355.

²³ Constantakopoulou 2012, 56.

²⁴ Constantakopoulou 2012, 57.

αρμόδιο για την επίλυση των τοπικών διαφορών, οι αναφορές στον Νησιάρχη στο ψήφισμα υποδηλώνουν ότι το Κοινό θα μπορούσε να μεσολαβήσει για την εξεύρεση λύσεως. Η Κωνσταντοπούλου αναφέρει επίσης, ότι τέτοιου είδους ψηφίσματα πρέπει να εξεταστούν στο ευρύτερο πλαίσιο της βοήθειας των Πτολεμαίων για την επίλυση των διαφορών. Ενώ είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι το ψήφισμα της Καρθαίας -που δόθηκε ως παράδειγμα- συνδέεται με αντίστοιχες λύσεις διαφορών στη Σάμο, τη Χίο ή τη Θήρα, η συμμετοχή του αξιωματούχου του Κοινού στη διαιτησία φανερώνει ότι αυτό ήταν κάτι που απασχολούσε τη συμμαχία και ίσως ακόμη και να εξετάστηκε στη συνέλευση του Κοινού.²⁵

Αν μπορούμε να τοποθετήσουμε με κάποια βεβαιότητα την έναρξη της Πτολεμαϊκής Νησιωτικής Συμμαχίας (δηλ. της επιρροής της σε αυτό που κατονομάζεται στην παρούσα έρευνα ως Κοινόν των Νησιωτών με έδρα τη Δήλο) στις αρχές της δεκαετίας του 280, το τέλος της περιόδου επιρροής των Πτολεμαίων, αυτό συνδέεται με τις ναυμαχίες της Κω (261 ή 257 π.Χ.) και της Άνδρου (245 π.Χ.). Μια από τις τελευταίες ενέργειες των Νησιωτών αυτής της περιόδου ήταν η ανάθεση ενός αγάλματος του Αγαθοστράτου, γιου του Πολυαράτου από τη Ρόδο, το 258 π.Χ. που υποδηλώνει τη «στροφή» του Κοινού από τους Πτολεμαίους προς τους Ροδίους.²⁶

Το Κοινό των Νησιωτών λειτούργησε επίσης ως διαμεσολαβητής στις πολύπλοκες οικονομικές απαιτήσεις που επέβαλαν οι βασιλείς στα νησιά. Το περίπλοκο περιφερειακό σύστημα οικονομικών συναλλαγών, που υπήρχε στο νότιο Αιγαίο και το οποίο είχε ως οικονομικό και τραπεζικό κέντρο το ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο, είναι καλά τεκμηριωμένο τόσο για την κλασική περίοδο όσο και για τον τρίτο και δεύτερο αιώνα π.Χ. Η συμμαχία παρείχε τους απαραίτητους μηχανισμούς για μια σχετικά ομαλή διακίνηση χρημάτων και κεφαλαίων από τα νησιά προς τις αυλές των ελληνιστικών βασιλέων. Επιπλέον, φαίνεται πως διέθετε επαρκή κεφάλαια για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Αυτός ο βοηθητικός - υποστηρικτικός ρόλος μπορεί να ήταν επωφελής για τους ελληνιστικούς βασιλείς, οι οποίοι είχαν πλέον έναν ενιαίο φορέα με τον οποίο μπορούσαν να αντιμετωπίσουν οικονομικά και διοικητικά ζητήματα που προέκυπταν κατά καιρούς στο Κοινό. Ταυτόχρονα όμως, ήταν επωφελής και για τα νησιά, τα οποία μπορούσαν να διαπραγματευτούν τη θέση

²⁵ Constantakopoulou 2012, 57.

²⁶ Constantakopoulou 2012, 57.

τους στην Πτολεμαϊκή ιεραρχία της εξουσίας με καλύτερους όρους και μεγαλύτερη επιτυχία.²⁷

Η νησιωτική περιφερειακή ταυτότητα, επομένως, εκδηλωνόταν στην πράξη μέσω (α) της συμμετοχής σε κοινές εορτές, (β) των οικονομικών συναλλαγών που είχαν ως επίκεντρο το ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο, (γ) των στρατιωτικών συνεισφορών και (δ) των πολιτικών δραστηριοτήτων που ένωναν τα νησιά, όπως ήταν η συμμετοχή στη σύνοδο του Κοινού μέσω της αποστολής αντιπροσώπων. Ο Knapp υποστήριξε πρόσφατα ότι «επειδή τα νησιά αγκαλιάζουν όχι μόνο το φυσικό αλλά και το κοινωνικό τοπίο, η ίδια η νησιωτικότητα μπορεί να λειτουργήσει ως μια μορφή κοινωνικής ταυτότητας, μια πολιτιστική στρατηγική που οι νησιώτες μπορεί να απολαμβάνουν απέναντι σε εξωτερικές παρεμβάσεις ή κυριαρχία ως μια ανθεκτική ταυτότητα». Η κατανόηση της νησιωτικής ταυτότητας από τον Knapp²⁸ ως αντίσταση στην εξωτερική εξουσία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πράγματι, αντί να αντιμετωπίζουμε τα νησιά ως αδύναμες μονάδες που εξαρτώνται συνεχώς από τη δύναμη του βασιλιά για την επιβίωσή τους, θα έπρεπε ίσως να αντιλαμβανόμαστε τη συμμαχία των νησιωτών ως πιστοποίηση της ταυτότητας των νησιών και αντίστασης στις εξωτερικές πιέσεις. Παράλληλα, αυτό το είδος σύνδεσης εξαρτιόταν από τα σταθερά θεμέλια αλληλεπίδρασης που είχαν αναπτύξει τα νησιά αυτά αιώνες πριν τους Ελληνιστικούς βασιλείς και τους μακροχρόνιους πολέμους που διεξήχθησαν μεταξύ τους για την κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο. Μπορεί μια πτυχή του Κοινού να ακολουθεί πολιτικές σκοπιμότητες του βασιλιά, η άλλη όψη του όμως φανερώνει πως η ίδια η ύπαρξη και η διατήρηση του ήταν αποτέλεσμα μιας ζωντανής και δραστήριας περιφερειακής ταυτότητας.²⁹

Γενικά, μπορεί κάποιος να θεωρήσει ότι μια πολυεστιακή ματιά των στοιχείων από την εγχώρια «δύναμη» έως την εξωτερική σφαίρα επιρροής, αποκαλύπτει την πολυπλοκότητα της ελληνιστικής κυριαρχίας και την ένταξη των τοπικά καθιερωμένων πρακτικών προκειμένου να ερμηνευτεί μια τέτοια κυριαρχία.

Το Κοινό μπορεί να υπήρξε μια εξυπηρετική μονάδα για τους βασιλείς, ώστε να επισημοποιηθούν οι σχέσεις εξουσίας τους με συγκεκριμένες περιοχές, αλλά την ίδια στιγμή ήταν μια αναμφισβήτητα ισχυρή διεκδίκηση ανεξάρτητης οντότητας.

²⁷ Constantakopoulou 2012, 57-58.

²⁸ Knapp 2008.

²⁹ Constantakopoulou 2012, 58-59.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, αν και η "πατρωνία" της Συνομοσπονδίας άλλαξε με την πάροδο του χρόνου, από τους Αντιγονίδες στους Πτολεμαίους και στη συνέχεια στους Ροδίους, το ίδιο το Κοινό προσαρμόστηκε σε αυτό. Συνεπώς, δεν ήταν η συγκεκριμένη πατρωνία που είχε σπουδαίο ρόλο, αλλά μάλλον η σύνθετη διαπραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας και της ταυτότητας στην περιοχή.³⁰

Τέλος, ένα εξαιρετικά σημαντικό καθήκον του Κοινού, ίσως το βασικότερο, είναι η καθιέρωση εορτών προς τους βασιλείς προστάτες, όπου τους προσέφεραν θεϊκές τιμές. Η παλιά Αμφικτιονία της Δήλου μεταβάλλεται σε ένα νέο πολιτικό-θρησκευτικό κέντρο προς όφελος τόσο των ηγεμόνων, όσο και των κρατών-μελών. Για παράδειγμα, η καθιέρωση της γιορτής των Αντιγονείων σχετίζεται με το Κοινό.³¹

Σημαντικές πληροφορίες για τις εορτές και το θέατρο αντλούμε από τους ετήσιους απολογισμούς των *ιεροποιών*. Οι *ιεροποιοί* ήταν τέσσερις κρατικοί υπάλληλοι ετήσιας θητείας με πολλά καθήκοντα, όπως η εύρυθμη λειτουργία των ιερών, η διαχείριση των χρημάτων του ιερού του Απόλλωνα, η ανέγερση, επισκευή και συντήρηση των κτηρίων του νησιού και τέλος η διοργάνωση ιερών τελετών και θυσιών. Στο τέλος της θητείας τους οι απολογισμοί αναφέρονται στο τοπικό θέατρο.³²

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η λατρεία στο ιερό νησί της Δήλου (τριαδική λατρεία, εισηγμένοι θεοί, θεοποιημένοι ηγεμόνες)

Η λατρεία του Σάραπι, των Αιγύπτιων θεών και των άλλων θεοτήτων στη Δήλο

Παρά το μικρό της μέγεθος, η Δήλος είχε σημαντική εμπορική σημασία στην αρχαιότητα, ιδιαίτερα από τον 2ο αιώνα π.Χ. έως και τις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. Η κεντρική του θέση στο νότιο Αιγαίο, σε συνδυασμό με την εγγύτητά του με άλλους εμπορικούς κόμβους όπως η Ρόδος, η Κρήτη, η Χίος και η Λέσβος, καθώς και οι ελληνικές αποικίες στην Ασία, υπογράμμισαν το στρατηγικό της πλεονέκτημα.³³

Επιπλέον, η Δήλος ξεχώρισε ως κεντρικός κόμβος για το εμπόριο σιτηρών. Το νησί έλαβε προμήθειες σιτηρών κυρίως από περιοχές, όπως η ηπειρωτική Ελλάδα,

³⁰ Constantakopoulou 2012, 59–60.

³¹ Funke, Haak 2010, 175.

³² Μικεδάκη 2015, 92-93.

³³ Καραντωνάκη 2018, 21-22.

η Μακεδονία, η Θράκη, ο Βόσπορος, ο Πόντος, επιλεγμένες περιοχές της Μικράς Ασίας, η Συρία, η Φοινίκη, η Αίγυπτος, η Ιταλία και η Σικελία. Σημειωτέον, ακόμη και εν μέσω των εδαφικών επεκτάσεων κατά τις στρατιωτικές εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Δήλος διατήρησε τον κεντρικό της ρόλο σε αυτό το εκτεταμένο αυτοκρατορικό δίκτυο.³⁴

Κατά την εποχή της ανεξαρτησίας της Δήλου, που εκτείνεται από το 314 π.Χ. έως το 167 π.Χ., το νησί γνώρισε έναν πολλαπλασιασμό των αιγυπτιακών θρησκευτικών πρακτικών. Αυτή η έκρηξη στις αιγυπτιακές λατρείες συνέπεσε με την παρακμή του νησιού, που αποδόθηκε στις εκστρατείες του Μιθριδάτη και στις συχνές επιδρομές των πειρατών. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, η Δήλος καθιερώθηκε ως πρωταρχικός κόμβος για τις αιγυπτιακές λατρείες.³⁵

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το λιμάνι της Δήλου αναδείχθηκε ως κρίσιμος κόμβος της Μεσογείου, καλλιεργώντας ένα κέντρο πολιτισμών, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων, των Ρωμαίων, των Φοίνικων, των Σύριων και των Αιγυπτίων. Οι έμποροι που ελλιμενίζονταν στη Δήλο συχνά έφεραν μαζί τους θεϊκά ομοιώματα και απεικονίσεις των Πτολεμαίων, επιδεικνύοντας εκφάνσεις της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Ανάμεσα σε αυτή την πολιτισμική ταπεταιρία υπήρχε μια εμφανής αρμονία, ακόμη και μεταξύ εκείνων από διαφορετικά υπόβαθρα. Η επιμειξία μεταξύ των μελών της κοινότητας, όπως αποδεικνύεται από σύγχρονες επιγραφές, αποτελεί απόδειξη αυτής της ειρηνικής συνύπαρξης. Ένα τέτοιο κοσμοπολίτικο πνεύμα δεν περιοριζόταν στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, αλλά αντικατοπτρίστηκε και στις θρησκευτικές πρακτικές. Τα διοικητικά όργανα της Δήλου επέδειξαν αισθητή αποδοχή στις μυριάδες θρησκευτικές πρακτικές που εισήγαγαν οι διαφορετικοί κάτοικοί της.³⁶

Πολλά από τα στοιχεία γύρω από τη λατρεία του Σάραπι επικεντρώνονται στη Δήλο, με τη Θεσσαλονίκη να αναδεικνύεται ως ένας άλλος σημαντικός κόμβος αυτής της θρησκευτικής πρακτικής. Ενώ η λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι κατέχει εξέχουσα θέση, η Δήλος φιλοξενούσε μια σειρά από άλλες θρησκευτικές εκφράσεις. Συγκεκριμένα, στο Σαράπειο III, έχουν βρεθεί αφιερωματικά ευρήματα που συνδέονται με τον Ούρειο Δία, τον Οσίριδα, τον Άμμωνα (από τη Βουβαστή της

³⁴ Νιγδέλης 1990, 311.

³⁵ Martzavou, 2011, 65.

³⁶ Καραντωνάκη 2018, 26.

Αιγύπτου), τις Ελευσίνιες θεότητες Δήμητρα και Περσεφόνη, τον Ερμή, τον Ηρακλή, τον Ασκληπιό, την Υγεία, τους Διόσκουρους (που συχνά συνδέονταν με λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι), και του Απόλλωνα.³⁷

Μεγάλες κατασκευές αφιερώθηκαν στον Δηλιακό Απόλλωνα, ενισχύοντας το κύρος του νησιού. Η Αθήνα, αναγνωρίζοντας τη σημασία του νησιού, αναζήτησε τον έλεγχο της Δήλου ήδη από την εποχή του Πεισίστρατου. Λόγω της στρατηγικής του θέσης για ναυτικούς και εμπόρους, το ιερό της Δήλου έγινε ένα από τα πιο πολυσύχναστα στην Ελλάδα. Αυτοί οι ταξιδιώτες συχνά σταματούσαν στο νησί για να προσφέρουν θυσίες και προσφορές στη θεότητα. Το νησί γνώρισε εισροή πιστών κατά τη διάρκεια των εορταστικών περιόδων. Επιπλέον, η ελληνιστική εποχή υπήρξε μάρτυρας της εισαγωγής πολυάριθμων ξένων θρησκευτικών πρακτικών από περιοχές όπως η Συρία, η Αίγυπτος, η Σικελία, η Ιταλία και η Μασσαλία.

Οι ναοί που ήταν αφιερωμένοι στην Ίσιδα, το Σάραπι και τον Άνουβι ήταν από τους πιο σημαντικούς της Δήλου. Μέχρι το 180 π.Χ., η λατρεία του Σάραπι κέρδισε δημόσια αναγνώριση και μέχρι το 167 π.Χ. τρία Σαραπεία είχαν ήδη ανεγερθεί στο νησί, μαζί με πολλούς ναούς για την Ίσιδα. Καθώς περνούσαν τα χρόνια, η λατρεία του Σάραπι απέκτησε τέτοια αποδοχή, ώστε οι προσφορές του συναγωνίζονταν αυτές που έγιναν σε θεότητες όπως ο Απόλλωνας, ο Ασκληπιός, η Άρτεμη και η Αφροδίτη. Οι Πτολεμαίοι υποστήριξαν ενεργά αυτές τις αιγυπτιακές λατρείες με γενναιόδωρες δωρεές, όπως η συνεισφορά του Πτολεμαίου Θ' του αγάλματος του Άμμωνα στο Σαραπείο III. Η τεράστια δημοτικότητα αυτής της θεότητας μπορεί να συναχθεί από την τεράστια ποικιλία αναθημάτων που προσφέρονται από τους πιστούς. Οι επιγραφικές μαρτυρίες αναφέρονται συχνά σε προσφορές που έγιναν «κατ' εντολή των Αιγυπτίων θεών», με εξαίρεση την περίοδο της αθηναϊκής κυριαρχίας. Επηρεασμένοι από τα αισθήματα της πόλης τους, ορισμένοι ιερείς ήταν αρνητικά διακείμενοι στο ναό και προσπάθησαν να τον κλείσουν.³⁸

Ο Απολλώνιος, ιερέας με έδρα τη Μέμφιδα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή της λατρείας στη Δήλο. Κατά την άφιξή του, έφερε διακριτικά ένα αγαλματίδιο του Σάραπι, το οποίο παρέμεινε κρυμμένο σε ένα δωμάτιο στην μισθωμένη κατοικία του για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι ακριβείς λόγοι για τη

³⁷ Mikalson 1998, 230.

³⁸ Βλ. Vidman 1970.

μετεγκατάσταση του Απολλώνιου στη Δήλο παραμένουν εικασίες. Ωστόσο, ο H. Engelmann θεωρεί πως αυτή η κίνησή του πιθανότατα οδηγήθηκε από οικονομικά κίνητρα και όχι από οποιαδήποτε οδηγία των Πτολεμαίων για τη διάδοση της λατρείας. Ο Engelmann υποστηρίζει πως, εάν οι Πτολεμαίοι υποστήριζαν ενεργά τη λατρεία του θεού, δεν θα κρύβονταν σε έναν μισθωμένο χώρο. Αντίθετα, θα είχε ανεγερθεί αμέσως ένας ναός σε περίοπτο σημείο του νησιού.³⁹

Κατά την ελληνιστική εποχή, τα προσωπικά αναθήματα μπορούσαν να αποφέρουν σημαντικά οικονομικά οφέλη για τους ιερείς. Αυτό σχετίζεται με ευρήματα της αρχαϊκής περιόδου, οπότε και ευδοκίμησαν επίσης τα ιερά του Ασκληπιού στην ηπειρωτική Ελλάδα, τα νησιά και τη Μικρά Ασία. Το κύμα των πιστών, που επιθυμούσαν να προσφέρουν τις θυσίες και τα αναθήματά τους, ενίσχυσε σημαντικά την ευημερία και την προβολή αυτών των ιερών τοποθεσιών. Η Ε. Φάσα υποστηρίζει ότι ένα πρωταρχικό κίνητρο για τον συγκεκριμένο ιερέα που υπερασπιζόταν τη λατρεία του Σάραπι στη Δήλο προήλθε από τις περίφημες θεραπευτικές δυνάμεις της θεότητας. Τέτοιες θεϊκές ιδιότητες, που προέρχονταν από τη γενέτειρα της λατρείας, είχαν ήδη συγκεντρώσει ευρεία ευλάβεια σε διάφορα αιγυπτιακά ιερά.⁴⁰

Ο συγκεκριμένος ιερέας αρχικά έκανε τις ιεροτελεστίες της θεότητας μέσα σε ένα οικείο οικογενειακό περιβάλλον, τηρώντας σχολαστικά τις αρχές της αιγυπτιακής λατρείας. Ακρογωνιαίος λίθος αυτής της παράδοσης ήταν η κληρονομική μετάδοση των ιερατικών ευθυνών. Κατά συνέπεια, μετά το θάνατο του Απολλώνιου Α', όπως επιβεβαιώνεται από τα σωζόμενα αρχεία, ο γιος του, Δημήτριος, ανέλαβε τα καθήκοντά του. Αυτή η ευθύνη πέρασε αργότερα στον Απολλώνιο Β'. Ενώ η λατρεία αρχικά αντικατόπτριζε το αιγυπτιακό αρχέτυπο, με την πάροδο του χρόνου υπέστη ορισμένες τροποποιήσεις, επηρεασμένες από τις αρχαίες ελληνικές θρησκευτικές πρακτικές⁴¹. Επιπλέον, η απουσία χρηματικής υποστήριξης από την αιγυπτιακή αρχή εμπόδισε την ανεξάρτητη εγκατάσταση της λατρείας στο Δηλιακό περιβάλλον. Ο συγκεκριμένος ιερέας κατηγορήθηκε επίσης ότι επέδιδε τακτικά φόρο τιμής στο ομοίωμα της θεότητας, όπως περιγράφεται στην *Αρετολογία*. Επιπρόσθετα, διαχειριζόταν και άλλες

³⁹ Engelman 1975, 10-11.

⁴⁰ Φάσσα 2011.

⁴¹ Dignas 2008, 156-7.

ιεροπρεπείς υποχρεώσεις, όπως να ψάλλει επαίνους που αναδεικνύουν την ανδρεία και τις αρετές της θεότητας και να επιβλέπει την τελετουργική προσφορά θυμιάματος.⁴²

Μετά την αρχική ίδρυση, ιδρύθηκαν δύο επιπλέον Σαραπεία, τα οποία προσδιορίζονται σήμερα ως Σαραπείο II και III. Τα ιερά αυτά ήταν στρατηγικά τοποθετημένα δίπλα στον Ινωπό ποταμό, στη βάση του λόφου της Κύνθου. Δυστυχώς, η σημερινή κατάσταση του Σαραπείου II απέχει πολύ από την καλή κατάσταση διατήρησης.

Ο ΜακΛίν προσφέρει μια περιεκτική περιγραφή της διάταξης του ναού: «Πλησιάζοντας στην κορυφή της σκάλας, ένα άνοιγμα προς τα αριστερά οδηγεί σε μια τεράστια αίθουσα συναθροίσεων (G). Τον ανατολικό τοίχο του δωματίου κοσμούν τρεις βωμοί, καθένας εκ των οποίων κοσμείται με μαρμάρινα κέρατα. Η διαμόρφωση του δυτικού τμήματος του δωματίου παραμένει ασαφής. Ο R. Roussel θέτει την ύπαρξη τριών διακριτών ναών σε αυτή την περιοχή [...] Η σκάλα καταλήγει σε ένα εκτεταμένο αίθριο. Ο υπερυψωμένος ναός έχει νότιο προσανατολισμό και αποτελείται από δύο κύρια τμήματα: τον κυρίως ναό και τον πρόναο. Δίπλα στον ναό, στην ανατολική του πλευρά, βρίσκεται ένας μεγάλος θάλαμος (B) με διαστάσεις 6,50x3,50 μ. Ο P. Roussel θεωρεί ότι ο χώρος αυτός λειτουργούσε ως ξεχωριστός ναός αφιερωμένος σε μια άλλη σχετική θεότητα [...] Στο νότιο όριο του ναού εντοπίστηκε είσοδος που οδηγεί σε μια βεράντα (C) με μια καθαρή πρόσοψη. Στο κέντρο της βεράντας υπάρχουν κατάλοιπα θόλου (G), που πιθανόν χρησίμευε ως δεξαμενή παρόμοια με αυτή στο Σαραπείο I. Μπροστά από τον κυρίως ναό (A) βρίσκεται ένα μικρό πεζούλι που πλαισιώνεται από σειρές καθισμάτων (J), διατεταγμένες γραμμικά από το νοτιοανατολικό άκρο. [...] Ένα εξέχον πέτρινο οικοδόμημα (E) βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της αυλής, ενισχύοντας τον ναό, υποδηλώνοντας πιθανόν κατάλοιπα βωμού».⁴³

Στην περιοχή του Σαραπείου II δραστηριοποιούνταν αρκετές διακριτές ομάδες. Μεταξύ αυτών ήταν το «κοινόν των θεραπευτών», το οποίο είχε διακριτικά χαρακτηριστικά σε σύγκριση με το «κοινόν των θεραπευόντων», το «κοινόν των

⁴² Moyer 2008, 105.

⁴³ McLean 1996, 211-12. Βλ. επίσης Παραρτημα Β' αρ.4.

μελανηφόρων», το «κοινόν των θιασιτών»⁴⁴, το «κοινόν των ερανιστών»⁴⁵ και το «κοινόν των Σαραπιαστών»⁴⁶. Τα διαδεδομένα αφιερώματα υπογραμμίζουν τη σημαντική δημοτικότητα που απέκτησε το «κοινόν των θεραπευτών» εκείνη την περίοδο. Όσο για το «κοινόν των μελανηφόρων», πήραν το όνομά τους από τις σκούρες αποχρώσεις των ενδυμάτων τους, σύμβολο του θρήνου της Ίσιδας για τον θάνατο του συζύγου της, Όσιρι. Επιπρόσθετα, επιγραφές κάνουν αναφορά στο «κοινόν των δεκατιστών» και στο «κοινόν των ενατιστών»⁴⁷. Οι αναφορές αυτών των ομάδων χρονολογούνται από το 220 π.Χ., πριν δηλαδή από την ανέγερση του Σαραπίου ΙΙ. Και οι δύο ομάδες τιλοφορούνταν σύμφωνα με τις μηνιαίες γιορτές για τη μνήμη των αιγυπτιακών θεών.⁴⁸

Οι ιερείς που υπηρετούσαν στο Σαραπίο διορίζονταν από τους Αθηναίους ως δημόσιοι λειτουργοί, επιλέγονταν κάθε χρόνο από επιτροπές από το 137/6 έως το 110/9 π.Χ. Το προσωπικό του ναού δεν περιελάμβανε άτομα αιγυπτιακής καταγωγής, ως εκ τούτου, υπήρχε απουσία εκείνων που είχαν τα προσόντα να διεξάγουν τελετές ακολουθώντας τα αιγυπτιακά έθιμα ή να μεταδίδουν τις αιγυπτιακές παραδόσεις.

Όποτε απαιτούνταν αιγυπτιακά τελετουργικά, όπως τονίζει ο L. Vidman⁴⁹, ένας Αιγύπιος ιερέας βοηθούσε πάντα τους κατοίκους του νησιού στην εκτέλεση των σχετικών τελετών. Οι λεπτομέρειες αυτής της συνεργασίας παραμένουν ασαφείς, αλλά μια επιγραφή από την Πριήνη δείχνει ότι έγιναν οι τυπικές προσφορές στις θεότητες.⁵⁰ Η επιμονή των αθηναϊκών αρχών στην καταγωγή του ιερέα μπορεί να πηγάζει από τη σημαντική δημοτικότητα της λατρείας της Ίσιδας στη Δήλο, η οποία προσέλκυσε πολλούς Ρωμαίους και Ιταλούς θιασώτες. Προφανώς, οι αρχές ήταν απρόθυμες να παραδώσουν τον έλεγχο του ναού στους ξένους πιστούς. Ουσιαστικά, η έλλειψη Αιγυπτίων ιερέων και ο έλεγχος της ιερατικής καταγωγής από τους

⁴⁴ IG 202/0140 = IG XI 41228, IG 202/0141 = IG 1229. Πρβλ. επίσης P. Pakkanen, *Interpreting early Hellenistic Religion*, ό.π., σελ. 62.

⁴⁵ IG 202/0134 = IG XI 4 1223 = CE 20 =, πρβλ. επίσης B. Dignas, "Greek Priests of Sarapis", ό.π., σελ. 77

⁴⁶ Βλ. Σχετικά το κείμενο της επιγραφής (RICIS 202/0135 = IG XI 4 1226) που αναφέρεται σ' ένα ανάθημα προς τιμήν της Ίσιδας, του Σάραπι και του Ανούβι. Πρβλ. P. Pakkanen, *Interpreting early Hellenistic Religion*, ό.π., σελ. 62

⁴⁷ Dignas 2008, 162-67.

⁴⁸ Καραντωνάκη 2018, 211, σημ. 123 και 124.

⁴⁹ Βλ. Vidman 1970.

⁵⁰ Βλ. σχετικά IG 304/0802 = SIRIS 291: παρεχέτο δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ τὸν Αἰγύπτιον τὸν συντελέσοντα τὴν θυσίαν ἐμπείρως. Για περισσότερα παραδείγματα βλέπε Engelmann 1975, 12.

Αθηναίους αξιωματούχους υπογραμμίζουν την προσπάθεια των Αθηναίων να διαφυλάξουν την κυριαρχία του ναού και τη λατρεία της Ίσιδας.⁵¹

Οι ενεργές ομάδες του ναού κατηγοριοποιήθηκαν κυρίως στον «θεραπευτών», των «συμβαλλόμενων» και των «Μελανηφόρων», όπως αποδεικνύεται από τα αφιερώματα που αποκαλύφθηκαν. Οι ανακαλύψεις γύρω από τον συγκεκριμένο ναό υποδηλώνουν κοινή λατρεία της Ίσιδας με την Ελευσίνια Δήμητρα και την Κόρη.⁵² Ο Π. Μαρτζάβου υποστηρίζει ότι η επιγραφή αυτή⁵³ μπορεί να συνόδευε έναν βωμό αφιερωμένο τόσο στη Δήμητρα όσο και στην Περσεφόνη μαζί με μια άλλη γυναικεία μορφή.⁵⁴

Επιπρόσθετα, αξίζει να γίνει αναφορά στη μελέτη της Barrett, σχετικά με τις αιγυπτιακές επιρροές στη Δήλο αναφορικά με τη θρησκεία και τη λατρεία. Οι Έλληνες θεωρούσαν από καιρό τη Δήλο ιερή για τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, για τους οποίους πίστευαν πως είχαν γεννηθεί στο νησί. Ωστόσο, κατά την ελληνιστική περίοδο, η εξέχουσα θέση της Δήλου ως εμπορικού λιμανιού έδωσε στο νησί μια νέα σημασία σε διεθνές επίπεδο, εκτός από την πιο τοπικά περιορισμένη θρησκευτική σημασία του νησιού. Η συνακόλουθη εισροή εμπορών από ολόκληρη τη Μεσόγειο, ενίσχυσε την διαμόρφωση μιας διεθνούς κοινότητας. Ελλήνων, Ρωμαίων, Φοινίκων, Σύρων και Αιγυπτίων. Η παρουσία τόσων πολλών διαφορετικών ομάδων, οι οποίες ζούσαν σε κοντινή απόσταση η μία με την άλλη και σε ορισμένες περιπτώσεις σύναπταν γάμο μεταξύ τους, ενθάρρυνε τη δημιουργία ενός άκρως κοσμοπολίτικου και θρησκευτικού συγκρητισμού περιβάλλοντος⁵⁵. Ενώ πολλοί μελετητές ερευνούν την παρουσία «αιγυπτιακών» λατρειών στη Δήλο, όπως συχνά αποκαλείται από την Barrett, λίγοι εμβαθύνουν στα διάφορα στοιχεία και την ποικιλομορφία των περιφερειακών θρησκευτικών πρακτικών στην ίδια την Αίγυπτο.⁵⁶

Οι αρχαίες απόψεις για την εθνική ταυτότητα των κοινωνικών ομάδων διαφέρουν σημαντικά από τις σύγχρονες. Εντός της Αιγύπτου εκείνη την εποχή, οι κατηγορίες "Έλληνας" και "Αιγύπτιος" φαίνεται ότι ορίζονταν με βάση τον πολιτισμό και τη γλωσσική ταυτότητα και όχι μόνο με αποκλειστικό κριτήριο την κοινή

⁵¹ Martzavou 2011, 63.

⁵² Βλ. Kent 1948

⁵³ IG202/0183= IG XXI 4 1249 = CE 58, IG 202/0184.- IG XI 4 2294= 58 bis. Πρβλ Β. Dignas, ό.π., σελ. 77

⁵⁴ Martzavou 2011, 79.

⁵⁵ Bruneau 1970.

⁵⁶ Barrett 2011, 14.

βιολογική καταγωγή.⁵⁷ Αυτές οι κατηγορίες είναι πιο περίπλοκες από τον ορισμό του Hall για τις «εθνοτικές» ομάδες. Σύμφωνα με τον Hall, οι εθνοτικές ομάδες είναι κοινωνικά δομημένες και τα μέλη τους ενώνονται με μύθους -είτε αληθείς είτε όχι- μιας κοινής γεωγραφικής καταγωγής σε μια πατρίδα των προγόνων.⁵⁸

Το συμπέρασμα ότι οι παραδόσεις «Αιγυπτοποίησης» της Δήλου έχουν κατά κύριο λόγο τις ρίζες τους στους πολιτισμούς της Αλεξάνδρειας και/ή της Κάτω Αιγύπτου υποστηρίζεται από την έμφαση που δίνει το κείμενο της λεγόμενης Αρεταλογίας του Σάραπι.⁵⁹ Το έγγραφο αναφέρει έναν ιερέα που εισήγαγε της λατρείες των Σαράπιδων και της Ίσιδας στη Δήλο. Αυτά τα στοιχεία ενισχύουν το επιχείρημα για την άμεση συμμετοχή των Πτολεμαίων στη διάδοση αυτών των λατρειών, περισσότερο από ότι αν υπήρχε μια κυρίαρχη θηβαϊκή παράδοση. Οι μελετητές διαφωνούν κατά πόσον η πτολεμαϊκή αυλή προσπαθούσε ενεργά να προπαγανδίσει τις αιγυπτιακές λατρείες ή αν εξαπλώθηκαν μέσω των διεθνών ταξιδιών των εμπόρων και των μισθοφόρων. Οι Roussel, Huzar, Bruneau και Heyob⁶⁰ υποστηρίζουν ότι οι επιγραφικές μαρτυρίες από τη Δήλο δε μνημονεύουν κανένα σημάδι άμεσης προσπάθειας των Πτολεμαίων να προπαγανδίσουν τη λατρεία.⁶¹

Βέβαια, η ανέγερση των αιγυπτιακών ιερών στο νησί φαίνεται πως ήταν εντελώς ανεξάρτητη από την πτολεμαϊκή αυλή. Ο Απόλλωνιος, ο ιερέας στον οποίο αποδίδεται η εισαγωγή των αιγυπτιακών θεών στη Δήλο, - σίγουρα δε λάμβανε πτολεμαϊκή χρηματοδότηση - αρχικά δε διέθετε καν αρκετούς πόρους για την ανέγερση ναού⁶² και όταν ο εγγονός του μπόρεσε επιτέλους να τον κατασκευάσει, η τοποθεσία του δεν ήταν ιδιαίτερα εύστοχη, ενώ και η κατασκευή του ήταν μάλλον κακότεχνη.⁶³

Επιπλέον, όταν οι Πτολεμαίοι έκαναν προσφορές στη Δήλο, το έκαναν σχεδόν πάντα προς τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, παρά στους αιγυπτιακούς θεούς. Παρ' όλα αυτά, η εικονογραφία των αιγυπτιακών μορφών από τη Δήλο θυμίζουν τη βασιλική πτολεμαϊκή εικονογραφία, γεγονός που υποδηλώνει ότι αυτά τα αναθήματα είχαν πολιτικές συνδηλώσεις, καθώς και θρησκευτικές. Παραδείγματος χάριν,

⁵⁷ Barrett 2011, 15-16.

⁵⁸ Hall 1997, 73-75.

⁵⁹ Καραντωνάκη, 2018, 3

⁶⁰ Roussel 1916, 52; Huzar 1962, 173; Bruneau 1970, 466; Heyob 1975, 2-10.

⁶¹ Barrett 2011, 23.

⁶² Engelmann 1975, 12.

⁶³ Barrett 2011, 23.

ορισμένα από τα ειδώλια της Δήλου απεικονίζουν εικόνες ή σύμβολα της Πτολεμαϊκής βασίλισσας Αρσινόης Β', της οποίας η λατρεία άκμαζε στη Δήλο. Η παρουσία τέτοιων μοτίβων δεν καθιστά τα ειδώλια αυτά καθαυτά "προπαγάνδα" των Πτολεμαίων, και σίγουρα δεν υπάρχουν στοιχεία για επίσημη εμπλοκή των Πτολεμαίων στην παραγωγή ή τη διανομή των ειδωλίων στη Δήλο. Ωστόσο, η παρουσία μοτίβων, που σχετίζονται με τη βασιλική λατρεία των Πτολεμαίων, εγείρει την πιθανότητα τα ειδώλια αυτά να είχαν μια πολιτική διάσταση για τους παραγωγούς ή/και τους καταναλωτές τους. Η ποικιλότητα των αιγυπτιακών λατρειών προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο στην αυξανόμενη εικόνα της πολυπλοκότητας της εγχώριας θρησκείας της Δήλου. Αντί να διερωτάται κανείς απλώς, εάν οι άνθρωποι στη Δήλο υπαινίσσονταν ή όχι την "αιγυπτιακή θρησκεία", είναι πιο εύλογο να αναρωτηθεί ποιον τύπο αιγυπτιακής θρησκείας επικαλούνταν και τι υπονοεί αυτή η επιλογή για τις δικές τους πολιτισμικές σχέσεις, πεποιθήσεις και επιδιωκόμενες κοινωνικοπολιτικές δηλώσεις. Η εξέταση των προσαρμογών αυτών των διαφορετικών περιφερειακών παραδόσεων εκτός Αιγύπτου ρίχνει με αυτόν τον τρόπο επίσης περισσότερο φως στις σχέσεις αυτών των παραδόσεων εντός της Αιγύπτου.⁶⁴

Παραδόξως, τα δηλιακά ειδώλια παρέχουν μια καλύτερη ευκαιρία για να εξετάσουμε αυτό το ερώτημα από ότι τα περισσότερα γνωστά σήμερα ειδώλια από την ίδια την Αίγυπτο. Στις περισσότερες μουσειακές συλλογές αιγυπτιακών ειδωλίων, η προέλευση είναι συχνά άγνωστη, καθώς τα κομμάτια αποκτήθηκαν από εμπόρους συχνότερα, παρά από ανασκαφές. Στη δημοσίευση του ο Dunand των αιγυπτιακών ειδωλίων από το Λούβρο δεν καταλήγει σε κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα.⁶⁵ Ωστόσο, χάρη στη σημασία της ως κόμβου του εμπορίου της Ανατολικής Μεσογείου, η Δήλος παρείχε σημαντικό αριθμό αιγυπτιακών ειδωλίων. Επειδή τα ειδώλια της Δήλου προέρχονται από συστηματικές ανασκαφές, είναι δυνατόν να ανακτηθούν ορισμένες πληροφορίες σχετικά με το αρχαιολογικό τους πλαίσιο. Τέλος, τα ειδώλια που παραπέμπουν στην πτολεμαϊκή αυλή ή στην εικονογραφία συγκεκριμένων θεών είναι σημαντικά, όχι μόνο ως δείκτες ελληνοαιγυπτιακού συγκρητισμού, αλλά και ως ενδείξεις για τη σχέση μεταξύ "επίσημης" και "λαϊκής" θρησκείας στην ελληνιστική Δήλο.⁶⁶ Οι κλασικοί αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί της τέχνης έχουν συχνά απορρίψει αιγυπτιάζοντα

⁶⁴ Barrett 2011, 23-24.

⁶⁵ Dunand 1990, 200-57.

⁶⁶ Green 1990, 569-71; Ewigleben, and Grumbkow 1991, 33-34.

ειδώλια ως απλά αξιοπερίεργα, αλλά στην πραγματικότητα, μια λεπτομερής εξέταση της εικονογραφίας των δηλιακών ειδωλίων και του αρχαιολογικού πλαισίου τους αποκαλύπτει μια αρκετά εξελιγμένη κατανόηση της αιγυπτιακής θεολογίας⁶⁷. Η παρουσία θεμάτων από τα λεγόμενα της "επίσημης" θρησκείας σε αντικείμενα μαζικής παραγωγής, και κοινώς διαδεδομένα, όπως τα ειδώλια, υποδηλώνει μια στενότερη, πιο σύνθετη σχέση μεταξύ "λαϊκών" και "επίσημων" λατρειών από ότι συχνά αναγνωρίζεται.⁶⁸

Συνολικά, μπορεί κάποιος να ισχυριστεί πως το παρόν έργο έχει, να συνεισφέρει πολλά στην ιστορία και αρχαιολογία της εγχώριας θρησκείας. Η μελέτη αυτή εφαρμόζει μια πλαισιολογική προσέγγιση σε ένα σύνολο ιστορικών και αρχαιολογικών αντικειμένων που έχουν μελετηθεί προηγουμένως σχεδόν αποκλειστικά υπό το πρίσμα της ιστορίας της τέχνης. Επίσης, το εκτεταμένο σύνολο δεδομένων της ελληνιστικής Ανατολικής Μεσογείου εξακολουθεί να μην χρησιμοποιείται επαρκώς από τους ανθρωπολόγους αρχαιολόγους που μελετούν την οικιακή θρησκεία, αντίθετα η συζήτησή τους συχνά επικεντρώνεται γύρω από προϊστορικές θέσεις, όπου η ανακατασκευή των οικιακών θρησκευτικών πρακτικών πρέπει να στηριχθεί σε πολύ πιο περιορισμένα δεδομένα.⁶⁹ Η πλούσια αρχαιολογική συλλογή της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και οι επιγραφικές βάσεις δεδομένων παρέχουν στους ανθρωπολόγους μια ευκαιρία να ελέγξουν τις τρέχουσες αντιλήψεις για την οικιακή θρησκεία με βάση ένα πιο πλήρες σύνολο στοιχείων, επιτρέποντάς μας έτσι να αξιολογήσουμε διαφορετικές θεωρητικές προοπτικές για τη φύση της οικιακής θρησκείας. Τέλος, σχετικά με την ελληνιστική Δήλο, υπάρχουν ενδείξεις για

⁶⁷ Μελέτες της αιγυπτιακής θρησκείας μερικές φορές απεικονίζουν "λαϊκή" και κρατική/ναό θρησκεία ως εντελώς ξεχωριστές σφαίρες (π.χ. Kemp 1991, 85-91 ; Spalinger 1998) και η επιστημονική βιβλιογραφία συχνά προδίδει μια έμμεση ή ρητή υπόθεση ότι η οικιακή λατρεία ασχολούταν σχεδόν αποκλειστικά με τη γονιμότητα και τον τοκετό (π.χ. Malaise 1994 ; Ballet 1994). Ωστόσο, πολλά ειδώλια της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου από την Αίγυπτο παρέχουν ενδιαφέρουσες ενδείξεις ότι η εικονογραφία αυτών των ιδιωτικών, οικιακών λατρευτικών αντικειμένων μοιραζόταν στην πραγματικότητα πολλά θέματα με εκείνη της κρατικής θρησκείας και της ναοδομίας. Για μια πιο λεπτομερή συζήτηση της εν λόγω εικονογραφίας, ωστόσο, ένα παράδειγμα της παρουσίας "επίσημων" εικόνων στην οικιακή λατρεία προέρχεται από ειδώλια από τερακότα που απεικονίζουν Πτολεμαίους ηγεμόνες (π.χ. Mysliwiec 2000, 208) ή πτολεμαϊκά διακριτικά (π.χ. η διπλή cornu coriariae). Άλλα ειδώλια μαρτυρούν μια λαϊκή ενασχόληση με τη θρησκεία του ναού, O Nachtergaele (1991, 23 ; πρβλ. Ballet 2000, 99-100) υποστηρίζει πειστικά ότι πολλές αιγυπτιακές τερακότες απεικονίζουν συμμετέχοντες σε πομπές γιορτών που διοργανώνονται από ναούς. Αυτά τα παραδείγματα, μαζί με πολλά άλλα, υποδηλώνουν μια περίπλοκη διαπλοκή "οικιακών" και "επίσημων" θρησκείων στην ελληνιστική Αίγυπτο, αντί για έναν απλοϊκό διαχωρισμό μεταξύ των δύο σφαιρών.

⁶⁸ Barrett 2011, 24-25.

⁶⁹ Βλ. όλο το σύγγραμμα της Barrett, 2011, το οποίο εν συνόλω, προσδίδει μια ενδιαφέρουσα ματιά στη θρησκευτική ζωή της Δήλου κατά την ελληνιστική περίοδο.

τη συνύπαρξη πολλών καλά μαρτυρημένων κοινωνικών, πολιτιστικών, οικονομικών και εθνοτικών ομάδων, οι οποίες μπορεί να χρησιμοποιούσαν την ιδιωτική λατρεία με διαφορετικούς τρόπους. Μια εξέταση αυτής της μειονότητας των δηλιακών νοικοκυριών, που περιείχαν πλήρινα ειδώλια των Αιγυπτιακών θεοτήτων, αποδεικνύει περαιτέρω ότι η οικιακή θρησκεία στη Δήλο δεν ήταν μια ενιαία κατηγορία, αλλά μάλλον αποτελούταν από πολλές διαφορετικές παραλλαγές, οι οποίες μπορεί να έφεραν συγκεκριμένες, ουσιαστικές κοινωνικές συνδηλώσεις για τους ασκούντες τους.

Ιστορικά, τα πλήρινα ειδώλια στην αρχαία Αίγυπτο δεν ήταν απλώς διακοσμητικά αντικείμενα, αλλά έφεραν βαθιά θρησκευτικά νοήματα. Όπως παρατηρεί ο Pinch, συχνά «χρησιμοποιούνταν ως αναθήματα, συμβολίζοντας μια συγκεκριμένη προσευχή ή μια ελπίδα, ή αντιπροσώπευαν μια θεότητα με μια μορφή που μπορούσε εύκολα να μεταφερθεί και να λατρευθεί»⁷⁰. Με την αλληλεπίδραση του ελληνικού και του αιγυπτιακού πολιτισμού εμφανίζεται μια σειρά σύνθετων θεοτήτων, όπως ο Σάραπις, μια συγχώνευση του Όσιρι και της Άπιδος με τα ελληνιστικά χαρακτηριστικά και της Ίσιδας, της οποίας η λατρεία εξαπλώθηκε ακόμη και στον ελληνικό κόσμο.⁷¹ Τα πλήρινα ειδώλια θα μπορούσαν να είναι αναπαραστάσεις τέτοιων θεοτήτων, αναδεικνύοντας τη συγκριτική φύση της λατρείας αυτής της περιόδου.

Καταληκτικά, τα αιγυπτιακά πλήρινα ειδώλια, ειδικά εκείνα που βρέθηκαν στο νησί κατά την ελληνιστική περίοδο, αποτελούν παράθυρα σε μια μεταβατική εποχή, κατά την οποία δύο μεγάλοι πολιτισμοί συναντήθηκαν, συγχωνεύθηκαν και γέννησαν νέες μορφές λατρείας.

Η Δήλος στο πλαίσιο θρησκευτικού συγκρητισμού, μεταξύ αρχαίας Ελληνικής και Αιγυπτιακής θρησκείας

Η ανάμειξη των αιγυπτιακών και ελληνικών θρησκευτικών παραδόσεων είναι ιδιαίτερα ορατή στη Δήλο, όπου ένα ευρύ φάσμα ναών, γλυπτών, αναθημάτων, φυλαχτών και κοσμημάτων μαρτυρεί ελληνοαιγυπτιακές λατρευτικές πρακτικές. Τα περισσότερα από τα 1500 γνωστά σήμερα πλήρινα ειδώλια και αγγεία από την

⁷⁰ Pinch 2002, 55.

⁷¹ Glomb et al 2020.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

ελληνιστική Δήλο, περίπου ογδόντα δύο - δηλαδή περίπου το 5% του συνόλου αυτών - αντιπροσωπεύουν αιγυπτιαζουσες θεότητες ή λατρευτικές πρακτικές. Οι ενδείξεις για τη σύσταση του πηλού και την τεχνική κατασκευής μαρτυρούν πως η πλειονότητα τους ήταν τοπικής παραγωγής και όχι εισηγμένα. Τα αιγυπτιαζοντα ειδώλια προέρχονται από ανεσκαμμένους ναούς, δεξαμενές, τάφους, και κυρίως από ιδιωτικές οικίες. Στην τελευταία περίπτωση παρέχουν ανεκτίμητες πληροφορίες σχετικά με την ενσωμάτωση της αιγυπτιακής θρησκείας στην καθημερινή ζωή των κατοίκων του νησιού της ύστερης ελληνιστικής περιόδου.⁷²

Η μελέτη της Barrett εξετάζει τα εν λόγω ειδώλια υπό το πρίσμα ενός ευρέος φάσματος συγκριτικών δεδομένων τόσο κειμενικά όσο και αρχαιολογικά, προκειμένου να τοποθετήσει τα αντικείμενα αυτά στο ευρύτερο πολιτισμικό τους πλαίσιο. Οι παραστάσεις σε πολλά αιγυπτιακά ειδώλια παραπέμπουν στις γιορτές του Αιγυπτιακού Νείλου. Η ευρεία παραγωγή και η διαθεσιμότητά τους υποδηλώνουν ότι πολλοί από τους κατοίκους της Δήλου κατείχαν βαθιά κατανόηση αυτών των θρησκευτικών εννοιών.

Τριαδική λατρεία (Απόλλων – Άρτεμις – Λητώ)

Η Δήλος κατέχει σπουδαία θέση ως αφιετηρία για τη μελέτη της λατρείας της δηλιακής τριάδας. Το νησί είναι το μέρος, όπου γεννήθηκε ο θεός Απόλλων και αναπτύχθηκε η λατρεία του. Ωστόσο, προγενέστερη της λατρείας του Απόλλωνα στο νησί θεωρείται η λατρεία της Αρτέμιδος, η οποία ανάγεται σε πρωιμότερους χρόνους σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις σχετικές φιλολογικές αναφορές. Η παρουσία του Απόλλωνα και η λατρεία του στο νησί ανιχνεύονται ήδη στον *Ομηρικό Ύμνο προς τον Απόλλωνα*, όπου αναφέρονται οι εορτασμοί στο ιερό νησί (Παράρτημα 1). Αυτοί οι εορτασμοί συγκέντρωναν όλους τους νησιώτες των Ίωνων που έρχονταν κάθε χρόνο για να τιμήσουν τον θεό με χορούς και αθλητικούς αγώνες.⁷³

Στη Δήλο, τη λατρεμένη γενέτειρα του Απόλλωνα, γνωστή για την αγάπη της για τον χορό και τις μελωδίες, ο ρυθμός και η μουσική φαίνεται να είναι αιώνια⁷⁴. Κάθε ιεροτελεστία θυσίας στη Δήλο για τον Απόλλωνα συνοδεύονταν από

⁷² Barrett 2011, 120–21.

⁷³ Καλαμάρη 2021, 76-78.

⁷⁴ Rinwood 1933, 455-57.

ορχηστρικές παραστάσεις και μελωδίες. Οι αξιότιμοι Δελιάδες, που πιστεύεται ότι κατάγονταν από το θρυλικό βασίλειο των Νυμφών, συμμετείχαν στον ιερό γυναικείο χορό για τον δηλιακό Απόλλωνα κατά τη διάρκεια των θυσιών των Δηλίων. Αυτοί οι Δελιάδες γιόρταζαν με τραγούδι τη γέννηση του Απόλλωνα. Κατά την ελληνιστική εποχή, οι παιδικοί χοροί έγιναν ένα εξέχον χαρακτηριστικό, με τους νεαρούς συμμετέχοντες να λαμβάνουν μέρος συχνά σε απολλώνιες τελετουργίες που πραγματοποιούνταν στο θέατρο του νησιού. Τα παιδιά που λάμβαναν μέρος ήταν γιοι ελεύθερων Δήλιων πολιτών, ενώ τους χορούς συνόδευε με τη μουσική του ένας αυλητής. Το είδος που εκτελούσαν ήταν ο διθύραμβος, χορικό τραγούδι με μυθολογικό περιεχόμενο.⁷⁵

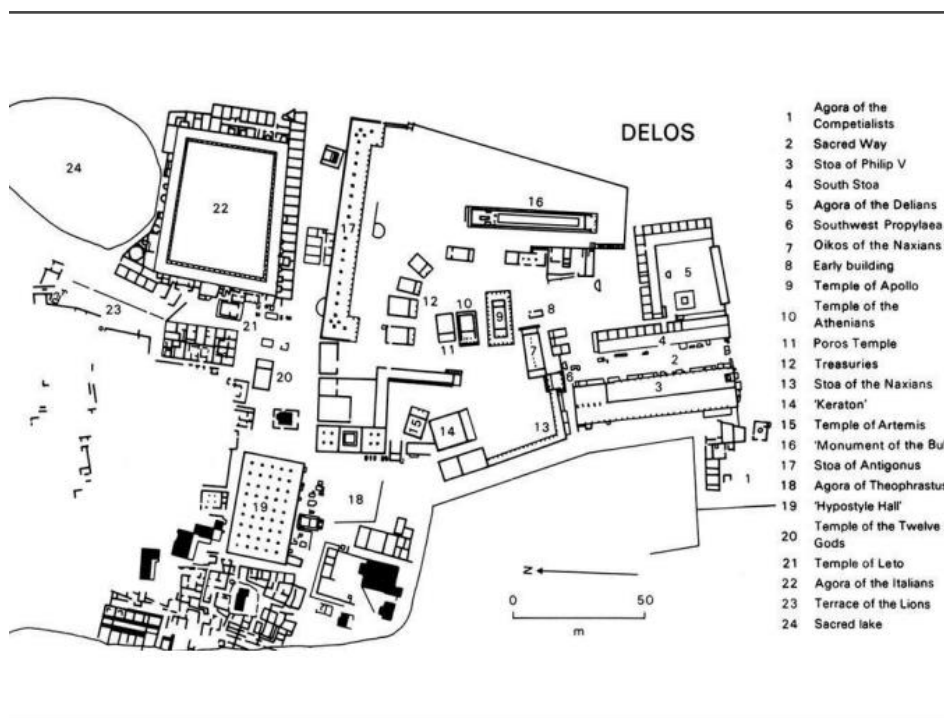
Εκτός από τις τοπικές θρησκευτικές τελετουργίες στη Δήλο, έχει τεκμηριωθεί η ύπαρξη χορικών αγώνων αφιερωμένων στον Απόλλωνα ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ. Για παράδειγμα, ο αρχαίος ποιητής Όμηρος απεικονίζει τη Δήλο ως την πιο αγαπημένη τοποθεσία του Απόλλωνα, δεδομένου ότι οι Ίωνες, ντυμένοι με μακριά άμφια, συγκεντρώνονται εκεί με τις οικογένειές τους για να τιμήσουν τη θεότητα μέσω χορού, τραγουδιού και αθλητικών αγώνων όπως πυγμαχία. Στις εκδηλώσεις αυτές συναγωνίζονταν χορικά συγκροτήματα από ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Ο Ξενοφών θαυμάζοντας τους Δηλίους τόνισε πως φημίζονταν όχι μόνο για το μουσικό τους ταλέντο, αλλά και για την ευμάρεια και τα εγγενή τους χαρίσματα.⁷⁶

Επίσης, άξια λόγου είναι και η λατρεία της Λητούς και της Αρτέμιδος στη Δήλο, όπως φαίνεται από την ύπαρξη των ιερών τους στο νησί, καθώς και από την αναφορά των ονομάτων τους στους απολογισμούς των ιεροποιών. Βορείως του ιερού της Αρτέμιδος και του Απόλλωνα, ήρθαν στο φως τα θεμέλια του Λητώου. Στοιχεία που πιστοποιούν τη σπουδαιότητα της λατρείας της Λητούς είναι, αφενός η έκταση του ιερού, -πρόκειται για μικρό ναό (αρ. 21 στον χάρτη) στα δυτικά της αγοράς των Ιταλών (αρ. 22 στον χάρτη)- και αφετέρου η θέση του, κοντά στα ιερά των παιδιών της.⁷⁷

⁷⁵ Παπαδοπούλου 2004, 30–32.

⁷⁶ Παπαδοπούλου 2004, 30–32.

⁷⁷ Bruneau και Ducat 2010, 237-38.



Μεταξύ της Δήλου και της Κρήτης είχαν αναπτυχθεί εμπορικές σχέσεις, από όπου και προέρχεται το πρώιμο παράδειγμα λατρευτικού συμπλέγματος της Απολλώνιας τριάδας στη Δρήρο. Στην Ιωνία η μετάβαση στη λατρεία του Απόλλωνα γίνεται με ήπιο τρόπο, όπως και η λατρεία της Αρτέμιδος στην Έφεσο. Συγκεκριμένα, στην Κλάρο, η λατρεία του θεού ενσωματώνεται σε μια προγενέστερη λατρεία με σκοπό την εδραίωσή του στην περιοχή. Η παρουσία του Απόλλωνα στην οικογενειακή ενότητα της τριάδας εξασφαλίζει ακριβώς αυτήν την ομαλή μετάβαση.⁷⁸

Η πρώιμη λατρεία στο νησί σχετίζεται με τη θεά της γονιμότητας και του τοκετού, η οποία παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της Αρτέμιδος στον γνωστό λατρευτικό της τύπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της σύνδεσης είναι ο βωμός των κεράτων, μνημείο που συνδέεται επίσης με τον Απόλλωνα, καθώς λογοτεχνικές αναφορές μνημονεύουν πως ο βωμός δημιουργήθηκε από τα κέρατα των αιγών που κυνηγούσε και του έφερνε η αδερφή του. Ο βωμός ήταν ορατός μέχρι την ελληνιστική εποχή και αποτελεί μνημειώδες κατάλοιπο, παρόλο που βρίσκεται σε κακή κατάσταση διατήρησης.⁷⁹

⁷⁸ Picard 1922, 451.

⁷⁹ Solomon 1994, 44.

«Ο ενεπίγραφος κεράτινος βωμός είχε ιδρυθεί επάνω στα θεμέλια ή εντός ενός αφιδωτού κτίσματος. Είχε μνημειακή πρόσοψη, μεγάλο αίθριο και κεκλιμμένα επίπεδα για την είσοδο των ζώων που θα θυσιαζόνταν, παρόμοια με τους μεγαλοπρεπείς βωμούς της ελληνιστικής περιόδου. Από τις επιγραφές του βωμού πληροφορούμαστε για την ετήσια λειτουργία του.⁸⁰ Έχοντας κεντρική θέση εντός του ιερού, οι τρεις κύριοι ναοί είναι στραμμένοι προς αυτόν, αντίθετα από τον συνήθη προσανατολισμό τους προς την ανατολή. Αν η ταύτιση του βωμού είναι σωστή, τότε θα μπορούσε να λειτουργεί και ως τόπος φύλαξης ενός σημαντικού λειψάνου, το οποίο θα ήταν τοποθετημένο στο οπίσθιο τμήμα αυτής της κατασκευής, χωρίς προστατευτικό τοίχο. Αυτό το στοιχείο πιθανόν δικαιολογεί και την ασυνήθιστη αφιδωτή δομή, ενώ η πρόσοψή θα λειτουργούσε ως θυσιαστήριο. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, πραγματοποιούνταν οι εκατόμβες προς τιμήν του Απόλλωνα.»⁸¹

Ακόμη, ο υιός του Δία και της Λητούς ανήκει στους σημαντικότερους θεούς του ελληνικού Πανθέου. Υπάρχει συζήτηση ανάμεσα στους σύγχρονους μελετητές σχετικά με το πότε και πώς η λατρεία του θεού εισήχθη εκεί. Ένας πρώτος ενδεικτικός πίνακας για αυτό το ζήτημα προκύπτει από τον *Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα*, όπου κατά την υποδοχή του στον Όλυμπο ο Απόλλων προκαλεί φόβο σε όλους τους θεούς, εκτός από τη μητέρα του. Αυτός ο επιβλητικός θεός παρουσιάζεται στους θεούς του Ολύμπου παίζοντας τη λύρα, ενώ η αδελφή του τραγουδάει και οι Χάριτες, οι Εποχές, η Αρμονία, η Ήβη και η Αφροδίτη χορεύουν. Η εντυπωσιακή παρουσία του είναι αδιαμφισβήτητη και αποκαλύπτεται επίσης μέσω των επαίνων προς τη μητέρα του που γέννησε έναν τέτοιο γιο, έναν ισχυρό τοξότη και ένα κορίτσι *τοξέυτρα*.⁸²

Στο ομηρικό έργο ο Απόλλων παρουσιάζεται πολυπρόσωπος ως προστάτης της πόλης της Τροίας, για την οποία θα χτίσει ένα οχυρωματικό τείχος, όπως έκανε και για το κυρίως ιερό του στους Δελφούς. Είναι προστάτης των νέων αγοριών, που προσφέρουν τμήματα των μαλλιών τους ως αναθήματα κατά τη μετάβασή τους από την εφηβεία στην ενηλικίωση. Είναι ειδικευμένος στην τοξοβολία, εξ' ου και ένα από τα χαρακτηριστικά σύμβολά του είναι το τόξο. Ο θεός είναι γνωστός τόσο ως εξαιρετικός πολεμιστής όσο και ως επιδέξιος μουσικός, με τη λύρα να συμβολίζει τη μουσική του ικανότητα. Ενώ πολλά από τα ιερά του βρίσκονται σκόπιμα μακριά από

⁸⁰ Bruneau και Ducat 2010, 52-53, 213-14, αρ.39.

⁸¹ Bruneau 1970, 214.

⁸² Καλαμάρη 2021, 13-17.

κατοικίες, δίνοντας έμφαση στην απομόνωση και την ευλάβεια, συχνά διατηρούν ένα απλό σχέδιο με έναν μόνο βωμό. Ωστόσο, οι Δελφοί αποτελούν αξιοσημείωτη εξαίρεση, όπου ανεγέρθηκε ένας από τους πιο επιβλητικούς μαρμάρινους ναούς, αντανακλώντας τη σημασία του ως το πρωταρχικό του ιερό.⁸³

Αναφορικά με το ιερό στη Δήλο, δεν είναι εύκολο να αποδοθεί ένα σαφές αρχιτεκτονικό σχέδιο. Τα σημαντικά θρησκευτικά ιερά και μνημεία περιβάλλουν κατά κύριο λόγο την πλακόστρωτη αυλή. Κεντρική θέση στον χώρο αυτό κατέχει το ιερό της Αρτέμιδος, ενώ στην περιοχή εντοπίστηκε επίσης και το κολοσσιαίο άγαλμα του Απόλλωνα των Ναξίων και ένας περίτεχνος χάλκινος φοίνικας. Αυτός ο φοίνικας σύμφωνα με την παράδοση είναι εκείνος, επάνω στον οποίο ακούμπησε η Λητώ κατά τη γέννηση των παιδιών της. Ωστόσο, ενώ το ιερό της Αρτέμιδος παραμένει σχετικά άθικτο έως σήμερα, αξίζει να σημειωθεί πως το κολοσσιαίο άγαλμα του Απόλλωνα των Ναξίων και ο χάλκινος φοίνικας δεν έχουν διατηρηθεί. Η ιστορική σημασία και η σύνδεσή τους, όμως, επιβεβαιώνουν τη συνυφασμένη λατρεία των τριών θεοτήτων.

84

Θεοποιημένοι ηγεμόνες

Ουσιαστικά, όλοι οι βασιλείς που διαδέχθηκαν τον Αλέξανδρο ήταν εξουσιομανείς και αποζητούσαν θρησκευτική υποστήριξη για να νομιμοποιήσουν τις αξιώσεις τους και να ενισχύσουν τις νέες τους δυναστείες. Ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων σχεδόν των νέων βασιλικών οίκων ήταν η θέσπιση ενός προστάτη θεού, απαραίτητα ενός από τους θεούς του Ολύμπου. Οι Αντιγονίδες στη Μακεδονία ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από τον Ηρακλή και χρησιμοποιούσαν το ρόπαλό του ως έμβλημα στα νομίσματά τους. Επιπλέον, επιδίωκαν να συσχετιστούν με τους Αργεάδες, δηλαδή το γένος του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου. Αυτή την υποτιθέμενη καταγωγή που συνέδεε τους Αντιγονίδες με την πόλη του Άργους, οι ίδιοι την υποστήριζαν, την διέδιδαν και της έδιναν μεγάλη σημασία. Οι Σελευκίδες⁸⁵, από την άλλη πλευρά, βρήκαν τον προστάτη τους στον Απόλλωνα. Ο Σέλευκος θεωρείτο γιος του Απόλλωνα, του οποίου το σύμβολο, την άγκυρα, έφερε στον μηρό του ως εκ γενετής σημάδι.⁸⁶

⁸³ Καλαμάρη 2021, 13-17.

⁸⁴ Tomilson 1976, 73-77.

⁸⁵ Κοτσώρη 2017, 147.

⁸⁶ Ιουστίνος 15,4,2.

Οι Πτολεμαίοι, από την άλλη, ήταν αφοσιωμένοι στη λατρεία του Διονύσου, ενώ ένα ειδικό ψήφισμα ρύθμιζε τα ζητήματα που αφορούσαν τη διονυσιακή λατρεία μέχρι και τρεις γενεές. Η λατρεία του Διονύσου βρισκόταν υπό την προστασία του βασιλιά και η διοίκηση προσπαθούσε να ενθαρρύνει τις επίσημες και να αποθαρρύνει τις ανεπίσημες διονυσιακές τελετουργίες. Συχνά, οι ελληνιστικοί βασιλείς αναγόρευαν θεούς προστάτες και αυτό συνοδευόταν (όχι στη Μακεδονία) από τη λατρεία του ηγεμόνα, τη λατρεία δηλαδή του νεκρού και, αργότερα, του εν ζωή μονάρχη και της συζύγου του ως θεών. Η λατρεία ανθρώπινων όντων δεν ήταν, βέβαια, νεοεισαχθέν στοιχείο. Ο Σπαρτιάτης Λύσανδρος ήταν ο πρώτος Έλληνας προς τιμήν του οποίου οι πόλεις ανέγειραν βωμούς και προσέφεραν θυσίες στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ.⁸⁷

Το πρώτο παράδειγμα επίσημης λατρείας μεταξύ των διαδόχων του Αλεξάνδρου εμφανίζεται στην Αίγυπτο. Εκεί, ο Πτολεμαίος Α' καθιέρωσε σύντομα (περίπου το 290-285 π.Χ.) τη λατρεία του Αλεξάνδρου. Όταν ο Πτολεμαίος Α' πέθανε το 283 π.Χ., ο γιος του ανακήρυξε τον πατέρα του θεό, και αφότου πέθανε και η μητέρα του, εισήγαγε κοινή λατρεία των δύο τους ως Σωτήρων θεών συνδέοντάς την με μια εορτή που ονομάστηκε «Πτολεμαίεια».

Ο ίδιος βασιλιάς προσέθεσε στη λατρεία του Αλεξάνδρου και τη λατρεία του ιδίου και της αδελφής του, ονομάζοντάς τη λατρεία των «αδελφών». Καθώς ενίσχυόταν η τάση για την εν ζωή θεοποίηση των Πτολεμαίων, παρατηρούταν μια σταδιακή απώλεια της πραγματικής εξουσίας και ανεξαρτησίας τους απέναντι στο τοπικό ιερατείο. Οι βασίλισσες αποκαλούνταν «σύνναοι θεές» από τους Αιγυπτίους ιερείς και έδιναν τα ονόματά τους σε μέλη των οικογενειών των ιερέων, προκαλώντας έτσι σεβασμό και αυθόρμητη συμπάθεια προς αυτή τη λατρεία.⁸⁸

Δεν είναι εφικτή η πλήρης κατανόηση των λόγων που οδήγησαν τους Πτολεμαίους να υιοθετήσουν θρησκευτικές και πολιτικές πρακτικές. Ίσως επηρεάστηκαν από τιμές που τους απονεμήθηκαν από ελληνικές πόλεις, λόγω της συνδρομής τους κατά τη διάρκεια συγκρούσεων. Σύμφωνα με τον Πausανία,⁸⁹ οι Ρόδιοι τίμησαν τον Πτολεμαίο Α' με τον τίτλο «Σωτήρ». Ήδη από το 307 π.Χ., οι Αθηναίοι είχαν καθιερώσει τη λατρεία του Αντιγόνου και του Δημητρίου ως

⁸⁷ Πλούταρχος *Λύσανδρος*, 18,3.

⁸⁸ Κοτσώρη 2017, 148.

⁸⁹ Πausανίας *Ελλάδος Περιήγησις*, 1.8.6.

«Σωτήρες». Στα 291 π.Χ. η τιμή αυτή δόθηκε και στον Δημήτριο και επιπλέον οι βασιλιάδες απέκτησαν άλλες παρόμοιες τιμές και λατρείες με δικούς τους ύμνους. Έτσι, το φαινόμενο της λατρείας των ηγεμόνων εδραιώθηκε στις ελληνικές πόλεις και οι βασιλείς εκμεταλλεύτηκαν τα πλεονεκτήματα που τους προσέφερε. Κατά αυτόν τον τρόπο, στην επικράτεια της Δήλου εντοπίζεται κατά κύριο λόγο η επιρροή του πτολεμαϊκού συστήματος λατρείας των θεοποιημένων ηγεμόνων, ενώ για μικρό χρονικό διάστημα υπήρξε και η επιρροή του Δημητρίου και Αντιγόνου, ωστόσο παρέλθουν από το πολιτικό προσκήνιο της ελληνιστικής εποχής.

Στην επικράτεια των Σελευκιδών η εξέλιξη προς την πλήρη θεοποίηση ήταν πιο αργή και περνούσε από πολλά στάδια. Ο Σελεύκος Α' αναγνωριζόταν ως απόγονος του Απόλλωνα, αλλά δεν αναφερόταν ρητά ως θεός. Ο Αντίοχος Α' ανακήρυξε τον πατέρα του θεό, αλλά ο πρώτος Σελευκίδης που καθιέρωσε ως επίσημη λατρεία τον εαυτό του και όλους τους προγόνους του ήταν ο Αντίοχος Γ'.⁹⁰ Η εξάπλωση των λατρειών στον ελληνιστικό κόσμο υπήρξε μια σταδιακή και συνεχής διαδικασία. Οι πρώτοι τόποι που προσέλκυαν λατρείες ήταν τα κέντρα με διαφορετικούς πληθυσμούς, όπως ήταν τα μεγάλα λιμάνια και τα εμπορικά κέντρα, παραδείγματος χάριν η Δήλος, ο Πειραιάς, η Κόρινθος και η Ρόδος. Σε αυτές τις περιοχές οι λατρείες τελούνταν αρχικά από ανθρώπους από την Ανατολή, αλλά στη συνέχεια έκτοτε απέκτησαν ξεχωριστό ενδιαφέρον και σεβασμό.⁹¹

Στο πολυσύχναστο λιμάνι και κέντρο λατρείας της Δήλου, παρατηρούνται εμφανείς και γρήγορες αλλαγές στις θρησκευτικές πρακτικές στον ελληνιστικό κόσμο.⁹² Χαρακτηριστικό στη θρησκευτική δραστηριότητα στη Δήλο είναι πως δεν περιοριζόταν μόνο σε ελληνικές θεότητες ούτε υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ των θεών που λάτρευαν οι Έλληνες και εκείνων που λάτρευαν οι μη Έλληνες.⁹³

Πέραν όμως των προκαθορισμένων ελληνιστικών ηγεμόνων, παρατηρείται πως και οι Φαραώ της Αιγύπτου των παλαιότερων αιώνων επιδέχονταν λατρείας ή και θεοποίησης.⁹⁴ Οι κοροπλάστες κατά την ελληνορωμαϊκή εποχή στην Αίγυπτο άντλησαν έμπνευση από τις αρχαίες φαραωνικές παραδόσεις, ιδιαίτερα στην υφολογική απεικόνιση και εικονογραφία των ειδωλίων τους. Ενώ χρησιμοποίησαν

⁹⁰ Κοτσώρη 2017, 149 –50.

⁹¹ Gehrke 2003, 120.

⁹² Shipley 2012, 280, 282.

⁹³ Κοτσώρη 2017, 152.

⁹⁴ Barrett 2011, 307.

κατασκευαστικές μεθόδους και τεχνικές που επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τις ελληνικές παραδόσεις, τα πραγματικά σχέδια και μοτίβα που επέλεξαν να απεικονίσουν αντλούνταν από παλιές αιγυπτιακές θρησκευτικές αναφορές. Ουσιαστικά, ενώ η μέθοδος κατασκευής είχε ενημερωθεί με ελληνιστικές καινοτομίες, οι παραστάσεις και τα σύμβολα των ειδωλίων παρέμειναν βαθιά ριζωμένα στο ένδοξο παρελθόν της Αιγύπτου.⁹⁵

Συνολικά, ο Erskine τονίζει πως η ισχύς των ηγεμόνων υπήρξε αναμφισβήτητα παράγοντας δημιουργίας λατρειών, ωστόσο από πλευράς ισχύος οι Αντιγονίδες και οι άλλοι διάδοχοι δε θα μπορούσαν να συγκριθούν με τον Αλέξανδρο, όποιες κι αν ήταν οι φιλοδοξίες τους. Για να εξηγηθεί αυτό το φαινόμενο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το μοντέλο της λατρείας των ηγεμόνων ξεκίνησε από τον Αλέξανδρο. Μόλις τέθηκε σε εφαρμογή, μεγάλες ελληνιστικές πόλεις, όπως η Αλεξάνδρεια, η Πέργαμος και η Αντιόχεια, υιοθέτησαν και διέδωσαν περαιτέρω αυτή τη μορφή ευλάβειας, η καθεμία με τους διαφορετικούς τρόπους της. Το 311 π.Χ., συνέβη ένα μοναδικό γεγονός, οπότε αποδόθηκαν τιμές λατρείας σε έναν άνδρα που δεν ήταν βασιλιάς. Εκείνη την εποχή ο τιμώμενος εξακολουθούσε να αναγνωρίζει ονομαστικά τον Αλέξανδρο Δ', ακόμη και όταν συνέβαιναν πολιτικές οπισθοδρομήσεις. Αυτό θα μπορούσε να ωθήσει κάποιον να σκεφτεί ότι μια τέτοια πρακτική απονομής τιμών είχε εξελιχθεί με την πάροδο του χρόνου, ξεκινώντας με μορφές, όπως ο Λύσανδρος στη Σάμο, οι οποίες περνούσαν από το Δίον των Συρακουσών και τον Φίλιππο και κορυφώθηκαν με τον Αλέξανδρο και τους Διαδόχους του. Ωστόσο, πρέπει να είναι κανείς προσεκτικός στην εξαγωγή τέτοιων συμπερασμάτων. Τα τρέχοντα στοιχεία δεν δείχνουν απαραίτητα μια άμεση εξέλιξη σε αυτές τις πρακτικές. Για παράδειγμα, δεν υπάρχει σαφής ένδειξη ότι οι Συρακούσιοι εμπνεύστηκαν από τις πρακτικές των Σαμίων. Αντίθετα, θα πρέπει να αναγνωριστεί πως η ελληνική έννοια του θεού περιελάμβανε πάντοτε και άνδρες, ωστόσο οι περιστάσεις δεν το επέβαλλαν απαραίτητα.⁹⁶

Ο Πλούταρχος καθιστά σαφές ότι αυτές οι λατρευτικές τιμές, όσο υπερβολικές και αν τις θεωρεί, αποτελούν άμεση απάντηση, όχι μόνο στην εκδίωξη των Αντιγονιδών και του Δημητρίου Φαληρέα, αλλά και στην υποστήριξή τους προς

⁹⁵ Όπως παρατηρεί ο Fowden (1986, 20), «πίσω από την πλήρη βιτρίνα των συγκριτικών ειδωλίων [της ελληνιστικής Αιγύπτου], κρύβονταν εντελώς παραδοσιακές ιδέες για τη λειτουργία του θεϊκού βασιλείου».

⁹⁶ Erskine 2014.

την ανανεωμένη δημοκρατία στην Αθήνα. Η περίοδος της διακυβέρνησης από τον Δημήτριο Φαληρέα είχε σημαδευτεί από την αναστολή της δημοκρατίας - φαινομενικά ήταν ολιγαρχία, στην πράξη όμως ήταν η διακυβέρνηση ενός ανθρώπου -, αναφέρει ο Πλούταρχος⁹⁷. Η νέα Αθήνα που εγκαινιάζει τη λατρεία των Αντιγονιδών τονίζει τον δημοκρατικό της χαρακτήρα.⁹⁸ Έτσι, για παράδειγμα, δημοσιοποιεί τη δραστηριότητα της συνέλευσης με την εκτεταμένη αναγραφή των διαταγμάτων της. Ο Habicht έχει επισημάνει ότι, σε αντίθεση με τα εκατό και πλέον αναγραφόμενα ψηφίσματα που σώζονται από τα έξι χρόνια που ακολούθησαν το 307 π.Χ., ελάχιστα αναγραφόμενα διατάγματα σώζονται από τη μάλλον μεγαλύτερη διάρκεια της βασιλείας του Δημητρίου του Φαληρέα που μόλις είχε λήξει.⁹⁹ Μπορεί κανείς να θεωρήσει πως λατρευτικές τιμές επιβάλλονταν κατά αυτόν τον τρόπο και στη Δήλο, στην οποία υπήρξαν αλλαγές και διαφοροποιήσεις στην εξουσία του εκάστοτε ελληνιστικού ηγεμόνα.

Λατρείες: Βάαλ και Βάαλ-Ζεβούλ. Απόηχοι τις Φοινικικής Λατρείας στη Δήλο

Το νησί της Δήλου, κατά την ελληνιστική περίοδο, γνώρισε μια συρροή ποικίλων πολιτιστικών και θρησκευτικών πρακτικών, μεταξύ των οποίων ήταν εμφανής η φοινικική παρουσία. Αυτό είναι περισσότερο εμφανές στη λατρεία του θεού Βάαλ. Έμποροι και άποικοι από τις μεγάλες φοινικικές πόλεις Τύρο και Σιδώνα, βασικούς θαλάσσιους και εμπορικούς κόμβους, έκαναν τακτικές επισκέψεις στη Δήλο. Μαζί τους μετέφεραν, όχι μόνο εμπορικά αγαθά, αλλά και τις βαθιές θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Ο Βάαλ, κυρίαρχη μορφή στο φοινικικό πάνθεον, συνδέθηκε συχνά με την καταιγίδα και τη βροχή, στοιχεία ζωτικής σημασίας για τις αγροτικές κοινωνίες της αρχαίας Εγγύς Ανατολής. Με την πάροδο του χρόνου, η ανάμειξη των πολιτισμών στη Δήλο οδήγησε σε μια συγκριτική σχέση μεταξύ του Βάαλ και της σεβαστής ελληνικής θεότητας, του Απόλλωνα. Αυτός ο συγκρητισμός μπορεί να αποδοθεί στους διαφορετικούς ρόλους του Απόλλωνα, που περικλείουν πτυχές όπως η μουσική, η

⁹⁷ Πλούταρχος *Δημήτρ.*, 10. 2.

⁹⁸ Erskine 2014, 588.

⁹⁹ Habicht 1997, 71 ; Erskine 2014, 588 - 89.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

προφητεία και το φως, που επέτρεψαν ρευστές ερμηνείες και ευθυγραμμίσεις με θεότητες από άλλους πολιτισμούς.

Σε αυτό το μείγμα των θρησκευτικών παραδόσεων, ο Βάαλ-Ζεβούλ, μια παράγωγη ή σχετική θεότητα του Βάαλ, τύγχανε επίσης σεβασμού. Παρότι δεν είναι ευρέως επιβεβαιωμένη όσο ο Βάαλ, η παρουσία του Βάαλ-Ζεβούλ υποδηλώνει τις περίπλοκες εκφάνσεις της φοινικικής λατρείας και τις διάφορες εκδηλώσεις της. Οι επιγραφές και τα αρχαιολογικά ευρήματα, που σχετίζονται με αυτή τη θεότητα στη Δήλο είναι σποραδικά, υποδεικνύοντας μια πιο εξειδικευμένη λατρεία σε σύγκριση με τη γενική λατρεία του Βάαλ.

Θεοί της Ασκαλώνας και της Ιάμνειας της Παλαιστίνης

Δεδομένου του ρόλου της ως εμπορικού κόμβου, η Δήλος προσέλκυσε, όπως ήταν αναμενόμενο, εμπόρους από τις παράκτιες πόλεις της Παλαιστίνης, την Ασκαλώνα και την Ιάμνεια. Αυτοί οι έμποροι έφεραν μαζί τους συγκεκριμένες τοπικές θεότητες, που μαρτυρούνται από επιγραφές και τελετουργικά αντικείμενα. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των παλαιστινιακών θεών και του γηγενούς ελληνικού πανθέου της Δήλου παραμένει ακόμη ζήτημα που διχάζει την επιστημονική κοινότητα¹⁰⁰.

Θεότητες της Φρυγίας και της Μυσίας

Η εγγύτητα της Δήλου με την Ανατολία εγκαινίασε τις λατρείες της Φρυγίας και της Μυσίας. Η πιο εξέχουσα από αυτές ήταν η λατρεία της Κυβέλης, της φρυγικής μητέρας θεάς, της οποίας οι τελετές μοιάζουν με τα Διονυσιακά μυστήρια. Η ζωντάνια των τελετουργιών αυτής της λατρείας, με μουσική και εκστατικούς χορούς, την κατέστησε μια εξωτική προσθήκη στο θρησκευτικό φάσμα της Δήλου.¹⁰¹

Η Εβραϊκή Συναγωγή

Η εβραϊκή κοινότητα στη Δήλο έχτισε μια από τις πρώτες γνωστές συναγωγές εκτός Παλαιστίνης. Επιγραφές, όπως αυτή που αναφέρεται στους «Εβραίους της Δήλου»,

¹⁰⁰ Βλ. Rostovtzeff 1986.

¹⁰¹ Βλ. Burkert 1987.

υποδηλώνουν μια ενεργή κοινότητα που κατόρθωσε να διατηρήσει την ξεχωριστή της ταυτότητα μέσα σε ένα τέτοιο πολυθεϊστικό περιβάλλον.¹⁰²

Η λατρεία εντός της πόλης της Δήλου (Θρησκευτικές ενώσεις και θεοί)

Στα χρόνια που η Δήλος ήταν το κέντρο της μεγάλης εμπορικής δραστηριότητας, το νησί υπήρξε πόλος πλήθους Ρωμαίων εμπόρων. Πολλοί από αυτούς ήταν ελεύθεροι άνθρωποι, ενώ άλλοι ήταν απελεύθεροι σκλάβοι που είχαν ασχοληθεί με το εμπόριο. Οι ίδιοι, οργάνωναν την επαγγελματική και προσωπική τους ζωή σύμφωνα με θρησκευτικές γραμμές, επειδή αυτές οι γραμμές ήταν πιο ικανές να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες από ότι οι «διαθέσιμες κοσμικές εναλλακτικές λύσεις». Αυτοί οι έμποροι, οι οποίοι συχνά συνδέονταν με τους *nobiles* στην Ιταλία, εξαρτώνταν σε μεγάλο βαθμό από τις θρησκευτικές μορφές και τους θεσμούς για να οργανώσουν το εμπόριό τους εντός του νησιού της Δήλου, λόγω της αποτυχίας των αρχαίων αριστοκρατικών ιεραρχιών να παράσχουν επαρκή, κοσμικά, εναλλακτικά μέσα ασφάλειας. Οι κάτοικοι έμποροι συγκροτούνταν σε θρησκευτικές αδελφότητες (συλλόγους), για να συγκεντρώσουν ομάδες αξιόπιστων επιχειρηματικών εταίρων που παρείχαν μια ποικιλία τεχνικών, κυρίως οικονομικών αγαθών. Οι θεοί χρειάζονταν, ώστε να βεβαιώνουν τους όρκους που χρησιμοποιούνταν για να δεσμεύουν συμβατικές συμφωνίες, συμπεριλαμβανομένης της αγοράς και της πώλησης σκλάβων.¹⁰³

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του Δηλιακών αγορών (ιδιαίτερα της Αγοράς των Κομπεταλιαστών) είχαν ουσιαστικά θρησκευτικό χαρακτήρα και αυτά τα κατάλοιπα δημιουργούν μια σύνδεση μεταξύ των θρησκευτικών τελετών και της εμπορικής δραστηριότητας στο πλαίσιο της ρωμαϊκής-ιταλικής δουλεμπορικής κοινότητας στη Δήλο. Φαίνεται επομένως το πώς και το γιατί ειδικά ο Ερμής και ο Ηρακλής θεσπίστηκαν ως οι θεοί των όρκων, της εργασίας και της επιχείρησης από τους Ρωμαίους επιχειρηματίες. Ο Rogers υποστηρίζει πως οι αντιφάσεις, που ενυπάρχουν στις παραδόσεις σχετικά με τους ρόλους του Ερμή και του Ηρακλή, ήταν

¹⁰² Βλ. Rajak 2000.

¹⁰³ Rogers 1995, 278-79.

ιδιαίτερα κατάλληλες για το εγγενώς αβέβαιο και ανασφαλές περιβάλλον, μέσα στο οποίο οι Ρωμαίοι έμποροι διεξήγαγαν τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους.¹⁰⁴

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Τοπογραφία της Δήλου

3.1 Ιερά που προϋπήρχαν και συνέχισαν να λειτουργούν κατά την ελληνιστική εποχή. Αρχαιολογικές και ανασκαφικές μαρτυρίες.

Οι πρώτες ανασκαφικές έρευνες στη Δήλο ξεκίνησαν το 1872 από τους αρχαιολόγους Παναγιώτη Σταματάκη και Albert Lebégue, κυρίως στην περιοχή του Κύνθου. Τον αμέσως επόμενο χρόνο, το 1873, ξεκίνησαν οι συστηματικές ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, που αποκάλυψαν το Ιερό του Απόλλωνος, τα διάφορα μικρότερα ιερά και ένα μεγάλο τμήμα της περίφημης ελληνιστικής πόλης που καταστράφηκε το 88 π.Χ. από τον Μιθριδάτη και λίγο αργότερα, το 69 π.Χ., από τον Αθηνόδωρο.

Ο ναός του Απόλλωνα στη Δήλο. «Το ιερό των Δηλίων»

Ο ναός του Απόλλωνα στη Δήλο δεν είναι απλώς ένα αρχιτεκτονικό θαύμα, αλλά ένα σύμβολο της βαθιάς θρησκευτικής αφοσίωσης του νησιού σε αυτόν τον ολύμπιο θεό. Ανεγερθείς πολύ πριν από την έναρξη της ελληνιστικής εποχής, ο ναός, γνώρισε πολλές ανακαινίσεις και αναστηλώσεις ανά τους αιώνες. Αρχιτεκτονικά, ενσαρκώνει την πεμπτουσία του δωρικού προτύπου, που χαρακτηρίζεται από το περιστύλιο και τον πρόναο, αντιπροσωπευτικό δείγμα της ελληνικής αρχιτεκτονικής της περιόδου ανέγερσής του.

Στη Δήλο, το ιερό του Δηλίου Απόλλωνα, έχει εντυπωσιακές ομοιότητες με το αντίστοιχο στην ηπειρωτική χώρα. Αυτός ο παραλληλισμός υπογραμμίζει τη σύνδεση της Δήλου με τον ευρύτερο αιγιακό κόσμο, υποδηλώνοντας μια κοινή θρησκευτική και πολιτιστική μείξη που ξεπέρασε τα γεωγραφικά όρια.

Ο ναός των Δηλίων είναι ο μεγαλύτερος από τους τρεις ναούς που είναι αφιερωμένους στον Απόλλωνα εντός του ιερού τεμένους του Απόλλωνα στο νησί της Δήλου. Είναι επίσης γνωστός ως ο Μεγάλος Ναός ή ο Δήλιος Ναός του Απόλλωνα.

¹⁰⁴ Rogers 1995, 278-79.

Η κατασκευή χρηματοδοτήθηκε από τη Συμμαχία της Δήλου και ξεκίνησε το 476 π.Χ. Διακόπηκε το 454 π.Χ., όταν το θησαυροφυλάκιο της Δήλου πέρασε στον έλεγχο των Αθηναίων. Οι εργασίες συνεχίστηκαν κατά την περίοδο ανεξαρτησίας της Δήλου, μετά το 314 π.Χ. Οι τελευταίες λεπτομέρειες και ο διάκοσμος παρέμειναν ανολοκλήρωτα. Ο ναός καταστράφηκε κυρίως κατά τη διάρκεια των Μιθριδατικών Πολέμων, με αποτέλεσμα σήμερα να σώζονται μόνο τα κατώτερα θεμέλια, ο στυλοβάτης και αποσπασματικοί κίονες.

Πρόκειται για δωρικό περίπτερο ναό, με έξι κίονες σε κάθε μικρή πλευρά και δεκατρείς κίονες κατά μήκος. Ο κυρίως ναός είναι ευθυγραμμισμένος με άνοιγμα προς τα δυτικά, με πρόναο και οπισθόδομο, αμφότεροι διστυλοειδείς σε αντιδιαστολή. Τα θεμέλια του ναού έχουν μέγεθος περ. 30 x 13 μέτρα συνολικά.¹⁰⁵ Ο ναός περιείχε το λατρευτικό άγαλμα του Απόλλωνα και αναθήματα αιώνων. Ένας από τους θησαυρούς του ναού ήταν ένα άγαλμα του Απόλλωνα που φιλοτεχνήθηκε από τους «Αγγελίωνα και Τέκταο, γιους του Διονυσιόδοτου», οι οποίοι απεικόνισαν τον θεό με τρεις Χαρίτες στο χέρι του.¹⁰⁶

Ο Στράβων περιγράφει τον μύθο πίσω από την αρχαία λατρεία του Απόλλωνα και της Άρτεμης στη Δήλο:

«Και πάνω από την πόλη βρίσκεται ο Κύνθος, ένα γυμνό και απόκρημνο βουνό και ένα ποτάμι που ονομάζεται Ινωπός διασχίζει το νησί – όχι ένα μεγάλο ποτάμι, γιατί το ίδιο το νησί είναι μικρό. Από τα παλιά χρόνια, ξεκινώντας από την εποχή των ηρώων, η Δήλος ήταν σεβαστή λόγω των θεών της, γιατί ο μύθος λέει ότι εκεί η Λητώ λυτρώθηκε από τους πόνους της με τη γέννηση του Απόλλωνα και της Άρτεμης : «γιατί προηγουμένως», λέει ο Πίνδαρος, «την έριχναν τα κύματα, οι φουρτούνες των κάθε λογής ανέμων, αλλά όταν [η Λητώ], η κόρη του Κοιού, μέσα στους φρενήρεις πόνους του τοκετού πάτησε το πόδι της, τότε τέσσερις στύλοι, στηριγμένοι σε αδάμαντα, υψώθηκαν κάθετα από τις ρίζες της γης, και στα κιονόκρανά τους στήριξαν τον βράχο. Και εκεί γέννησε και είδε τους ευλογημένους απογόνους της. Τα γειτονικά νησιά, που ονομάζονταν Κυκλάδες, την έκαναν διάσημη, αφού προς τιμήν της έστελναν με δημόσια έξοδα ιερούς απεσταλμένους,

¹⁰⁵ Πληροφορίες ανακτήθηκαν στις 20/6/2023

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Delos%2C+Delian+Temple+of+Apollo&object=Building>

¹⁰⁶ Πausanias *Ελλάδος Περιήγησις*, 9. 35. 3.

θυσίες και χορωδίες που αποτελούνταν από παρθένες και γίνονταν εκεί μεγάλες γενικές γιορτές [προς τιμήν του Απόλλωνα, της Αρτέμιδος και της Λητώς].¹⁰⁷

Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο Απόλλωνας και η δίδυμη του Άρτεμις λατρεύονταν και οι δύο ως θεοί της θεραπείας και ως τέτοιοι ταυτίζονταν επίσης με τον Ήλιο και τη Σελήνη αντίστοιχα:

«Τόσο οι Μιλήσιοι [στα Δίδυμα] όσο και οι Δελιανοί επικαλούνται έναν Απόλλωνα Ούλιο, δηλαδή ως θεό της "υγείας και της θεραπείας", γιατί το ρήμα ουλείν σημαίνει "είμαι υγιής"- εξ ου και το ουσιαστικό "ουλέ" και η προσφώνηση: "Και υγεία και μεγάλη χαρά σε σένα"- γιατί ο Απόλλωνας είναι ο θεός της θεραπείας. Και η Άρτεμις πήρε το όνομά της από το γεγονός ότι κάνει τους ανθρώπους αρτεμείας (ασφαλείς και υγιείς). Και τόσο ο Ήλιος (Ηλιος) όσο και η Σελήνη (Σελήνη) συνδέονται στενά με αυτές, αφού είναι οι αιτίες της θερμοκρασίας του αέρα. Και τόσο οι επιδημικές ασθένειες όσο και οι αιφνίδιοι θάνατοι αποδίδονται σε αυτούς τους θεούς».¹⁰⁸

Ακόμη, ο Πausανίας περιγράφει την καταστροφή και τη βεβήλωση του ναού από τον Μιθριδάτη:

«Γιατί η ξύλινη εικόνα που βρίσκεται τώρα εδώ, κάποτε βρισκόταν στη Δήλο. Η Δήλος ήταν τότε ελληνική αγορά και φαινόταν να προσφέρει ασφάλεια στους εμπόρους λόγω του θεού, αλλά επειδή ο τόπος ήταν ανοχύρωτος και οι κάτοικοι άοπλοι, [ο ιστορικός Πέρσης] Μενωφάνης, αξιωματικός του Μιθριδάτη, επιτέθηκε εναντίον της με στόλο, για να δείξει την περιφρόνησή του για τον θεό, ή ενεργώντας με εντολή του Μιθριδάτη γιατί για κάποιον που έχει ως στόχο το κέρδος, το ιερό έχει μικρότερη σημασία από το κερδοφόρο. Αυτός ο Μενωφάνης σκότωσε τους ξένους που κατοικούσαν εκεί και τους ίδιους τους Δελιανούς, και αφού λεηλάτησε πολλές περιουσίες που ανήκαν στους εμπόρους και όλα τα αφιερώματα, καθώς επίσης πήρε γυναίκες και παιδιά για σκλάβους, ισοπέδωσε την ίδια τη Δήλο. Καθώς την λεηλατούσαν και τη λεηλατούσαν, ένας από τους βαρβάρους πέταξε αυθαίρετα αυτή την εικόνα στη θάλασσα- αλλά το κύμα την πήρε και την έφερε στη στεριά εδώ, στη χώρα των Βοιατών».¹⁰⁹

¹⁰⁷ Στράβων *Γεωγραφία*, 10. 5. 2.

¹⁰⁸ Στράβων *Γεωγραφία*, 14. 1. 6.

¹⁰⁹ Πausανίας *Ελλάδος Περιήγησις*, 3. 23. 3 - 5.

Η Wadsworth Cleland αναφέρει μεταξύ άλλων σχετικά με τη χρονολόγηση του ιερού αλλά και του σπηλαίου του Απόλλωνα πως η κεραμική και άλλα αρχαιολογικά ευρήματα, που είχαν βρεθεί τότε (1933), ανήκουν πράγματι στην ελληνιστική περίοδο. Ακόμη, συμπλέγματα από γρανίτη, όπως για παράδειγμα από την οροφή του ιερού, δεν χρησιμοποιούνταν συχνά εκτός της Αιγύπτου, πριν από το 300 π.Χ. Αυτό το γεγονός δείχνει πως οι άνδρες του νησιού έμαθαν πως να δουλεύουν το υλικό του γρανίτη από τους Αιγύπτιους. Το μόνο επιχείρημα κατά της χρονολόγησης της στέγης του Ιερού στην Ελληνιστική περίοδο είναι ότι δεν εξηγεί τη μεγάλη διαφορά στη φθορά των θεμελίων του ναού του Απόλλωνα και της στέγης του σπηλαίου. Ενδεχομένως, υπάρχει διαφορά πολύ μεγαλύτερη από έναν αιώνα στη χρονολόγησή τους. Το σπήλαιο, όπως είναι τώρα, πρέπει να είναι μεταγενέστερο της ελληνιστικής περιόδου πιθανόν χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο.

Οι ναοί του Σάραπι στη Δήλο. Πληροφορίες σχετικά με την τοποθεσία τους και αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Οι ναοί του Σάραπι στη Δήλο αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα του πολιτιστικού και θρησκευτικού συγκρητισμού που χαρακτηρίζει την ελληνιστική εποχή. Εδώ, οι αιγυπτιακές και οι ελληνικές θεολογικές παραδόσεις συνενώνονται άψογα, λατρεύοντας τον Σάραπι – μια θεότητα που αναδύθηκε από τη συγχώνευση των Αιγυπτίων θεών, του Όσιρι και της Άπιδος. Αυτή η συγχώνευση υπογραμμίζει τις διαπολιτισμικές ανταλλαγές και την ανάμειξη διαφορετικών θρησκευτικών πρακτικών κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Το νερό, ως βασικό στοιχείο των τελετουργιών εξαγνισμού, κατείχε κομβική θέση στις ελληνικές λατρείες, σημασία που μεγεθύνεται περαιτέρω στη λατρεία της Ίσιδας και του Σαράπι σε ολόκληρο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Ο καθαρισμός μέσω του νερού δεν ήταν απλώς τελετουργικός, αλλά αναπόσπαστο προαπαιτούμενο για τους πιστούς, ώστε να συμμετέχουν στις τελετές του ναού.¹¹⁰

Στο περιβάλλον της Δήλου, αυτή η ευλάβεια για το νερό εκδηλώνεται έντονα. Στους δύο ναούς της το νερό ήταν σεβαστό, παρόλο που δεν υπήρχε άμεσος αγωγός προς τα νερά του Ιωπού¹⁰⁵. Δημιουργήθηκαν εναλλακτικές μέθοδοι άντλησης νερού, με τον ναό των Σαραπειών ΙΙ να είναι ιδιαίτερα καινοτόμος ως προς αυτό.

¹¹⁰ Cleland 1933, 274–77.

Αντίθετα, στο Σαράπειο III δεν υπήρχαν ευδιάκριτες υδραυλικές εγκαταστάσεις, αλλά μια επιγραφή υπαινίσσεται την πιθανή παρουσία ελατηρίου ή πηγαδιού. Επιπλέον, οι παρακείμενες δεξαμενές, που στην καθομιλουμένη αναφέρονται ως «κρυπτές», γύρω από το ναό της Δήλου και άλλους παρόμοιους ελληνορωμαϊκούς ναούς, τονίζουν τη θρησκευτική και πρακτική εισαγωγή νερού σε αυτές τις κατασκευές. Κατά συνέπεια, οι πιστοί αυτής της λατρείας, ιδιαίτερα οι θιασώτες του Σάραπι Α', ένιωθαν μια εντεινόμενη σύνδεση, σαν να τους έφερνε πιο κοντά στη γένεση της πίστης τους.

Η ύπαρξη υπόγειων κατασκευών εντοπίζεται κυρίως σε αιγυπτιακούς ναούς. Κατασκευασμένοι δίπλα στον Νείλο,¹¹¹ αυτοί οι ναοί περιλάμβαναν υπόγειες δεξαμενές, που συνήθως αναφέρονται ως Nilemeters. Αυτές οι κατασκευές έπαιζαν διττό ρόλο: μετρούσαν τη στάθμη του νερού του Νείλου και συνέβαλλαν στη μακροζωία του ναού καθώς ήταν τοποθετημένος κάτω από το έδαφος. Οι αρχιτέκτονες φρόντισαν ιδιαίτερα να είναι ορατή η στάθμη του ποταμού από το εσωτερικό του ναού, διασφαλίζοντας έτσι ότι το νερό στη δεξαμενή αντιστοιχεί στη στάθμη του ποταμού.

Η παράδοση της ενσωμάτωσης υπόγειων δεξαμενών νερού αντλήθηκε από τους Πτολεμαίους, που θεωρούνταν οι νόμιμοι κληρονόμοι των Φαραώ. Χρησιμοποίησαν αυτή την προσέγγιση στην κατασκευή ναών σε ολόκληρη την Αίγυπτο, κυρίως στην πρωτεύουσά της, την Αλεξάνδρεια. Το Σαράπειο της Αλεξάνδρειας αποτελεί το πρωταρχικό παράδειγμα αυτής της στρατηγικής. Σε αυτό το πλαίσιο, ο σκοπός δεν ήταν να μετρηθεί το βάθος του ποταμού, αλλά το στοιχείο αυτό ενσωματώθηκε με συμβολική σημασία.

Το ίδιο ενσωματώθηκε ομοίως και στο Δηλιακό τοπίο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, υπάρχει μια διακριτή κρύπτη, ύψους 1,65 μέτρων, που βρίσκεται κάτω από τη θέση του αγάλματος του Σάραπι, ενισχύοντας τη σχέση της θεότητας με το νερό. Αυτή η συμβολική σύνδεση αποκτά σαφήνεια, όταν εξετάζει κανείς την απεικόνιση του Σάραπι σε ένα αλεξανδρινό νόμισμα του 111/2 μ.Χ. Όπως ερμηνεύει ο Nock, το νόμισμα προβάλλει τον Σάραπι ως πάροχο της καλοσύνης του νερού προς την ανθρωπότητα. Σε αυτή την απεικόνιση η θεότητα

¹¹¹ Cleland 1933, 276.

στέκεται δίπλα σε μια γεμάτη με νερό λεκάνη, που προέρχεται από μια πηγή, και με μια ομάδα στρατιωτών τοποθετημένη πίσω του.¹¹²

Ο υπόγειος θάλαμος στη Δήλο κατασκευάστηκε σχολαστικά, λειτουργώντας σαν «Νειλόμετρο». Ένας αγωγός διοχέτευε νερό από τον ποταμό Ινωπό σε αυτόν τον θάλαμο, μετρώντας με ακρίβεια τη στάθμη του. Η απουσία ενός τέτοιου στοιχείου στα άλλα δύο Σαραπεία υπογραμμίζει τον μοναδικό δεσμό μεταξύ Σάραπι και νερού. Για παράδειγμα, το Σαραπείο ΙΙ, που βρισκόταν σε μεγαλύτερο υψόμετρο, δεν είχε τη δυνατότητα απευθείας σύνδεσης με τον ποταμό. Επιπλέον, δεν υπάρχει κανένα ίχνος της λεκάνης που θα είχε συσσωρεύσει αυτό το νερό, ούτε ο αγωγός που θα διευκόλυνε τη μεταφορά του.

Τα σχεδιαστικά στοιχεία της κρύπτης αντικατοπτρίζουν τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του Νειλομέτρου στο Σαραπείο Ι. Οι τοίχοι με κονίαμα υποδηλώνουν ότι ο θάλαμος χρησιμοποιήθηκε ενεργά και ότι το νερό μπορεί να είχε εισαχθεί τεχνητά. Εναλλακτικά, όπως προτείνει ο P. Roussel, είναι πιθανό ο θάλαμος να γέμιζε αποκλειστικά από το νερό της βροχής.

Πιθανόν το νερό της βροχής δεν θα αρκούσε για τις ανάγκες του ναού. Επιπλέον, ένα άνοιγμα που συνδέει την κρύπτη με το εξέχον επίπεδο θα μπορούσε ενδεχομένως να επιταχύνει την εξάτμιση του νερού. Η κύρια παρατήρηση είναι η σχολαστική δεξιοτεχνία στην κατασκευή της κρύπτης, η οποία τονίζει την κυριαρχία της θεότητας στα νερά του Νείλου. Σημειωτέον, τέτοιο αρχιτεκτονικό στοιχείο δεν εντοπίστηκε στο Σαραπείο ΙΙΙ. Ωστόσο, επιγραφές τονίζουν τις ανακαινίσεις σε ένα υδραγωγείο και αναφέρουν ακόμη και τα άτομα που είναι υπεύθυνα για την αποκατάστασή του. Αυτό θα μπορούσε να υποδηλώνει μια δομή που μοιάζει με ένα παραδοσιακό «Νειλόμετρο». Ο P. Roussel υποστηρίζει ότι το Νειλόμετρο κατασκευάστηκε πιθανότατα χωριστά, τοποθετημένο σε υψόμετρο χαμηλότερο από τον ναό και πιο κοντά στην άκρη του ποταμού. Σε αυτή την προτεινόμενη τοποθεσία βρίσκεται ένα ανεξερεύνητο οικοδομικό συγκρότημα. Η πιο εύλογη εξήγηση, σύμφωνα με τον P. Roussel, είναι ότι οι τεχνίτες κατασκεύασαν μια κρύπτη εκτός του ναού, για να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που αντιμετώπισε το Νειλόμετρο του Σαραπείου ΙΙ¹¹³.

¹¹² Nock 1998, 126-7.

¹¹³ Roussel 1916, 89.

Όσον αφορά τις αρχαιολογικές μαρτυρίες από τα Σαραπεία, η Barrett τονίζει πως οι τρεις ναοί στη Δήλο, επιγραφικά ταυτοποιημένοι ως Σαραπεία, ήταν αφιερωμένοι σε αιγυπτιακούς θεούς. Τα οικοδομήματα αυτά έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο πολυάριθμων μελετών και δεν υπάρχει λόγος να επαναληφθούν εδώ λεπτομερώς τα επιχειρήματα των ερευνητών. Για να συνοψίσουμε όμως την χρονολογική εξέλιξη των Σαραπειών, σύμφωνα με τους ερευνητές, το Σαραπείον I (θέση του περίφημου *Χρονικού του Σαραπειού Α*) φαίνεται πως χρονολογείται στα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ. ή στη μετάβαση από τον 3ο στον 2ο αι. π.Χ., το Σαραπείον Β' πιθανότατα κατά τον 3ο - 2ο αι. π.Χ., ενώ το Σαραπείον ΙΙΙ, το πιο περίτεχνο και φαινομενικά το τελευταίο από τα τρία, στις αρχές του 2^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα το 180 π.Χ. Τα άλλα Σαραπεία συνέχισαν να χρησιμοποιούνται και μετά από αυτό το σημείο, αλλά παρέμειναν ιδιωτικά ιερά καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας τους και δεν είχαν καμία επίσημη σχέση με τις αθηναϊκές αρχές.¹¹⁴

Από τις ανασκαφές προέκυψαν επτά πήλινα ειδώλια και ένα αγγείο από το Σαραπείον Ι και τουλάχιστον άλλα έξι ειδώλια από το Σαραπείον ΙΙΙ. Από το Σαραπείον ΙΙ δεν έχουν αναφερθεί ειδώλια.¹¹⁵ Αν και είναι πιθανό το Σαραπείον ΙΙ να μην περιείχε ειδώλια, αυτό θα ήταν άξιο απορίας, καθώς τα ειδώλια είναι από τα πιο συνήθη ευρήματα στον ελλαδικό χώρο γενικότερα και στα ιερά της Δήλου ειδικότερα¹¹⁶. Εναλλακτικά, είναι πιθανόν ο ανασκαφέας Roussel να μη διέσωσε κανένα ειδώλιο από το Σαραπείον ΙΙ- ίσως η κατάσταση διατήρησής τους να ήταν πολύ αποσπασματική -. Ανεξάρτητα από το αν το Σαραπείον ΙΙ φιλοξενούσε κάποτε πήλινα ειδώλια, κανένα δε σώζεται σήμερα.¹¹⁷

Ως αποτέλεσμα, πρέπει να βασιστεί κανείς σε δημοσιευμένες πηγές για πληροφορίες σχετικά με το περιεχόμενο των Σαραπειών, όπως εκείνες που περιέχονται στους καταλόγους του μουσείου του Laumonier. Ωστόσο, τα αρχεία αυτά θέτουν ορισμένες προκλήσεις. Πρώτον, συχνά δεν προσδιορίζουν την ακριβή τοποθεσία των ευρημάτων. Μολονότι είναι δελεαστικό να εστιάσουμε αποκλειστικά στα ειδώλια που προέρχονται απευθείας από τα Σαραπεία, είναι σημαντικό να λάβει κανείς υπόψιν και αυτά που εντοπίστηκαν στις γύρω περιοχές. Η συγκριτική μελέτη

¹¹⁴ Barrett 2011, 402.

¹¹⁵ Laumonier 1956, 14.

¹¹⁶ Laumonier 1956, 13-16.

¹¹⁷ Barrett 2011, 403.

μεταξύ αυτών των δύο συνόλων μπορεί να προσφέρει σπουδαίες γνώσεις και να εμπλουτίσει την κατανόησή μας για το ευρύτερο πλαίσιο.¹¹⁸

Δυστυχώς, είναι ιδιαίτερα ασαφές ποια ειδώλια προέρχονται πραγματικά από το εσωτερικό του Σαραπείου ΙΙΙ και ποια γενικότερα από τον περιβάλλοντα χώρο. Ορισμένα ειδώλια από τις ανασκαφές του Σαραπείου ΙΙΙ έχουν θέσεις εύρεσης που αναφέρονται μόνο με πιο γενικούς όρους: «*au bas de la terrasse*», «*Sud de la terrasse*» ή «*au Sud du sanctuaire*», «*d'Hèra, au bas de l'analemma*»,.

Ο Laumonier παρατήρησε την κυριαρχία των ελληνικών θεμάτων στα ειδώλια από αυτά τα ιερά, αλλά δεν ανέλυσε τη σημασία αυτού του φαινομένου, εκτός από το να αναφέρει ότι οι ελληνικές θεότητες μπορούσαν να λατρεύονται μαζί με την Ίσιδα και τον Σάραπι.¹¹⁹ Η ταύτιση της Ίσιδας και της Αφροδίτης συνέβαλε σε μια παρόμοια σχέση των γιων των θεών, του Αρποκράτη και του Έρωτα. Πολλές καλλιτεχνικές παραστάσεις, από πήλινα ειδώλια μέχρι και έργα από πολύτιμα μέταλλα, απεικονίζουν θεούς-παιδιά με τα χαρακτηριστικά του Έρωτα με τα φτερά, ωστόσο διαθέτουν και άλλα χαρακτηριστικά που θυμίζουν και τον Αρποκράτη. Οι γραπτές πηγές για τη συσχέτιση του Αρποκράτη και του Έρωτα στη Δήλο προέρχονται από μια επιγραφή, η οποία είναι μια αφιέρωση στον Έρωτα Αρποκράτη Απόλλωνα.¹²⁰ Τα ειδώλια του Έρωτα από το Σαραπείο Ι και ΙΙΙ μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως παραδείγματα σε αυτή τη σύγκριση, αντιπροσωπεύοντας τον Αρποκράτη, καθώς και τον Έρωτα στα μάτια των αφιερωτών τους. Η πλήρης κατανόηση των ειδωλίων από τα Σαραπεία Ι και ΙΙΙ πρέπει να συμπεριλάβει τις διαφορετικές έννοιες που μπορεί να έχουν αυτά τα τεχνουργήματα για τους παραγωγούς και τους αγοραστές τους. Οι κοροπλάστες που κατασκεύασαν αυτά τα αντικείμενα χρησιμοποιούσαν καθαρά ελληνικά μοτίβα, ωστόσο εκείνοι που τα παρήγγειλαν μπορεί να τα έβλεπαν με μια αιγυπτιακή θρησκευτική προοπτική. Αντίστοιχα, πρέπει να έχει κανείς υπόψιν την πιθανότητα ορισμένα εξ ολοκλήρου ελληνικής τεχνοτροπίας ειδώλια τοπικών εργαστηρίων, να αντιπροσώπευαν αιγυπτιακές ή άλλες ξένες θεότητες για τους ιδιοκτήτες τους. Τέτοιες επανερμηνείες μπορεί να μην είναι εμφανείς μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα σήμερα. Ωστόσο,

¹¹⁸Barrett 2011, 403.

¹¹⁹Laumonier 1956, 15.

¹²⁰Hauvette-Besnault 1882, 331.

οι πηλίνες μορφές από τα Σαραπεία καταδεικνύουν την αναγκαιότητα αυτών των θεολογικών επανερμηνειών.¹²¹

Ο ναός της Αρτέμιδος

Δίπλα στον περίφημο ναό του Απόλλωνα βρίσκεται ο ναός της Αρτέμιδος, αφιερωμένος στη σεβαστή δίδυμη αδερφή του Απόλλωνα. Η Άρτεμις, ένα ισχυρό σύμβολο της ερημιάς, του τοκετού και της παρθενίας στην ελληνική μυθολογία, έχαιρε την ίδια εκτίμηση με τον αδελφό της. Η γειτνίαση με τους ναούς τους στη Δήλο λειτουργεί ως απτή αναπαράσταση των αλληλένδετων μυθολογιών τους και της διπλής λατρείας τους.

Το Αρτεμίσιο ή ιερό της Αρτέμιδος βρισκόταν στη στενή περιοχή μεταξύ του Κεράτινου Βωμού και του Πυθίου στα νότια και της Αίθουσας Συνελεύσεων στα βόρεια. Γύρω στα τέλη της ελληνιστικής περιόδου είχε εξέχουσα θέση στις πνευματικές πρακτικές της Δήλου.

Κατά την αρχαϊκή περίοδο κατασκευάστηκαν οι αρχικοί ναοί και οι βωμοί αφιερωμένοι στη θεά. Αυτή η εποχή έγινε μάρτυρας της δημιουργίας μαρμάρινων αγαλμάτων, κυρίως δύο σφίγγες που τοποθετήθηκαν επάνω σε ιωνικούς κίονες, αλλά και πολλών ειδωλίων. Τον αρχαϊκό ναό, τον οποίο οι Δήλιοι διαφύλαξαν τον 3ο αιώνα π.Χ. και όπου βρισκόταν το δημόσιο θησαυροφυλάκιο της πόλης, διαδέχθηκε ένα νέο οικοδόμημα ιωνικού ρυθμού στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ..

Το νεόδμητο κτήριο ενσωμάτωσε τον αρχικό ναό αφιερωμένο στην Άρτεμη και γειτνίαζε με στοά ιωνικού ρυθμού, που συνόρευε με τη βόρεια και την ανατολική πλευρά του ιερού. Διακρινόμενο για την αποκλειστικά ιωνική αρχιτεκτονική του και την απουσία υπαίθριων αναθηματικών ή τιμητικών αγαλμάτων κατά την ελληνιστική εποχή, το ιερό της Αρτέμιδος ήταν αισθητά διαχωρισμένο από το ιερό του Απόλλωνα. Καθώς το ιερό του Απόλλωνα επεκτάθηκε με την πάροδο του χρόνου, το ιερό της Αρτέμιδος άρχισε να εμφανίζεται ως ένα μέτριο τμήμα εντός της επεκτατικής επικράτειας της κύριας θεότητας της Δήλου. Κατά την ελληνιστική περίοδο, η έκταση αυτή περιελάμβανε περίπου 20.000 τ.μ. Τοποθετημένος κατά μήκος της ακτής στη δυτική περιοχή του νησιού, η αρχική κατασκευή του ναού χρονολογείται

¹²¹ Barrett 2011, 411.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

στον 5ο αιώνα π.Χ., οπότε και ξεκίνησε από τους Αθηναίους ως επακόλουθο της ίδρυσης της Δηλιακής Συμμαχίας. Ωστόσο, η ολοκλήρωσή φθάνει μέχρι και τον 3ο αιώνα π.Χ. Αυτή η ανακατασκευή είναι το επιστέγασμα τριών ξεχωριστών ιερών, το καθένα εκ των οποίων ανεγέρθηκε κατά τη διάρκεια διαφόρων περιόδων. Σύμφωνα με αρχαιολογικές μαρτυρίες, η ίδρυση του τρίτου ιερού αποδίδεται στον Καλλικράτη, έναν αξιότιμο συνάδελφο του Ικτίνου. Και οι δύο προσωπικότητες υπήρξαν καθοριστικές για τον σχεδιασμό του Παρθενώνα στην Ακρόπολη των Αθηνών.

Επί του παρόντος, μόνο ένα μέρος του ναού παραμένει άθικτο. Ωστόσο, είναι προφανές ότι στον πρόναο του ναού υπήρχε κάποτε ένα κολοσσικό άγαλμα της θεότητας. Θραύσματα αυτού του αγάλματος, συμπεριλαμβανομένων τμημάτων της λεκάνης και του κορμού, βρέθηκαν διάσπαρτα στην περιοχή αυτή. Σημειωτέον, ένα από τα πόδια του αγάλματος βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Ο ναός της Ήρας (Ηραίον)

Το Ηραίον υπήρξε κάτι περισσότερο από ένας απλός ναός για τους πιστούς της εποχής. Αφιερωμένος στην Ήρα, την εξέχουσα βασίλισσα ανάμεσα στο ολυμπιακό πάνθεον, ο ναός στέκεται ως μνημείο για θέματα όπως η συζυγική πίστη, η μητρότητα, πρωταρχικοί ρόλοι και προκλήσεις της γυναικείας ιδιότητας στην αρχαία κοινωνία.

Χτισμένος το 500 π.Χ., ο ναός είναι στην πραγματικότητα η ανοικοδόμηση ενός παλαιότερου ναού στην ίδια τοποθεσία που χρονολογείται στον 7ο αιώνα π.Χ. Ο βωμός από τον αρχαϊκό ναό της Ήρας χρονολογείται στον 6ο αιώνα π.Χ. Ο ναός αποτελούταν από έναν σηκό και έναν πρόναο με δύο λεπτούς δωρικούς κίονες εν παραστάσει, ενώ οι τοίχοι του παλαιότερου ναού ήταν από αργολιθοδομή και οι εξωτερικοί κίονες ξύλινοι επάνω σε μαρμάρινα θεμέλια.¹²²

3.2 Ιερά που ιδρύθηκαν κατά την ελληνιστική εποχή. Η πτολεμαϊκή επιρροή.

Το ιερό της Ίσιδος στη Δήλο

Εμβληματικό της διάχυτης πτολεμαϊκής επιρροής, το ιερό ήταν αφιερωμένο στη λατρεία της Ίσιδας, εξέχουσας θεότητας αιγυπτιακής καταγωγής. Καθώς οι ελληνιστικές περιοχές επεκτάθηκαν και οι πολιτιστικές διασταυρώσεις εντάθηκαν, η

¹²² Zaphiropoulou 1983, 45.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

λατρεία της Ίσιδας διαπέρασε το ελληνικό θρησκευτικό τοπίο. Σημειωτέον, στη Δήλο η λατρεία της συνδυάστηκε με τοπικές τελετές, οδηγώντας σε μια μοναδική θρησκευτική σύνθεση.

Το ιερό πέρασε από τρεις διακριτές φάσεις. Αρχικά, η λατρεία επικεντρώθηκε στον Σάραπι, με τη λατρεία της Ίσιδος να εισάγεται σε επόμενο στάδιο. Στο εσωτερικό του ναού δεσπόζει το μαρμάρινο άγαλμα της θεάς. Η Ίσιδα θεωρούνταν η προστάτιδα των ναυτικών. Δεχόταν προσφορές¹²³ και εκείνη τους παρείχε καλή τύχη και υγεία στα ταξίδια τους.

Το ιερό του Διονύσου, το Στοιβάδειον

Στρατηγικά σκαρφαλωμένο σε υψόμετρο με αναβαθμούς, το Στοιβάδειον αποτελεί αρχαιολογική μαρτυρία της διονυσιακής λατρείας. Κοσμημένο με φαλλικά ομοιώματα, δεν είναι απλώς ένας ιερός περίβολος, αλλά και τόπος για πλήθος διονυσιακών γιορτών.

Το Στοιβάδειον αποτελείται από μια ορθογώνια εξέδρα και ένα άγαλμα του Διονύσου, το οποίο πλαισιώνεται από δύο ηθοποιούς που υποδύονται τους Παπποσιληνούς. Τα αγάλματα αυτά βρίσκονται τώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Δήλου για την προστασία τους από τις καιρικές συνθήκες. Δύο στύλοι, ένας σε κάθε πλευρά του υπερυψωμένου επιπέδου, κάποτε στήριζαν ο καθένας από έναν τεράστιο φαλλό, ως διονυσιακό σύμβολο. Ο νότιος πυλώνας κοσμεύεται με ανάγλυφες σκηνές από τον διονυσιακό κύκλο. Οι τρεις πλευρές του νότιου πυλώνα φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις: η κεντρική σκηνή δείχνει έναν πετεινό, του οποίου το κεφάλι και ο λαιμός είναι επιμηκυμένοι σε φαλλικό σχήμα, εκατέρωθεν υπάρχουν ομάδες που περιβάλλουν τον Διόνυσο και μια Μαινάδα, με έναν μικρό Σιληνό στη μία πλευρά και μια μορφή του Πάνα στην άλλη. Ο νότιος στύλος φέρει επιγραφή που αναφέρει τη χρονολογία ανέγερσης γύρω στο 300 π.Χ. από έναν Δήλιο ονόματι Καρύστιος, για να γιορτάσει μια νικηφόρα θεατρική παράσταση, την οποία χρηματοδοτούσε.

¹²³ Siard 2005, 424-26. Σύμφωνα με τον Wild (1981, 39) δεν υπάρχει εγκατάσταση νερού στη Δήλο Γ', παρά μόνο μια επιγραφή που αναφέρει το «υδρείο», το οποίο χρησιμοποιούταν ως λατρευτικό δοχείο μεταφοράς νερού στη λατρεία της Ίσιδας. Ο Siard (2005, 431-33), από την άλλη πλευρά, υποστηρίζει ότι το υδρείον αναφέρεται σε μια εγκατάσταση νερού και ότι ο όρος υδρείος είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να αναφερθεί στο λατρευτικό δοχείο μεταφοράς του νερού. Ο Wild (1981, 115-16) αντίθετα χρησιμοποιεί τον όρο υδρείος, όταν μιλάει για δοχείο μεταφοράς νερού σε μορφή που έμοιαζε με τον Όσιρι και χρησιμοποιούταν στη λατρεία της Ίσιδας στον ελλαδικό χώρο. Αυτό δίνει την εντύπωση ότι το υδρείον αναφέρεται πράγματι σε μια εγκατάσταση νερού.

Πτολεμαϊκή δραστηριότητα και επιρροή στη Δήλο

Η δυναστεία των Πτολεμαίων, με τα εκτεταμένα εδάφη και την ευημερία της, ενίσχυσε σημαντικά το καθεστώς της Δήλου τόσο ως εμπορικός δεσμός όσο και ως θρησκευτικό κέντρο κατά την ελληνιστική εποχή. Η μεγαλοπρέπειά τους, που αντικατοπτρίζεται σε μεγαλειώδεις αρχιτεκτονικές προσπάθειες και άλλες ευεργεσίες, ανέδειξε εμφανώς την ηγεμονία τους, συμβάλλοντας στη μεταμόρφωση της Δήλου σε ένα μέρος, όπου συνενώνονταν πολυσχιδείς μεσογειακές πολιτισμικές τάσεις.

Η Δήλος αποτελούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα ιερό νησί για τους Έλληνες λόγω του θρυλικού της ρόλου ως τόπος γέννησης του Απόλλωνα και της Άρτεμης.¹²⁴ Κατά την κλασική περίοδο αποτέλεσε θρησκευτικό κέντρο ελεγχόμενο από τους Αθηναίους οι οποίοι μετέτρεψαν ολόκληρο το νησί σε ιερό χώρο, απαγορεύοντας σε οποιονδήποτε να γεννήσει ή να πεθάνει εντός των εξαγνισμένων χωμάτων του.¹²⁵ Η οικονομική αλλά και η θρησκευτική εξέχουσα θέση του νησιού οδήγησε στην ηγεμονία τρίτων αλλά και σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη πολιτική κατάσταση. Όπως αναφέρθηκε, η ελληνιστική Δήλος ήταν διαρκώς υποταγμένη σε μια σειρά αλληπάληλων εξωτερικών κυριαρχιών από την πτολεμαϊκή Αίγυπτο, τη Μακεδονία, την Αθήνα και εν τέλει τη Ρώμη. Καθώς ο Πτολεμαίος Α΄ ανέλαβε την εξουσία της νήσου το 287 π.Χ., το νησί βρέθηκε υπό την κυριαρχία της δυναστείας για αρκετά μεγάλο διάστημα.¹²⁶ Αργότερα, το 250 π.Χ., η Δήλος πέρασε στη μακεδονική σφαίρα επιρροής, ωστόσο, οι Πτολεμαίοι διατηρούσαν καλές σχέσεις με το νησί. Το 167 π.Χ., η Ρώμη παραχώρησε τη Δήλο στους Αθηναίους ως ελεύθερο λιμάνι, προκειμένου να ανταμείψει την αθηναϊκή πίστη κατά τη διάρκεια του 2^{ου} Μακεδονικού Πολέμου και να τιμωρήσει το αντίπαλο εμπορικό λιμάνι της Ρόδου για απιστία.¹²⁷

Η απουσία λιμενικών τελών ενθάρρυνε μια σημαντική αποικία Ρωμαίων εμπόρων να εγκατασταθούν στη Δήλο εκείνη την εποχή, συμβάλλοντας σημαντικά στην εξάπλωση των αιγυπτιακών λατρειών στην Ιταλία. Τελικά, η Δήλος και ο υπόλοιπος ελλαδικός χώρος έγιναν μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 146 π.Χ.

¹²⁴ Βλ. στον Ομηρικό Ύμνο στον Δήλιο Απόλλωνα, στίχοι 25-30, 115-20

¹²⁵ Barrett 2011, 5-6.

¹²⁶ Green 1990, 26 ; Seibert 1983, 117-22.

¹²⁷ Barrett 2011, 5-6.

και η καταστροφή του αντίπαλου λιμανιού της Κορίνθου συνέβαλε σημαντικά στην υπεροχή της Δήλου στα εμπορικά δίκτυα της Ανατολικής Μεσογείου.¹²⁸ Η δημιουργία της ρωμαϊκής επαρχίας της Ασίας το 129 π.Χ. ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την ευημερία του νησιού, καθώς κατέστη κομβικό σημείο στο αυξημένο εμπόριο μεταξύ Ασίας και Ιταλίας. Ανάμεσα στα εμπορεύματα που περνούσαν από τη Δήλο ξεχώριζαν οι δούλοι από διάφορα μέρη της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και μια μεγάλη ποικιλία αγαθών πολυτελείας. Η οικονομική σημασία του λιμανιού οδήγησε διάφορες ελληνιστικές δυναστείες να προσπαθήσουν να ξεπεράσουν η μία την άλλη με περίτεχνα αφιερώματα και οικοδομικά έργα, προσπαθώντας να εντυπωσιάσουν τους επισκέπτες του νησιού μέσω μιας επίδειξης ανταγωνιστικού ευεργετισμού. Στις αρχές του τρίτου αιώνα π.Χ., οι πιο επιτυχημένοι από αυτούς τους ευεργέτες ήταν οι Πτολεμαίοι.¹²⁹

Μακράν ο μεγαλύτερος αριθμός πτολεμαϊκών αφιερώσεων στο ιερό του Απόλλωνα χρονολογείται από τις αρχές του τρίτου αιώνα, με τον Πτολεμαίο Α΄, τη Βερενίκη Α΄ και την Αρσινόη Β΄ να προσφέρουν πολύτιμα αντικείμενα (τις περισσότερες φορές χρυσά στεφάνια, αλλά μαρτυρούνται επίσης μια χρυσή κύλικα και ένας ασημένιος τρίποδας) στα ιερά του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος. Επιπλέον, κατά την περίοδο του πτολεμαϊκού ελέγχου του Κοινού των Νησιωτών, η εν λόγω ομοσπονδία αφιέρωσε έναν βωμό και μια γιορτή στον Πτολεμαίο Α΄ και έστησε δύο αγάλματα του Πτολεμαίου Β΄. Υπό τον Πτολεμαίο Β΄, οι Πτολεμαίοι βασιλείς και οι αξιωματούχοι τους καθιέρωσαν περαιτέρω γιορτές προς τιμήν της βασιλικής δυναστείας στη Δήλο. Για τη θεοποιημένη βασίλισσα Αρσινόη Β΄ χτίστηκε ναός στη Δήλο, μετά τον θάνατό της, και ο Πτολεμαίος, γιος του Λυσίμαχου, της αφιέρωσε ένα χάλκινο άγαλμα στο νησί.¹³⁰ Επιπροσθέτως, ένας αριθμός υψηλόβαθμων στρατιωτικών αξιωματικών και τουλάχιστον ένα ακόμη πρόσωπο, που ισχυρίζεται πως είχε σχέση με την αυλή των Πτολεμαίων,¹³¹ δραστηριοποιούνταν στη Δήλο στις αρχές του τρίτου αιώνα, γεγονός που μαρτυρεί ακόμη περισσότερο την προσοχή που έδιναν οι πρώτοι Πτολεμαίοι στη Δήλο.¹³²

¹²⁸ Στράβων 10. 5. 4.

¹²⁹ Barrett 2011, 6-8.

¹³⁰ Αυτές οι γιορτές περιλαμβάνουν τα Πτολεμαία (που ιδρύθηκαν από τον Πτολεμαίο Β΄, πιθανώς το προς τιμήν του Πτολεμαίου Α΄) και τα Φιλαδέλφεια (που ιδρύθηκαν από τον Πτολεμαίο ναύαρχο Ερμία προς τιμήν της Αρσινόης Β΄). Βλ. Bruneau 1970, 518-534 ;Hamilton 2000, 66, σημ. 183, και για τα Φιλαδέλφεια, βλ. επίσης κατωτέρω, σημ. 654.

¹³¹ Βλ. επιγραφή (IG XI 4 551).

¹³² Barrett 2011, 8.

Ο Πτολεμαίος Γ' ήταν λιγότερο δραστήριος στη Δήλο από τον πατέρα του, αλλά εξακολουθούσε να διατηρεί την παρουσία του στο νησί. Η ίδρυση μιας άλλης γιορτής, τα Θεουργέσια, προς τιμήν του Πτολεμαίου Γ' υποδηλώνει ότι η βασιλική λατρεία των Πτολεμαίων εξακολουθούσε να βρίσκει κάποιο ακροατήριο στη Δήλο αυτή την εποχή,¹³³ ενώ επιγραφές από τη νήσο μαρτυρούν τη συνέχιση της σχέσης με τους αξιωματούχους της πτολεμαϊκής αυλής καθώς και την κυκλοφορία τουλάχιστον ορισμένων πτολεμαϊκών νομισμάτων στη Δήλο. Ένα πορτρέτο του Πτολεμαίου Γ' βρέθηκε επίσης στο νησί.¹³⁴

Μετά τον Πτολεμαίο Γ', ωστόσο, η σχέση μεταξύ των Πτολεμαίων και της Δήλου άλλαξε απότομα. Όπως το θέτει ο Bagnall, «η πτολεμαϊκή δραστηριότητα ήταν έντονη αλλά βραχύβια- μειώθηκε με τον θάνατο του Φιλάδελφου και μετά τον Ευεργέτη υπήρξε ελάχιστη επαφή για περισσότερο από έναν αιώνα».¹³⁵ Ωστόσο, η πτολεμαϊκή δραστηριότητα στη Δήλο δεν εξαφανίστηκε ποτέ εντελώς. Παρόλο που οι σημερινοί κάτοχοι του αιγυπτιακού στέμματος ήταν λιγότερο δραστήριοι στη Δήλο στα τέλη του 3^{ου} και του 2^{ου} αιώνα π.Χ., τα θεμέλια των Πτολεμαίων I-III θα παρέμεναν μέρος του φυσικού και λατρευτικού τοπίου του νησιού. Ο βωμός του Πτολεμαίου Α', ο ναός της Αρσινόης Β' και τα αγάλματα διαφόρων Λαγιδών ήταν όλα ακόμη παρόντα και τουλάχιστον μία από τις γιορτές των Πτολεμαίων εξακολουθούσε να γιορτάζεται. Επιγραφικές μαρτυρίες βεβαιώνουν τη συνέχιση του εορτασμού των Πτολεμαίων στα μέσα του δευτέρου αιώνα, μετά την καθιέρωση της Δήλου ως ελεύθερου λιμένα από τη Ρώμη, και δεν υπάρχει ιδιαίτερος λόγος να θεωρηθεί πως οι εορταστικές εκδηλώσεις¹³⁶ είχαν σταματήσει έπειτα από αυτό το σημείο.¹³⁷

Στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ. έγινε μια προσπάθεια να επιβληθεί εκ νέου ένα είδος πτολεμαϊκής παρουσίας στη Δήλο. Από τη βασιλεία των Πτολεμαίων VIII και

¹³³ Barrett 2011, 8–9.

¹³⁴ IG XI 1073. Marcadé 1969, 419–20, πίν. 74. Η Ζαφειροπούλου (1998, 274, αρ. 152- πρβλ. Marcadé 1953, 512–27) προτείνει την ταύτιση με τον Πτολεμαίο Γ' για ένα πορτρέτο Ερμού από τη Δήλο, επιφυλακτικός ως προς αυτό ο Marcadé (1969, 420–21).

¹³⁵ Bagnall 1976, 155.

¹³⁶ Ο Bruneau (1970, 525) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εξαφάνιση των αναφορών στα «έξοδα για τις γιορτές και τα αποθέματα των φιαλών» στα Δελιανά αποθέματα δε σημαίνει απαραίτητα πως οι άνθρωποι σταμάτησαν να γιορτάζουν τα Πτολεμαία, αλλά μάλλον είναι αποτέλεσμα του «τρόπου σύνταξης των διαγωνισμών και των απογραφών: άλλες γιορτές των Δηλίων παραλείπονται από τις επίσημες καταγραφές, χωρίς να φαίνεται ότι ο εορτασμός έχει σταματήσει», επειδή «οι απογραφές των ιεροπατέρων ήταν επιλεκτικές και δεν είχαν ως στόχο να καταμετρήσουν τον αριθμό των ανθρώπων που γιόρταζαν τα Πτολεμαία. ούτε όλα τα ιερά αγαθά.

¹³⁷ Barrett 2011, 9.

ΙΧ χρονολογούνται αρκετές βασιλικές αφιερώσεις και επιγραφές προς τιμήν των Λαγιδών βασιλέων και των μελών της αυλής τους. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η δωρεά του Πτολεμαίου ΙΧ, μιας στεγασμένης κιονοστοιχίας, στο γυμναστήριο της Δήλου κατά το 111/110 π.Χ..¹³⁸ Ορισμένες από τις δραστηριότητες αυτών των ύστερων βασιλέων και των υποστηρικτών τους θα ήταν πολύ ορατές στο τοπίο της Δήλου, όπως, για παράδειγμα, τα δύο αγάλματα του Πτολεμαίου ΙΧ, συμπεριλαμβανομένου ενός κολοσσικού χάλκινου αγάλματος, το οποίο ανήγειρε ένας Αλεξανδρινός, ο Αρείος, ο γιος του Πτολεμαίου, στην κορυφή του όρους Κύνθος- ή διαφόρων ανδριάντων μελών της πτολεμαϊκής αυλής.¹³⁹

Ένας ιερέας αφιέρωσε επίσης ένα άγαλμα (το θέμα του οποίου είναι άγνωστο) στον Άμμωνα στο Σαραπίον Γ' (ύπερ) Πτολεμαίου Θ', γεγονός που ίσως υποδηλώνει κάποια βασιλική προσπάθεια προσέγγισης της αιγυπτιακής λατρευτικής κοινότητας στο νησί. Συνολικά, οι επιγραφές της Δήλου μαρτυρούν τέσσερα αγάλματα μελών της αυλής του Πτολεμαίου VIII, πέντε αγάλματα μελών της αυλής του Πτολεμαίου ΙΧ (συμπεριλαμβανομένων δύο αγαλμάτων του ίδιου του βασιλιά) και ένα άγαλμα αφιερωμένο εκ μέρους του Πτολεμαίου ΙΧ.¹⁴⁰

Υπό τον Πτολεμαίο Η', η Αίγυπτος αποσύρθηκε τελικά από τις τρεις εναπομείνουσες βάσεις της στο Αιγαίο¹⁴¹ αφήνοντας το όλο και πιο προβληματικό κράτος με ελάχιστα ερείσματα στο Αιγαίο. Οι Πτολεμαίοι, ιδιαίτερα ο Πτολεμαίος VIII και ο ΙΧ, συνέχισαν να διεκδικούν την παρουσία τους στη Δήλο. Ένας πιθανός λόγος για την αναζωπύρωση της δέσμευσης των Πτολεμαίων στα τέλη του δεύτερου αιώνα θα μπορούσε να ήταν οικονομικός, ειδικά αν ληφθεί υπόψη η πιθανή συμμαχία μεταξύ του Πτολεμαίου VIII-X και ορισμένων συμμετεχόντων στο δουλεμπόριο της Δήλου. Επιπλέον, δεδομένης της αυξανόμενης δύναμης της Ρώμης, η αυλή των Λαγιδών μπορεί να ήλπιζε ότι οι ευεργεσίες προς τη Δήλο -ένα λιμάνι ζωτικής σημασίας για τη ρωμαϊκή οικονομία και οικοδοσπότης μεγάλου αριθμού Ρωμαίων εμπόρων- θα βοηθούσαν στην εξασφάλιση της εύνοιας αυτής της ανερχόμενης

¹³⁸ Barrett 2011, 10.

¹³⁹ Marcadé 1969, 420.

¹⁴⁰ Σχετικά με τη συχνή χρήση αυτού που ο Μπουραζέλης αποκαλεί «αναθηματική ύπερ-μορφή» για μέλη της δυναστείας των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο, βλέπε Fraser 1972, 1: 226 ;Buraselis 2002, 62-63. Σύμφωνα με τον Fraser (1972, 1:226), οι αφιερώσεις στα ελληνικά εκ μέρους των Πτολεμαίων βασιλέων είναι πιο συχνές από τις αφιερώσεις προς τους εν λόγω βασιλείς, ίσως επειδή οι πρώτες, «ενώ συνδέουν τον ηγεμόνα με τη θεότητα ή τις θεότητες, στις οποίες γίνεται η αφιέρωση, δεν προσέβαλλαν τις ευαισθησίες» των Ελλήνων που ήταν λιγότερο συνηθισμένοι σε Αιγυπτιακή λατρεία των ηγεμόνων.

¹⁴¹ Hölbl 2001, 195.

υπερδύναμης και δυνητικής απειλής.¹⁴² Πράγματι, αρχαιολογικές μαρτυρίες δείχνουν πως, ακόμη και στην ιδιωτική σφαίρα, ορισμένοι κάτοικοι της Δήλου εξακολουθούσαν να λατρεύουν τους Πτολεμαίους στα τέλη του δεύτερου ή στις αρχές του πρώτου αιώνα π.Χ. Για παράδειγμα, έχει εντοπιστεί αναπαράσταση του Πτολεμαίου Β΄ ως Ερμής σε χάλκινο πορτραίτο, το οποίο φαίνεται πως θα κοσμούσε κάποτε ξύλινο αντικείμενο όντας προσαρτημένο σε αυτό. Το καλύτερο παράλληλο για το αντικείμενο αυτό είναι ένα σεντούκι της Πομπηίας διακοσμημένο με πορτραίτα των τεσσάρων πρώτων βασιλικών ζευγαριών των Πτολεμαίων.¹⁴³

Παρ' όλα αυτά, η κατοχή ενός τέτοιου αντικειμένου που συσχετίζει οποιοδήποτε αναγνωρίσιμο μέλος της δυναστείας των Πτολεμαίων με έναν θεό μαρτυρά πως η άποψη του ιδιοκτήτη για τη δυναστεία δεν θα μπορούσε να είναι αρνητική. Μέσα σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο, λοιπόν, οι άνθρωποι κατασκεύαζαν και χρησιμοποιούσαν τα πήλινα ειδώλια. Τα περισσότερα από αυτά τα αντικείμενα χρονολογούνται στα τέλη του δεύτερου ή στις αρχές του πρώτου αιώνα π.Χ. (βλ. παρακάτω). Την περίοδο αυτή, η κυριαρχία των Πτολεμαίων στο Αιγαίο ήταν περιορισμένη και η δυναστεία ασχολούταν όλο και περισσότερο με τα δικά της εσωτερικά προβλήματα: εμφύλιοι πόλεμοι, διαμάχες για τη διαδοχή, εσωτερικές εξεγέρσεις. Ωστόσο, τα ίχνη της προηγούμενης πολιτικής επιρροής των Πτολεμαίων εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Άφησαν το αποτύπωμά τους στο Δηλιακό τοπίο μέσα από ποικίλα μνημεία. Επιπλέον, τουλάχιστον μία πτολεμαϊκή γιορτή που καθιερώθηκε κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα τελούταν ακόμα στα μέσα του δεύτερου αιώνα, και πιθανώς και αργότερα.¹⁴⁴

Συμπληρωματικά, κατά τα τέλη του 2ου αιώνα παρατηρείται από τη δυναστεία των Πτολεμαίων το φαινόμενο του *ευεργετισμού*. Αυτός ο πολιτικός χειρισμός αποκατέστησε τη δυναστεία στη συνείδηση των κατοίκων του νησιού. Η ηγεμονία στη Δήλο ανήκε τότε στη Ρώμη,¹⁴⁵ αλλά ακόμη και αν οι ημέρες της

¹⁴² Ας σημειωθεί πως ορισμένες από τις ενδείξεις για τις δραστηριότητες του Πτολεμαίου Θ' στη Δήλο χρονολογούνται στην περίοδο της εξορίας του από την Αίγυπτο (Bagnall 1972), κατά την οποία ο εκδιωχθείς βασιλιάς μπορεί να ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τη συγκέντρωση υποστήριξης από εξωαιγυπτιακές πηγές. Αφότου ο Πτολεμαίος Θ' ανέκτησε την εξουσία στην Αίγυπτο, ο αδελφός του Πτολεμαίος Χ' στράφηκε στους Ρωμαίους για υποστήριξη. Βλ. Hölbl 2001, 211. Για μια επισκόπηση των πολιτικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ της αυλής των Πτολεμαίων και της Ρώμης βλ. Lampela 1998, 315-20.

¹⁴³ Barrett 2011, 10 – 12.

¹⁴⁴ Barrett 2011, 12.

¹⁴⁵ Ένα ιδιαίτερα ζωντανό παράδειγμα της επιρροής της Ρώμης στη Δήλο, από το 167 π.Χ. και έπειτα, προέρχεται από την περίπτωση κάποιου Δημητρίου, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε στη Ρώμη το 164 π.Χ.,

πραγματικής ισχύος των Πτολεμαίων στο Αιγαίο είχαν παρέλθει, θα μπορούσαν τουλάχιστον να παρουσιαστούν ως *ευεργέτες*.¹⁴⁶

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Το αρχαίο θέατρο της Δήλου και η χρήση του στο πλαίσιο της λατρείας, (Απολλώνια, Διονύσια, Αντιγόχεια, Δημήτρια, Πτολεμαία).

Το θέατρο της Δήλου βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του νησιού, στη «Συνοικία του θεάτρου», όπου κατά την αρχαιότητα πιθανόν ονομαζόταν «Κολωνός». Η κατασκευή του θεάτρου της Δήλου ξεκίνησε ενδεχομένως στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και ολοκληρώθηκε μετά τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται επομένως για ένα αμιγώς ελληνιστικό θέατρο, όπως εκείνο της Επιδαύρου. Τα θέατρα αυτά δεν υπέστησαν μεταβολές κατά την ρωμαϊκή περίοδο.¹⁴⁷ Η μελέτη των καταλοίπων σε συνδυασμό με τους γνωστούς απολογισμούς των ιεροποιών, καθώς και των πολυάριθμων επιγράφων που σώζονται, αποκαλύπτουν τα διάφορα στάδια αρχιτεκτονικής εξέλιξης του μνημείου.

Κατά τη κλασική περίοδο, για τη διεξαγωγή των μουσικών αγώνων τοποθετούσαν ενδεχομένως πρόχειρες κατασκευές, εφόσον η ύπαρξη θεάτρου δεν υποστηρίζεται από τις αρχαιολογικές ή φιλολογικές μαρτυρίες. Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους το τοπίο αλλάζει, έπειτα από την έγκριση της Εκκλησίας του δήμου για την κατασκευή θεατρικού οικοδομήματος, με σκοπό να στεγάσει όλα τα δρώμενα της εποχής.¹⁴⁸ Οι μουσικοί αγώνες και οι δραματικές παραστάσεις λάμβαναν χώρα στο Ιερό του Απόλλωνα και φαίνεται πως η δόμηση του θεάτρου συμβαδίζει χρονολογικά με την εισαγωγή των εν λόγω παραστάσεων.¹⁴⁹

Το κοίλον (cavea) διαιρείται σε δύο τμήματα, το ανώτερο και το κατώτερο, των εικοσιέξι και δεκαεπτά βαθμίδων, αντίστοιχα, με χωρητικότητα περίπου 6.500 θεατών. Η πρόσβαση στο κοίλον γινόταν είτε από τις παρόδους, δηλαδή από δύο πλευρικές εισόδους εκατέρωθεν της πεταλόσχημης ορχήστρας, είτε από άλλες δύο

όταν η αθηναϊκές αρχές έκλεισαν το Σαραπίον Α΄ στη Δήλο. Το επακόλουθο ρωμαϊκό γερουσιαστικό συμβούλιο ακύρωσε την αθηναϊκή απόφαση και άνοιξε ξανά τον ναό. Βλ. επίσης επί του θέματος Malaise 1974, 276-77.

¹⁴⁶ Barrett 2011, 12-13.

¹⁴⁷ Μικεδάκη 2015, 90.

¹⁴⁸ Μικεδάκη 2015, 91.

¹⁴⁹ Λαμπάκη 2013, 327.

εισόδους στο επίπεδο του διαδρόμου που χώριζε τα δύο διαζώματα, είτε από μια τελευταία στο μέσο του υψηλότερου σημείου του κοίλου. Οι θρόνοι της πρώτης σειράς (προεδρία) έχουν διατηρηθεί καλύτερα και είναι τα μόνα καθίσματα με ερεισίνωτο, καθώς προορίζονταν για τιμώμενα πρόσωπα. Η ορχήστρα, η οποία αποτελούσε το κύριο τμήμα του θεάτρου, έκλεινε στην ευθεία πλευρά της από τη σκηνή, ένα ορθογώνιο οικοδόμημα με εξωτερικές διαστάσεις 15,26 x 6,64 μ. με τρεις εισόδους στην ανατολική πλευρά και άλλη μία στη δυτική. Μπροστά από τη σκηνή υπήρχε το προσκήνιο με κιονοστοιχία ύψους 2,67 μ. με δωρικούς ημικίονες, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονταν κινητά σκηνικά. Οι μετόπες του θριγκού του προσκηνίου κοσμούσαν με ανάγλυφους τρίποδες και κεφαλές ταύρων.

Νοτιοδυτικά του θεάτρου σώζονται τα λείψανα βωμών και ιερών αφιερωμένων στην Άρτεμη-Εκάτη, τον Απόλλωνα, τον Διόνυσο, τον Ερμή και τον Πάνα. Μια μνημειακή κατασκευή είναι η μεγάλη δεξαμενή του θεάτρου, η οποία συγκέντρωνε το νερό της βροχής από το κοίλον, μέσω ενός αγωγού που διέτρεχε την ορχήστρα.

Η ανασκαφή του θεάτρου έγινε από την École Française d'Athènes το 1882. Η τελική δημοσίευση έγινε το 2007, στο Exploration Archéologique de Délos XLII¹⁵⁰, Ph. Fraisse - J.-Ch. Moretti, Le Théâtre.

Οι αρχαιολογικές μελέτες αποδεικνύουν πως η πρώτη οικοδομική φάση του θεάτρου ήταν ως επί το πλείστον από ξύλο. Γύρω στο 280 π.Χ. ξεκίνησε η σταδιακή αντικατάστασή του από το εντυπωσιακό λίθινο θέατρο που σώζεται έως σήμερα. Οι περισσότερες από τις κερκίδες έχουν καταστραφεί ολοσχερώς, αλλά φαίνεται πως προσέφεραν θεώρηση στις χαμηλότερες βαθμίδες, τον χώρο της ορχήστρας και μέρος της σκηνής.¹⁵¹

Το θέατρο εξυπηρετούσε επίσης και ως χώρος τοποθέτησης τιμητικών και αναθηματικών γλυπτών, όπως το χάλκινο άγαλμα του αυλητή Σατύρου από τη Σάμο, το οποίο ανέθεσε ο δήμος των Δηλίων γύρω στο 200 π.Χ.¹⁵²

¹⁵⁰ Βλ. παραπάνω, σελ. 14 σημ. 15.

¹⁵¹ Βλ. επίσης <https://www.travel.gr/en/experiences-ee/delos-an-island-landmark-one-of-the-most-important-archaeological-sites-in-greece/> ανάκτηση σελίδας (20/6/2023)

¹⁵² Ζαφειροπούλου 2007, 54 ; Moretti 2021, 143.

Λατρευτικές εκδηλώσεις

Ήδη από την ομηρική εποχή καταγράφονται αγώνες από τους Δηλίους, και πανήγυρες προς τιμήν του Απόλλωνα, τα οποία, αναλόγως την ιστορική περίοδο, ονομάζονται Απολλώνια ή Δήλια.. Η ονομασία «Δήλια» πιστεύεται ότι δόθηκε από τους Αθηναίους και είχε πανελλήνιο χαρακτήρα. Αντίθετα, «Απολλώνια» ήταν ο όρος που προτιμούσαν οι ίδιοι οι Δήλιοι, αντανακλώντας την πιο τοπική σημασία του θεσμού. Στο έργο του Θουκυδίδη αποτυπώνεται η διοργάνωση των αγώνων υπό την αιγίδα της Αθήνας, έπειτα από την ιεροποίηση του νησιού από τους Αθηναίους, το 426 π.Χ., Την περίοδο αυτή οι αγώνες λάμβαναν χώρα στο ιερό και στον Κεράτινο Βωμό, ενώ είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την εορτή των Παναθηναίων.¹⁵³

Με τον όρο αγώνας, από τον 5^ο αιώνα και έπειτα, νοούνται οι μουσικοί, γυμνικοί και ιππικοί αγώνες. Ακόμη, είναι σημαντικό να τονισθεί πως οι εορτασμοί των Δηλίων-Απολλώνιων συνδέονται στενά με τους εορτασμούς των Διονυσίων. Επιπρόσθετα, στο νησί της Δήλου υπήρχε και ο εορτασμός των Αφροδισίων που ήταν πολύ σημαντικός και εορτάζονταν τον μήνα Εκατομβαιώνα. Η Αφροδίτη λατρευόταν σε δυο ναούς στη Δήλο. Ο πρώτος ήταν ένας μικτός ναΐσκος στα βόρεια της Συνοικίας του Θεάτρου, ο οποίος ήταν αφιέρωμα από τον Στεσιλέω,¹⁵⁴ ενώ ο δεύτερος παρά την ύπαρξη επιγραφών, δεν ταυτίζεται με κάποιο αρχαιολογικό κατάλοιπο του νησιού.¹⁵⁵ Ωστόσο, οι γνώσεις μας για το συγκεκριμένο είδος εορτασμού παραμένουν περιορισμένες. Οι επιγραφές αναφέρουν συχνά αντικείμενα, όπως πυρσούς, αλλά η σημασία του «ξύλου και των σχοινιών» παραμένει ασαφής, μολονότι φαίνεται πως παίζουν κάποιο ρόλο στη γιορτή των Δηλίων. Επιπλέον, μαρτυρούνται εορτασμοί προς τιμήν της Αφροδίτης, καθώς και τα «Αρτεμισία», η ετήσια γιορτή προς τιμήν της Αρτέμιδος, η οποία λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια του μήνα της Αρτεμισίας, πριν από τις οκτώ του μήνα. Η γιορτή αυτή ταυτίζεται με τα Βριτομάρτια, τα οποία εορτάζονται με διαφορά μιας ημέρας. Το γεγονός αυτό εκφράζει τη στενή λατρευτική σχέση μεταξύ της Αρτέμιδος και της Βριτομάρτιδος.¹⁵⁶ Αναμφισβήτητα, οι καλλιτέχνες του διονυσιακού κύκλου έρχονταν στο νησί για να λάβουν μέρος σε αυτούς τους εορτασμούς. Κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων

¹⁵³ Arnold 1933, 453.

¹⁵⁴ Ο Στεσιλέω διετέλεσε άρχοντας το 305 π.Χ., χορηγός στα Απολλώνια το 284 π.Χ. και στα Διονύσια το 280 π.Χ.

¹⁵⁵ Παπαδοπούλου 1998, 264.

¹⁵⁶ Η Βριτομάρτις ήταν προστάτιδα των ψαράδων, που λατρευόταν στην Κρήτη.

διάφοροι έμποροι κατέφθαναν για να πουλήσουν το εμπόρευσμά τους. Όλα αυτά συνέβαιναν υπό την προστασία των θεών.¹⁵⁷

Επιπροσθέτως, η συγκέντρωση αυτή σχετιζόταν αρχικά με τις συναντήσεις της Δηλιακής Συμμαχίας, μιας θρησκευτικής συμμαχίας (αμφικτυονίας), στην οποία ανήκαν οι Κυκλάδες και οι γειτονικοί Ίωνες στις ακτές της Μικράς Ασίας. Αυτή η αμφικτυονία φαίνεται πως είχε θεσπιστεί αρχικά για την άσκηση της κοινής λατρείας στο ιερό του Απόλλωνα Δελίου (Δηλίου), του προστάτη θεού (θεός πατρός) των Ιώνων. Τα Δήλια, όπως τονίζεται από τον *Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα*, έχουν αρχαίες καταβολές, ενώ γιορτάζονταν ανά τέσσερα έτη. Τα μέλη της αμφικτυονίας συγκεντρώνονταν σε αυτές τις περιπτώσεις (έθεώρουν) στη Δήλο, με μακριά ενδύματα, με τις γυναίκες και τα παιδιά τους, για να τιμήσουν τον θεό με γυμνικούς και μουσικούς αγώνες και χορούς. Η συμμετοχή των Αθηναίων σε αυτές τις εορταστικές εκδηλώσεις από πολύ νωρίς, αντικατοπτρίζεται στους *Δήλιους* (που αργότερα ονομάστηκαν *Θεοφόροι, Θεωροί*) που αναφέρονται στους νόμους του Σόλωνα. Το ιερό σκεύος (θεωρίς), που έστελναν κάθε χρόνο στη Δήλο, σύμφωνα με την παράδοση ήταν το ίδιο που είχε στείλει ο Θησεάς μετά την επιστροφή του από την Κρήτη. Οι Δήλιοι, κατά τη διάρκεια της τέλεσης αυτών των εορτασμών, εκτελούσαν χρέη μαγείρων για όσους επισκέπτονταν το νησί τους, γι' αυτό και ονομάζονταν «*Ελεοδύται*».

Με την πάροδο του χρόνου, ο εορτασμός αυτής της αρχαίας γιορτής στη Δήλο έπαψε και δεν αναβίωσε παρά μόνο κατά το έκτο έτος του Πελοποννησιακού Πολέμου, στην 88^η Ολυμπιάδα (426 π.Χ.), αφού οι Αθηναίοι εξάγνισαν το νησί της Δήλου, μεταφέροντας τις ταφές στη Ρήνεια και ορίζοντας ότι στο εξής κανείς δεν έπρεπε ούτε να γεννηθεί ούτε να πεθάνει στο νησί. Οι Αθηναίοι αποκατέστησαν τις αρχαίες εορταστικές εκδηλώσεις και πρόσθεσαν ιπποδρομίες, οι οποίες δεν είχαν λάβει χώρα ποτέ πριν στη Δήλο. Μετά την αποκατάσταση αυτή, η Αθήνα ως επικεφαλής της Ιωνικής συνομοσπονδίας έλαβε τον πιο εξέχοντα ρόλο στον εορτασμό των Δηλίων και - παρόλο που οι νησιώτες από κοινού με την Αθήνα παρείχαν τους χορούς και την οικονομική αρωγή - ο αρχηγός (ἀρχιθέωρος), που

¹⁵⁷ Arnold 1933, 455-57.

διηύθυνε την τελετή, ήταν Αθηναίος.¹⁵⁸ Παράλληλα, οι Αθηναίοι είχαν και την εποπτεία του κοινού ιερού (βλ. Αμφικτύονες).

Από αυτές τις εορταστικές εκδηλώσεις, που ανήκουν στα Μεγάλα Δήλια, πρέπει να διακριθούν τα Μικρά Δήλια, τα «Απολλώνια» κατά τους Δηλίους τα οποία γιορτάζονταν κάθε χρόνο, πιθανώς στις 6 του μήνα Θαργηλιώνα. Η πρεσβεία ονομαζόταν θεωρία και όσοι θεωροί έπλεαν προς το νησί, αλλά και πριν αποπλεύσουν, προσέφεραν πανηγυρική θυσία στο Δήλιον, στον Μαραθώνα, προκειμένου να έχουν ευτυχές ταξίδι¹⁵⁹. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του πλοίου, η οποία σε μία περίπτωση διήρκεσε τριάντα ημέρες, η πόλη των Αθηνών εξαγνιζόταν και δεν επιτρεπόταν η εκτέλεση κανενός εγκληματία. Τα Μικρά Δήλια λέγεται ότι θεσπίστηκαν από τον Θησέα μετά τη θανάτωση του Μινώταυρου, μολοντί σε ορισμένους μύθους αναφέρονται σε πολύ προγενέστερη περίοδο, ενώ ο Πλούταρχος¹⁶⁰ αναφέρει πως το αρχαίο πλοίο που χρησιμοποιούσε ο ίδιος ο ιδρυτής, αν και συχνά επισκευαζόταν, διατηρήθηκε και χρησιμοποιήθηκε από τους Αθηναίους μέχρι την εποχή του Δημητρίου Φαληρέα.

Ο Στράβων χαρακτήρισε τα Δήλια, όχι μόνο αφορμή για θρησκευτική λατρεία και εμπορικές ευκαιρίες, αλλά αναφέρθηκε και στην καταστροφή του ναού. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει:

«Τώρα, αν και η Δήλος είχε γίνει τόσο διάσημη, εντούτοις η ισοπέδωση της Κορίνθου από τους Ρωμαίους αύξησε ακόμη περισσότερο τη φήμη της- διότι οι εισαγωγείς άλλαξαν τις επιχειρήσεις τους στη Δήλο, επειδή τους προσέλκυε τόσο η ασυλία που απολάμβανε ο ναός όσο και η βολική θέση του λιμανιού- διότι βρίσκεται σε ευτυχή τοποθεσία για όσους ταξιδεύουν από την Ιταλία και την Ελλάδα προς την Ασία. Η γενική γιορτή [του Απόλλωνα] είναι ένα είδος εμπορικής υπόθεσης, και την επισκέπτονταν οι Ρωμαίοι περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λαό, ακόμη και όταν υπήρχε ακόμη η Κόρινθος. Και όταν οι Αθηναίοι κατέλαβαν το νησί, φρόντισαν συγχρόνως τόσο για τους εισαγωγείς όσο και για τις θρησκευτικές τελετές. Όταν όμως οι στρατηγοί του Μιθριδάτη και ο τύραννος που προκάλεσε την εξέγερση επισκέφθηκαν τη Δήλο, την κατέστρεψαν εντελώς, και, όταν οι Ρωμαίοι πήραν ξανά το νησί, αφού ο βασιλιάς αποσύρθηκε στην πατρίδα του, ήταν έρημο- και παρέμεινε

¹⁵⁸ Πλούταρχος *Νικ.* 3 ; Wolf. *Introd. ad Demosth. Lept.* p. xc.

¹⁵⁹ Karl Otfried Müller, *Dor. ii.* 2. § 14.

¹⁶⁰ Πλούταρχος, *Βίος Θησέα* 23.

σε εξαθλιωμένη κατάσταση μέχρι σήμερα. Η Ρήνεια είναι ένα έρημο νησί σε απόσταση τεσσάρων σταδίων από τη Δήλο και εκεί οι κάτοικοι της Δήλου θάβουν τους νεκρούς τους- διότι είναι παράνομο να θάψεις, ή ακόμη και να κάψεις, ένα πτώμα στην ίδια τη Δήλο, και είναι παράνομο ακόμη και να κρατάς σκύλο εκεί. Σε παλαιότερες εποχές ονομαζόταν Ορτυγία».¹⁶¹

Κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους, ενώ υπήρξε αξιοσημείωτη πτώση στην παραδοσιακή δημόσια λατρεία, η λατρεία των βασιλιάδων εντάθηκε, ενώ συχνά έκανε την εμφάνισή της σε ξεχωριστές, βασιλοκεντρικές τελετές και περιβάλλοντα. Πέραν των εορτών προς τιμήν των θεοτήτων, υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός εορτών που είτε δημιουργήθηκαν από βασιλείς, είτε από ιδιώτες προς τιμήν βασιλέων. Σε αυτό το πλαίσιο ιδρύθηκε η εορτή των Αντιγόνειων. Βασικό μέλημα του Κοινού των Νησιωτών ήταν να εισάγουν στο εορτολόγιο τους γιορτή προς τιμήν του Αντίγονου του Μονόφθαλμου. Ο Αντίγονος γύρω στο 314 π.Χ. ανακήρυξε την Ελλάδα ελεύθερη και με την ίδρυση Κοινών -μεταξύ αυτών και το Κοινό των Νησιωτών- αποσκοπούσε στην επαναφορά του τρόπου διακυβέρνησης του Αλεξάνδρου.

Σχετικά με την εορτή των Αντιγονείων η Κωνσταντακοπούλου¹⁶² αναφέρει ότι υπεύθυνοι για την διοργάνωση της γιορτής ήταν το Κοινό των Νησιωτών. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η εορτή δεν ήταν απαραίτητα μια επιβολή του βασιλιά. Με άλλα λόγια, η δημιουργία και ο εορτασμός της γιορτής προς τιμήν του Αντίγονου και αργότερα του Δημητρίου ίσως ήταν μια γνήσια έκφραση ευγνωμοσύνης από τα νησιά του Αιγαίου, που σχημάτισαν τη Συμμαχία, ως κατάλληλο όχημα για την απόδοση τιμών στους βασιλείς. Θέμα συζήτησης επίσης παραμένει κατά πόσο η πρωτοβουλία αυτή ήταν κατευθυνόμενη από τον Αντίγονο ή από τους ίδιους τους νησιώτες. Ενώ ο Αντίγονος θα μπορούσε να αξιοποιήσει την έννοια του Συνδέσμου, που ήταν ένας κρίσιμος θεσμός, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε πως οι νησιώτες πιθανόν είχαν κίνητρα να αναλάβουν την πρωτοβουλία μόνοι τους, ειδικά για να υπερασπιστούν την αυτονομία τους ενάντια στις τεράστιες δυνάμεις των ελληνοιστικών βασιλείων. Την ίδια χρονιά με την εορτή του Αντίγονου, ξεκινά από την Στρατονίκη [Στρατονίκηια], βασίλισσα της Συρίας, κόρη του Δημητρίου του

¹⁶¹ Στράβων, *Γεωγραφία*. 10. 5. 4.

¹⁶² Constantakopoulou 2012, 51 –52.

Πολιορκητή και της Φίλας εορτή προς τιμήν της ιερής τριάδας. Πιθανόν να ιδρύθηκε είτε από τον Αντίγονο προς τιμήν της αδελφής του, είτε από την ίδια.¹⁶³

Ακόμη, υπήρχε κατά την εποχή εκείνη και ο εορτασμός των Δημητρίων, με την απόδοση τιμών στον Δημήτριο τον Πολιορκητή, υιό και διάδοχο του Αντιγόνου του Μονόφθαλμου. Πιθανόν ιδρύθηκαν γύρω στο 306 π.Χ., όταν ο Δημήτριος έγινε αντιβασιλέας. Αναφέρεται χαρακτηριστικά και πάλι από την Κωνσταντακοπούλου πως, με εξαίρεση το ψήφισμα που ρυθμίζει τη διεξαγωγή της γιορτής των Δημητρίων, δεν υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για τη δομή του Κοινού. Σύμφωνα με το ψήφισμα, η σύνοδος ήταν σε θέση να ζητάει οικονομικές συνεισφορές από τα κράτη - μέλη και να επιβάλλει κυρώσεις για τη μη συμμόρφωση τους. Αυτό συνεπαγόταν ως έναν βαθμό ομοιόμορφη δομή και τη δημιουργία μηχανισμών, ώστε να διασφαλιστεί πως τα κράτη μέλη συνεισέφεραν σύμφωνα με συλλογικές αποφάσεις.

Εκτός από τα Θεουεργέσια (που πιθανόν ταυτίζονται με τα Πτολεμαία III) τα οποία ιδρύονται το 209 π.Χ., ιδρύονται τα Φιλαδέλφεια από τον Νησίαρχο Ερμία από την Αλικαρνασσό το 268 π.Χ. προς τιμήν την Αρσινόης Φιλαδέλφου που θεοποιείται μαζί με της δηλιακές θεότητες της ιερής τριάδας. Τα Φιλαδέλφεια φαίνεται πως ταυτίζονται με την γιορτή που ίδρυσε ο Νησίαρχος και ενδεχομένως να είναι η ίδια γιορτή με διαφορετική ονομασία, γι' αυτό και δεν συναντάμε τις ονομασίες αυτές μαζί επι του ίδιου άρχοντα. Πιθανόν η ονομασία Φιλαδέλφεια να είναι ύστερη.¹⁶⁴

Οι γιορτές επέτρεπαν στον γενικό πληθυσμό να συμμετέχει ενεργά σε θρησκευτικές δραστηριότητες και τελετουργίες. Κατά τη διάρκεια μιας γιορτής, οι λατρευτικές εικόνες των θεοτήτων του ναού μεταφέρονταν σε πομπή και οι ιερείς απήγγειλαν ύμνους και θεολογικά κείμενα στο πλήθος.

Επίσης, η λατρεία της Ίσιδος έξω από την Αίγυπτο ενσωμάτωσε ορισμένες πρακτικές που είναι εμφανείς από διάφορες κειμενικές και εικονογραφικές απεικονίσεις των εορτών προς τιμήν της στον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Αυτές οι απεικονίσεις αναδεικνύουν την επιρροή και την εξάπλωση της λατρείας της Ίσιδος πέρα από τα σύνορα της Αιγύπτου.¹⁶⁵

¹⁶³ Παπαδοπούλου 2004, 285.

¹⁶⁴ Παπαδοπούλου 2004, 282-283.

¹⁶⁵ Barrett 2011, 427.

Οι γιορτές, επομένως, θα αποτελούσαν για τους περισσότερους ανθρώπους την πρωταρχική αφορμή για να αλληλεπιδράσουν με το περιβάλλον του ναού. Πολυάριθμες απεικονίσεις και επιγραφικές μαρτυρίες της ελληνιστικής και αυτοκρατορικής περιόδου, με ιερείς να μεταφέρουν θεϊκές εικόνες, τόσο σε ναούς όσο και σε ιδιωτικούς χώρους, καταδεικνύουν τη σημασία αυτών των εορταστικών εμφανίσεων στη λαϊκή θρησκεία. Οι Nachtergaele και Karer έχουν υποστηρίξει ότι, εκτός από τα ερωτήματα που αφορούν ειδικά την οικιακή λατρεία, το άλλο πρωταρχικό θέμα των πλήινων ειδωλίων από την ελληνορωμαϊκή Αίγυπτο ήταν οι δημόσιες θρησκευτικές γιορτές.¹⁶⁶ Πράγματι, ο μεγάλος αριθμός ειδωλίων από την ελληνορωμαϊκή Αίγυπτο, που απεικονίζουν σκηνές από πομπές γιορτών, μαρτυρά τη σημασία των πομπών αυτών στη θρησκευτική ζωή των αιγυπτιακών κοινοτήτων. Πολυάριθμα ειδώλια απεικονίζουν ιερείς να μεταφέρουν θεϊκά αγάλματα ή ιερά, θεότητες που βγαίνουν από τις πύλες των ναών, πιθανότατα επίσης σε πλαίσιο πομπής, ή μουσικούς και χορευτές.¹⁶⁷

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το υπό εξέταση θέμα αναδεικνύει την πολυπλοκότητα και τον πλούτο της θρησκευτικής τοπογραφίας κατά την ελληνιστική περίοδο. Μέσα από την έρευνα που επικεντρώνεται στη λατρεία της δηλιακής τριάδας και των θεών Ίσιδα και Σάραπι, καθώς και στα ιερά των Απόλλωνα, Σάραπι, Αρτέμιδος και Ίσιδος, τα ιερά της Φοινίκης λατρείας, της Παλαιστίνης, της Φρυγίας, των Εβραίων, αποκαλύπτονται πτυχές της θρησκευτικής πίστης και πρακτικής που διαμορφώνουν τον πολιτισμό της εποχής.

Η παρουσίαση της τριαδικής λατρείας αναδεικνύει τη σύνθετη δυναμική μεταξύ των θεολογικών πεποιθήσεων και των πρακτικών λατρείας, αναδεικνύοντας την εσωτερική συνέπεια που ενώνει τις πολυάριθμες πτυχές της πίστης. Η προσήλωση στους Αιγύπτιους θεούς Ίσιδα και Σάραπι εμπνέει μια νέα σύνδεση με την αρχαία Αιγύπτια παράδοση, αντικατοπτρίζοντας την κοσμοθεώρηση και τις αναζητήσεις της εποχής.

¹⁶⁶ Nachtergaele 1995, 264-68.

¹⁶⁷ Barrett 2011, 427-28.

Τα ιερά των Απόλλωνα, Σάραπι, Αρτέμιδος, Ίσιδος, ακόμα και συριακά ιερά, αναδεικνύουν την εξέχουσα θέση της Δήλου ως θρησκευτικού και πολιτιστικού κέντρου. Η ποικιλία των ιερών προσελκύει διαφορετικούς πιστούς, επιτρέποντας τη συνύπαρξη και την ανταλλαγή ιδεών ανάμεσα σε διάφορες πολιτιστικές εκφάνσεις. Συνολικά, η εν λόγω μελέτη αναδεικνύει την εξαιρετική ποικιλία και τις πνευματικές ζυμώσεις που διαμόρφωσαν το τοπίο της Δήλου κατά την ελληνιστική εποχή. Οι θρησκευτικές πρακτικές, οι πεποιθήσεις και οι πολιτισμικές ανταλλαγές, που αποτελούν τον πυρήνα αυτής της έρευνας, φωτίζουν ένα σημαντικό κομμάτι της αρχαίας κοινωνίας και προσφέρουν βαθύτερη κατανόηση του πνευματικού πλούτου της.

Συνοψίζοντας, η παρούσα εργασία εμβάθυνε στην έντονη αιγυπτιακή επιρροή στο θρησκευτικό πεδίο της Δήλου κατά την προαναφερθείσα περίοδο. Οι ναοί και η λατρεία του Σάραπι, της Ίσιδας και του Αρποκράτη αποτελούν ζωτικά στοιχεία του θρησκευτικού κόσμου που διαμορφώθηκε τότε, μιας πολυποίκιλης θρησκευτικής ταυτότητας, η οποία δημιουργήθηκε μέσω της πολιτιστικής αλληλεπίδρασης μεταξύ Αιγύπτου και Αιγαίου. Ταυτόχρονα, η πτολεμαϊκή επιρροή και η προσπάθεια ενίσχυσης της λατρείας του Σάραπι δεν μπορούν να αγνοηθούν. Ο Σάραπις, εκτός από θρησκευτικό σύμβολο, αποτελεί προπαγανδιστικό εργαλείο που χρησιμοποιείται από την ελίτ της πτολεμαϊκής δυναστείας για την ενδυνάμωση της εξουσίας και την προώθηση της πολιτικής της κυριαρχίας στο νησί. Κατά αυτόν τον τρόπο, η προσέγγιση της αιγυπτιακής θρησκευτικής κουλτούρας αποτέλεσε μια συμβολική γέφυρα μεταξύ των δύο πολιτιστικών κόσμων, ενισχύοντας τη συνοχή της εποχής και αποτελώντας παράλληλα ένα ισχυρό μέσο διαμόρφωσης της κοινής ταυτότητας και ιδεολογίας.

Κατά συνέπεια, η διάδοση της αιγυπτιακής θρησκευτικής παράδοσης στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή αποτελεί μια αναπόφευκτη πτυχή της πολιτιστικής ανταλλαγής και του πολιτικού συνασπισμού. Αυτός ο σύνθετος συνδυασμός συμβόλων, πεποιθήσεων και πολιτικών αντιλήψεων διαμόρφωσε μια μοναδική θρησκευτική ταυτότητα που αντικατοπτρίζει την πολυποίκιλη φύση της εποχής. Παράλληλα, η λατρεία του Σάραπι ως μοχλού πολιτικής επιρροής αποτυπώνει την αλληλεξάρτηση θρησκείας και εξουσίας, φαινόμενο που παρατηρείται και σε πολλές άλλες πολιτιστικές και ιστορικές συγκυρίες. Εν τέλει η μελέτη αυτή προβάλλει την

πολυπλοκότητα της ελληνιστικής κοινωνίας και τη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και θρησκευτικών παραδόσεων.

Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί πως η ιερή τοπογραφία της Δήλου καθοριζόταν σε πρώτη φάση από τις μεταφυσικές αξίες που αποδίδονταν στα φυσικά χαρακτηριστικά και στο ίδιο το έδαφος του νησιού, καθιστώντας τα απτά στοιχεία της Απολλώνιας μυθολογίας. Αυτή αποτυπώθηκε στην ανέγερση μνημείων μέσα στο ιερό τοπίο με τη διαμόρφωση ποικίλων ιερών χώρων, οι οποίοι αποτέλεσαν τους χώρους δράσης των εκάστοτε λατρευτικών κοινοτήτων του νησιού. Ειδικά στην περίπτωση των ιερών τόπων, το "κοινωνικό τοπίο" αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για το πώς βιώνεται και σημασιοδοτείται ο τόπος. Ο ορισμός του ιερού τοπίου της Δήλου σχετίζεται και με έναν επαναπροσδιορισμό του εδάφους του τόπου. Για τον λόγο αυτόν λαμβάνουμε υπόψιν τις συνδέσεις του νησιού στον ευρύτερο κυκλαδικό χώρο, όπου κατέχει κεντρική θέση εντός του νησιωτικού συμπλέγματος, ακόμη και πέρα από το θρησκευτικό επίπεδο.¹⁶⁸

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bagnall, R. S. 1972. "Stolos the Admiral". *Phoenix* 26: 358-68.

Bagnall, R. S. 1976. *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*. Leiden: Brill.

Ballet, P. 2000. "Terres cuites isiaques de l'Égypte hellénistique et romaine. État de la recherche et des publications." In L. Bricault (ed.). *De Memphis à Rome: actes du Ier Colloque international sur les études isiaques, Poitiers-- Futuroscope, 8-10 avril 1999*: 91-110.

Barrett, C. E. 2011. *Egyptianizing Figurines from Delos. A Study in Hellenistic Religion*. Leiden; Boston: Brill.

Βασιλικού, Ντ. 2006. *Οι ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στις Κυκλάδες 1872 – 1910 (Τομ. 242)*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Boender, A. 2019. "Egyptomania in Hellenistic Greece: a study based on water in the cult of Isis". BA Thesis. Upsalla Universitet.

¹⁶⁸ Oliverri 2014, 115.

Bruneau, Ph. 1970. *Recherches sur les cultes de Delos a l'epoque hellenistique et a l'epoque imperiale*. Paris: E. de Boccard.

Bruneau, Ph., and J. Ducat. 2010. *Οδηγός της Δήλου*. Αθήνα: École française d'Athènes.

Buraselis, K. 1982. *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden (Antigonos Monophthalmos, Demetrios Poliorketes und Antigonos Gonatas) im Ägäischen Meer und in Westkleinasien. MünchBeitr 73*.

Buraselis, K. 2000. *Kos between Hellenism and Rome: Studies on the Political, Institutional and Social History of Kos from ca. the Middle Second Century BC until Late Antiquity*. Philadelphia: American Philosophical Society.

Burkert, W. 1987. *Greek Religion*. Harvard: Harvard University Press.

Cleland, E. W. 1933. "The Age of the Grotto of Apollo on the Island of Delos". *CJ* 28, vol.4: 269-280.

Constantakopoulou, C. 2012. "Identity and resistance: The Islanders' League, the Aegean islands and the Hellenistic kings". *Mediterranean Historical Review* 27, No. 1: 49-70.

Dignas, B. 2008. "Greek Priests of Sarapis". In B. Dignas, and K. Tampedach (eds.), *Practitioners of the Divine: Greek Priests Officials from Homer to Heliodorus. Hellenic Studies Series 30*. Cambridge ;London: Harvard University Press.

Dunand, F. 1990. *Catalogue des terres cuites gréco-romaines d'Égypte*. Paris.

Εν Αθήνας Αρχαιολογική Εταιρεία. 1991. Τα μνημεία της Δήλου: Πρόσφατα έργα συντήρησης και στερέωσης. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Engelmann, H. 1975. "The Delian Aretalogy of Sarapis". *Etudes Preliminaires Aux Religions Orientales Dans L'empire Romain* 44. Leiden: Brill.

Erskine, A. 2014. "Ruler Cult and the Early Hellenistic City". In H. Hauben, and A. Meeus (eds.) *The Age Of The Successors And The Creation Of The Hellenistic Kingdoms (323 - 276b.C)*, *Studia Hellenistica* 53: 579-599.

- Ewigleben, C., and J. Grumbkow. 1991. Götter, Gräber und Grottesken: Tonfiguren aus dem Alltagsleben im römischen Ägypten. *Bilderhefte des Museum für Kunst und Gewerbe* 25.
- Fraser, P. M. 1972. *Ptolemaic Alexandria*. Oxford: Clarendon Press.
- Fowden, G. 1968. *The Egyptian Hermes: A Historical Approach to the Late Pagan Mind*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Funke, P., and M. Haak. 2010, "Greek federal states and their sanctuaries Identity and integration". *Proceedings of an International Conference of the Cluster of Excellence Religion and Politics*: 160-183.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 2007. Δήλος: Τα μνημεία και το μουσείο. Αθήνα: Εκδόσεις Κρήνη.
- Gehrke, H. J. 2003. *Ιστορία του Ελληνιστικού κόσμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Glomb, T., A. Mertel, Z. Pospíšil, and A. Chalupa. 2020, 18 June. "Ptolemaic political activities on the west coast of Hellenistic Asia Minor had a significant impact on the local spread of the Isiac cults: A spatial network analysis", *PLOS ONE* 15: DOI: 10.1371/journal.pone.0230733.
- Green, P. 1990. *Alexander to Actium : the historical evolution of the Hellenistic age*. Berkeley: University of California Press.
- Habicht, C. 1997. *Athens from Alexander to Antony*. Translated by D.L. Schneider. Cambridge: Harvard University Press.
- Hall, J. M. 1997. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamilton, R. 2000. *Treasure Map. A Guide to the Delian Inventories*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Hauvette-Besnault, A. 1882. "Fouilles de Delos. Temple des dieux étrangers". *BCH* 6: 470-503.
- Heyob, S. K. 1975. *The Cult of Isis Among Women of the Graeco-Roman Period*. Leiden: Brill.
- Hölbl, G. 2001. *A History of the Ptolemaic Empire*. Translated by T. Saavedra. London: Routledge.

- Huzar, E. G. 1962. "Roman-Egyptian Relations in Delos". *CJ* 57, no. 4: 169-78.
- Καλαμάρη, Α. 2021. «Εικονογραφία και λατρεία της Δηλιακής Τριάδας (Απόλλων, Λητώ, Άρτεμις), στον αρχαίο ελληνικό κόσμο». Διδ. Διατρ. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Καραντωνάκη, Γ. 2018. «Μαρτυρίες για την παρουσία των Αιγυπτιακών Λατρειών στη Δήλο των Ελληνιστικών Χρονών. Η Αρεταλογία του Σάραπι». Μετ. Διπλ. Εργ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Kemp, B. J. 1991. *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. 3rd ed. New York: Routledge.
- Kent, J. H. 1948. "The Temple Estates of Delos, Rheneia, and Mykonos". *Hesperia* 17: 243-338.
- Κνapp, A. B. 2008. *Prehistoric and Protohistoric Cyprus: Identity, Insularity, and Connectivity*. Oxford: Oxford University Press.
- Κοτσώρη, Ι. 2017. «Η θρησκευτική ζωή στην ελληνιστική εποχή στο Φιλοσοφείν: έπιστήμη, εΰνοια, παρρησία». Μετ. Διπλ. Εργ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λαμπάκη, Α. 2013. «Τα αρχαία ελληνικά θέατρα ως χώρος ίδρυσης γλυπτών και επιγραφών». Διδ. Διατρ. (Τομ.1). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Lampela, A. 1998. *Rome and the Ptolemies of Egypt: The Development of Their Political Relations, 273-80 BC*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Laumonier, A. 1956. "Les figurines de terre cuite". *Exploration Archéologique de Délos* 23: 319-20.
- Malaise, M. 1974. "Inventaire préliminaire des documents égyptiens découverts en Italie. Les conditions de pénétration et de diffusion des cultes égyptiens en Italie". *Revue de l'histoire des religions* 185, n°1: 81-88.
- Malaise, M. 1994. "Questions d'iconographie harpocratique soulevées par des terres cuites d'Égypte gréco-romaine". In C. Berger, G. Clerc, and N. Grimal, (eds.), *Hommages à Jean Leclant*: 373-384.
- Marcadé, J. 1953. "Les trouvailles de la maison dite d'Hermès, à Délos". *BCH* 77: 497-615.

Marcadé, J. 1969. *Au Musée de Délos: Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'isle*. Paris: Bibliothèques de l' Ecole française d' Athènes et de Rome.

Martzavou, P. 2011. "Priests and Priestly Roles in the Isiac Cults: the case of Roman Athens". In A.Chaniotis (ed.), *Ritual Dynamics in the Ancient Mediterranean: Agency, Emotion, Gender, Representation*: 61-84.

McLean, B. H. 1996. "The Place of Cult in Voluntary Associations and Christian Churches on Delos". In J.S. Kloppenborg and S.G. Wilsson (eds.), *Voluntary Associations in the Greco – Roman World*, London ; New York: Routledge: 186-225.

Μικεδάκη, Μ. 2015. *Τα σκηνικά του θεάτρου της Ελληνιστικής εποχής*. Αθήνα: Φύλντισι.

Mikalson, J. D. 1998. *Religion in Hellenistic Athens*. Berkeley ; Los Angeles ; London: The University of California Press.

Moretti, J.Ch., and Ph. Fraisse. 2007. *Exploration archéologique de Délos XLII, Le théâtre*, Αθήνα: Ecole française d'Athènes.

Moretti, J. C. 2021. «Αρχαιολογικός χώρος, Κυκλάδες, Δήλος». *Αρχαιολογία και Τέχνες* 135: 112-44.

Moyer, I. 2008. "Notes on Re – Reading the Delian Aretalogy of Sarapis", *ZPE* 166: 101-7.

Mysliwiec, K. 2000. *The Twilight of Ancient Egypt: First Millennium bce*. Translated by David Lorton. Ithaca: Cornell University Press.

Nachtergaele, G. 1991. "Die Terrakotten des griechisch-römischen Ägypten—Eine Einführung". In C. Ewigleben and J. von Grumbkow, eds., *Götter, Gräber und Grottesken: Tonfigurin aus dem Alltagsleben im römischen Ägypten*.

Νίγδελης, Π. 1990. «Πολίτευμα και κοινωνία των πόλεων των Κυκλάδων κατά την ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή». Διδ. Διατρ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Nielsen, I. 2014. *Housing the chosen: the architectural context of mystery groups and religious associations in the ancient world. Contextualizing the Sacred 2*. Turnhout: Brepols Publishers.

Nock, A. D. 1998. *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*. Oxford: Oxford University Press.

Oliverri, M. F. 2014. "Sacred Landscape Manipulation in the Sanctuary of Apollo of Delos: Peisistratus' Purification and the Networks of Culture and Politics in the VI Century BC Aegean". In R. Häussler and G. F. Chiaia (eds.) *Sacred Landscapes in Antiquity: Creation, Transformation, Manipulation*: 333-44.

Picard, C. 1922. *Ephese et Claros: recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'ionie du Nord*. Paris.

Pinch, G. 2002. *Handbook of Egyptian Mythology*. London: Bloomsbury Academic.

Παπαδοπούλου, Ζ. Δ. 2004. «Χοροί του Απόλλωνα. Σπάρτη, - Δήλος, - Δελφοί». *Αρχαιολογία και Τέχνες 90*: 29-33.

Rajak, T. 2000. "The Synagogue in the Greco-Roman City". In the *The Jewish Dialogue With Greece and Rome: Studies in Cultural and Social Interaction. Arbeiten Zur Geschichte Des Antiken Judentums Und Des Urchristentums*, 48, 463-478. Leiden: Brill.

Rinwood, A. I. 1933. "Local Festivals at Delos". *AJA* 37, No. 3: 452-58.

Reger, G. 1994. "Some Boiotians in the Hellenistic Kyklades". In J. Fossey (ed.), *Boeotia Antiqua IV: Proceedings of the 7th International Congress on Boiotian Antiquities, Boiotian (and other) epigraphy*: 71-99.

Reger, G. 1994. *Regionalism and Change in the Economy of Independent Delos 314-167 BC*. Berkeley ; Los Angeles: The University of California Press.

Reger, G. 1994. "The Political History of the Kyklades". *Historia* 43: 32-69.

Rogers, G. M. 1995. "The Sacred Bonds of Commerce: Religion, Economy, and Trade Society at Hellenistic Roman Delos, 166-87 B.C. by Nicholas K. Rauh". *JRS* 85: 166-87.

Rostovtzeff, M. I. 1986. *The Social and Economic History of the Hellenistic World*. Oxford: Oxford University Press.

Roussel, P. 1916. *Les cultes égyptiens à Délos du IIIe au Ier siècle av. J.-C*. Paris.

Seibert, J. 1983. *Das Zeitalter der Diadochen*. Darmstadt.

Sheedy, K. 1996. "The Origins of the Second Nesiotic League and the Defence of Kythnos". *Historia* 45: 423-449.

Solomon, J. 1994. *Apollo: Origins and influences*. London: The University of Arizona Press.

Shipley, G. 2012. *Ο Ελληνικός κόσμος μετά τον Αλέξανδρο 323- 30 π.Χ.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Siard, H. 2005. "L'Hydreion du Sarapieion C de Délos: La Divinisation de L'eau dans un Sanctuaire Isiaque". In L. Bricault, M.J. Versluys & P. Meyboom (eds.), *Nile into the Tiber. Egypt in the Roman World. Proceedings of the IIIrd international conference of Isis studies*: 417-447.

Spalinger, A. 1998. "The Limitations of Formal Ancient Egyptian Religion". *JNES* 57, no.4: 241-60.

Tomilson, R.A. 1972. *Argos and the Argolid. From the end of the Bronze Age to the Roman occupation. States and cities of Ancient Greece*. London: Routledge and K. Paul.

Vial, C. 1984. "Délos Indépendante (314-167 av. J.-C.). Étude d'une communauté civique et de ses institutions". *BCH Suppl.* 10: 348-356.

Vidman, L. 1970. *Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern. Epigraphische Studie zur Verbreitung und zu den Trägern des ägyptischen Kultes. Religionsgeschitliche Versuche und Vorarbeiten* 29. Berlin: W. de Gruyter.

Wild, R. A. 1981. *Water in Cultic Worship of Isis and Sarapis*, Leiden: Brill.

Φάσσα, Ε. 2011. «Κατασκευάζοντας τη Λατρεία: Η ίδρυση και οργάνωση της λατρείας του Σάραπιδος στην Αλεξάνδρεια κατά την πρώτη Πτολεμαϊκή περίοδο», Διδ. Διατρ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Zarmakoupi, M. 2015. "Hellenistic & Roman Delos. The city & its emporion". *Archaeological Reports* 61, 115-132.

Zaphiropoulou, Ph. 1983. *Delos Monuments and Museum*, Αθήνα: Εκδόσεις Κρήνη.

Δικτυογραφία

http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos_Politismos/psi/homer-apollo.htm

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

(ανάκτηση σελίδας 14/08/2023)

<https://www.archaeology.wiki/blog/2012/03/19/ancient-theatre-of-delos-to-be-restored/> (ανάκτηση ιστοσελίδας 22/7/2023)

<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/> (ανάκτηση ιστοσελίδας 22/7/2023)

<https://www.travel.gr/en/experiences-ee/delos-an-island-landmark-one-of-the-most-important-archaeological-sites-in-greece/> ανάκτηση ιστοσελίδας (20/6/2023)

<http://phrc.it/index.php?module=content&object=700> ανάκτηση ιστοσελίδας (20/6/2023)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Delos%2C+Delian+Temple+of+Apollo&object=Building> ανάκτηση ιστοσελίδας (20/6/2023)

<https://www.atlasobscura.com/places/the-temple-of-dionysos-mikonos-greece> ανάκτηση ιστοσελίδας (20/6/2023)

<https://epigraphy.packhum.org/text/62623?&bookid=16&location=1672> (ανάκτηση ιστοσελίδας 20/6/2023)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ομηρικός Ύμνος στον Απόλλωνα

Εἰς Απόλλωνα Δηλιον

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἐκάτοιο,
ὄν τε θεοὶ κατὰ δῶμα Διὸς τρομέουσιν ἰόντα·
καὶ ῥά τ' ἀναΐσσουσιν ἐπὶ σχεδὸν ἐρχομένοιο
πάντες ἀφ' ἐδράων, ὅτε φαίδιμα τόξα πιταίνει.
Λητῷ δ' οἴη μίμνε παραὶ Διὶ τερπικεραύνω,⁵
ἢ ῥα βίον τ' ἐχάλασσε καὶ ἐκλήισσε φαρέτρην,
καὶ οἱ ἀπ' ἰφθίμων ὤμων χεῖρεςσιν ἐλοῦσα
τόξα κατεκρέμασε πρὸς κίονα πατρὸς ἐοῖο
πασσάλου ἐκ χρυσοῦ· τὸν δ' ἐς θρόνον εἴσεν ἄγουσα.
τῷ δ' ἄρα νέκταρ ἔδωκε πατὴρ δέπαϊ χρυσεῖω¹⁰
δεικνύμενος φίλον υἰόν, ἔπειτα δὲ δαίμονες ἄλλοι
ἔνθα καθίζουσιν χαίρει δέ τε πότνια Λητῷ,
οὔνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερὸν υἰὸν ἔτικτεν.
χαῖρε μάκαιρ' ὦ Λητοῖ, ἐπεὶ τέκες ἀγλαὰ τέκνα
Ἀπόλλωνά τ' ἄνακτα καὶ Ἄρτεμιν ἰοχέαιραν,¹⁵
τὴν μὲν ἐν Ὀρτυγίῃ, τὸν δὲ κραναῇ ἐνὶ Δήλῳ,
κεκλιμένη πρὸς μακρὸν ὄρος καὶ Κύνθιον ὄχθον,
ἀγχοτάτω φοίνικος, ἐπ' Ἴνωποῖο ῥεέθροις.
Πῶς τ' ἄρ σ' ὑμνήσω πάντως εὖυμνον ἐόντα;
πάντη γάρ τοι, Φοῖβε, νόμοι βεβλήαται ὠδῆς,²⁰
ἤμην ἀν' ἥπειρον πορπιτρόφον ἠδ' ἀνὰ νήσους.
πᾶσαι δὲ σκοπιαὶ τοι ἄδον καὶ πρῶνες ἄκροι
ὑψηλῶν ὀρέων ποταμοὶ θ' ἄλαδε προρέοντες,
ἀκταὶ τ' εἰς ἄλα κεκλιμέναι λιμένες τε θαλάσσης.
ἦ ὥς σε πρῶτον Λητῷ τέκε χάρμα βροτοῖσι,²⁵
κλινθεῖσα πρὸς Κύνθου ὄρος κραναῇ ἐνὶ νήσῳ
Δήλῳ ἐν ἀμφιρύτῃ; ἐκάτερθε δὲ κῦμα κελαινὸν
ἐξήει χέρσονδε λιγυπνοῖσις ἀνέμοισιν·
ἔνθεν ἀπορνύμενος πᾶσι θνητοῖσιν ἀνάσσεις.
ὄσσους Κρήτη τ' ἐντὸς ἔχει καὶ δῆμος Ἀθηνῶν³⁰
νήσός τ' Αἰγίνη ναυσικλειτὴ τ' Εὐβοία
Αἰγαί τ' Εἰρεσαίαι τε καὶ ἀγχιάλῃ Πεπάρηθος

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

Θρηϊκίος τ' Ἀθώως καὶ Πηλίου ἄκρα κάρηνα
Θρηϊκίη τε Σάμος Ἰδης τ' ὄρεα σκιάεντα
Σκυρος καὶ Φώκαια καὶ Αὐτοκάνης ὄρος αἰπὺ³⁵
Ἴμβρος τ' εὐκτιμένη καὶ Λήμνος ἀμιχθαλόεσσα
Λέσβος τ' ἠγαθέη Μάκαρος ἕδος Αἰολίωνος
καὶ Χίος, ἥ νήσων λιπαρωτάτη εἶν ἀλι κείται,
παιπαλόεις τε Μίμας καὶ Κωρύκου ἄκρα κάρηνα
καὶ Κλάρος αἰγλήεσσα καὶ Αἰσαγέης ὄρος αἰπὺ⁴⁰
καὶ Σάμος ὑδρηλὴ Μυκάλης τ' αἰπεινὰ κάρηνα
Μίλητός τε Κόως τε, πόλις Μερόπων ἀνθρώπων,
καὶ Κνίδος αἰπεινὴ καὶ Κάρπαθος ἠνεμόεσσα
Νάξος τ' ἠδὲ Πάρος Ῥήναιά τε πετρήεσσα,
τόσσον ἔπ' ὠδίνουσα Ἐκηβόλον ἴκετο Λητώ,⁴⁵
εἴ τις οἱ γαιέων υἱεῖ θέλοι οἰκία θέσθαι.
αἶ δὲ μάλ' ἐτρόμεον καὶ ἐδείδισαν, οὐδέ τις ἔτλη
Φοῖβον δέξασθαι καὶ πιστέρη περ ἐοῦσα
πρίν γ' ὅτε δὴ ῥ' ἐπὶ Δήλου ἐβήσατο πότνια Λητώ,
καὶ μιν ἀνειρομένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα·⁵⁰
Δῆλ' εἰ γάρ κ' ἐθέλοις ἕδος ἔμμεναι υἱὸς ἐμοῖο
Φοίβου Ἀπόλλωνος, θέσθαι τ' ἐνὶ πῖονα νηόν·
ἄλλος δ' οὔτις σεῖό ποθ' ἄψεται, οὐδέ σε λήσει,
οὐδ' εὐβων σέ γ' ἔσσεσθαι οἴομαι οὔτ' εὐμηλον,
οὐδὲ τρύγην οἴσεις, οὔτ' ἄρ φυτὰ μυρία φύσεις.⁵⁵
αἶ δὲ κ' Ἀπόλλωνος ἐκαέργου νηὸν ἔχρησθα,
ἄνθρωποί τοι πάντες ἀγινήσουσ' ἐκατόμβας
ἐνθάδ' ἀγειρόμενοι, κνίσση δὲ τοι ἄσπετος αἶει
δημοῦ ἀναΐξει, βοσκήσεις θ' οἳ κέ σ' ἔχωσι
χειρὸς ἀπ' ἀλλοτρίης, ἐπεὶ οὔ τοι πῖαρ ὑπ' οὔδας.⁶⁰
Ἵως φάτο· χαῖρε δὲ Δήλος, ἀμειβομένη δὲ προσηύδα·
Λητοῖ κυδίστη θύγατερ μεγάλου Κοίοιο,
ἀσπασίη κεν ἐγὼ γε γονὴν ἐκάτοιο ἀνακτος
δεξαίμην· αἰνῶς γὰρ ἐτήτυμόν εἰμι δυσηχῆς
ἀνδράσιν, ὧδε δὲ κεν περιτιμήεσσα γενοίμην.⁶⁵
ἀλλὰ τόδε τρομέω Λητοῖ ἔπος, οὐδέ σε κεύσω·
λίην γάρ τινά φασιν ἀτάσθαλον Ἀπόλλωνα
ἔσσεσθαι, μέγα δὲ πρυτανευσέμεν ἀθανάτοισι

καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν.
τῷ ῥ' αἰνῶς δεῖδοικα κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν⁷⁰
μὴ ὀπότη' ἂν τὸ πρῶτον ἴδη φάος ἡελίοιο
νῆσον ἀτιμήσας, ἐπεὶ ἦ κραναήπεδός εἰμι,
ποσσι καταστρέψας ὥση ἀλὸς ἐν πελάγεσσιν.
ἔνθ' ἐμὲ μὲν μέγα κῦμα κατὰ κρατὸς ἄλις αἶει
κλύσσει ὁ δ' ἄλλην γαῖαν ἀφίξεται ἢ κεν ἄδη οἶ⁷⁵
τεύξασθαι νηὸν τε καὶ ἄλσεα δενδρῆντα·
πουλύποδες δ' ἐν ἐμοὶ θαλάμας φῶκαί τε μέλαιναι
οἰκία ποιήσονται ἀκηδέα, χήτει λαῶν·
ἀλλ' εἴ μοι τλαίης γε, θεά, μέγαν ὄρκον ὁμόσσαι,
ἐνθάδε μιν πρῶτον τεύξειν περικαλλέα νηὸν⁸⁰
ἔμμεναι ἀνθρώπων χρηστήριον, αὐτὰρ ἔπειτα
[τεύξασθαι νηοῦς τε καὶ ἄλσεα δενδρῆντα]
πάντας ἐπ' ἀνθρώπους, ἐπεὶ ἦ πολυώνυμος ἔσται.
Ἵως ἄρ' ἔφη Λητῷ δὲ θεῶν μέγαν ὄρκον ὁμοσσεύ·
ἴστω νῦν τάδε γαῖα καὶ οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεύ
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅστε μέγιστος⁸⁵
ὄρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν·
ἦ μὴν Φοίβου τῆδε θυώδης ἔσσεται αἶει
βωμὸς καὶ τέμενος, τίσει δέ σέ γ' ἔξοχα πάντων.
Αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ὁμοσέν τε τελεῦτησέν τε τὸν ὄρκον,
Δῆλος μὲν μάλα χαίρει γόνῳ ἐκάτοιο ἀνακτος,⁹⁰
Λητῷ δ' ἐννήμαρ τε καὶ ἐννέα νύκτας ἀέλπτοις
ὠδίνεσσι πέπαρτο. θεαὶ δ' ἔσαν ἔνδοθι πᾶσαι
ὄσσαι ἄρισται ἔσαν, Διώνη τε Ἰρείη τε
Ἰχναίη τε Θέμις καὶ ἀγάστονος Ἀμφιτρίτη,
ἄλλαι τ' ἀθάναται, νόσφιν λευκωλένου Ἴηρης·⁹⁵
ἦστο γὰρ ἐν μεγάροισι Διὸς νεφεληγερέταο
μούνη δ' οὐκ ἐπέπυστο μογοστόκος Εἰλείθουια
ἦστο γὰρ ἄκρω Ὀλύμπῳ ὑπὸ χρυσεόισι νέφεσσιν
Ἴηρης φραδομοσύνης λευκωλένου, ἣ μιν ἔρυκε
ζηλοσύνη, ὅτ' ἄρ' οὐδὲν ἀμύμονά τε κρατερόν τε¹⁰⁰
Λητῷ τέξεσθαι καλλιπλόκαμος τότε ἔμελλεν.
Αἰ δ' Ἴριν προὔπεμψαν ἐυκτιμένης ἀπὸ νήσου

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

ἀξέμεν Εἰλείθειαν, ὑποσχόμεναι μέγαν ὄρμον
χρυσείοισι λίνοισιν ἐερμένον, ἐννεάπηχυν·
νόσφιν δ' ἦνωγον καλέειν λευκωλένου Ἴηρης¹⁰⁵
μή μιν ἔπειτ' ἐπέεσσιν ἀποστρέψειεν ἰοῦσαν.
αὐτὰρ ἐπεὶ τό γ' ἄκουσε ποδῆνεμος ὠκέα Ἴρις
βῆ ῥα θέειν, ταχέως δὲ διήνυσε πᾶν τὸ μεσηγύ.
αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ἴκανε θεῶν ἔδος, αἶπὺν Ὀλυμπον
αὐτίκ' ἄρ' Εἰλείθειαν ἀπέκ μεγάροιο θύραζε¹¹⁰
ἐκπροκαλεσσαμένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα
πάντα μάλ', ὡς ἐπέτελλον Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι.
τῆ δ' ἄρα θυμὸν ἔπειθεν ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι,
βὰν δὲ ποσὶ τρήρωσι πελειάσιν ἴθμαθ' ὁμοῖαι.
εὔτ' ἐπὶ Δήλου ἔβαινε μογοστόκος Εἰλείθεια,¹¹⁵
τὴν τότε δὴ τόκος εἴλε, μενοίνησεν δὲ τεκέσθαι.
ἀμφὶ δὲ φοίνικι βάλει πῆχυν, γούνα δ' ἔρεισε
λειμῶνι μαλακῶ, μείδησε δὲ γαῖ' ὑπένερθεν·
ἐκ δ' ἔθορε πρὸ φόωσδε θεαὶ δ' ὀλόλυξαν ἄπασαι.
ἔνθα σὲ ἦε Φοῖβε θεαὶ λόον ὕδατι καλῶ¹²⁰
ἀγνώως καὶ καθαρῶς, σπάρξαν δ' ἐν φάρει λευκῶ,
λεπτῶ νηγατέω· περὶ δὲ χρύσειον στρόφον ἦκαν.
οὐδ' ἄρ' Ἀπόλλωνα χρυσάορα θήσατο μήτηρ,
ἀλλὰ Θέμις νέκταρ τε καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινὴν
ἀθανάτησιν χερσὶν ἐπήρξατο· χαῖρε δὲ Λητῶ¹²⁵
οὔνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερὸν υἱὸν ἔτικτεν.
Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ Φοῖβε κατέβρωσ ἀμβροτον εἶδαρ,
οὐ σέ γ' ἔπειτ' ἴσχον χρύσειοι στρόφοι ἀσπαίροντα,
οὐδ' ἔτι δέσματ' ἔρυκε, λύοντο δὲ πείρατα πάντα.
αὐτίκα δ' ἀθανάτησι μετηύδα Φοῖβος Ἀπόλλων·¹³⁰
εἴη μοι κίθαρίς τε φίλη καὶ καμπύλα τόξα,
χρήσω δ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν.
Ἵως εἰπὼν ἐβίβασκεν ἐπὶ χθονὸς εὐρυοδείης
Φοῖβος ἀκερσεκόμης ἐκατηβόλος· αἶ δ' ἄρα πᾶσαι
θάμβεον ἀθάναται χρυσῶ δ' ἄρα Δήλος ἄπασα¹³⁵
[βεβρίθει, καθορῶσα Διὸς Λητοῦς τε γενέθλην,
γηθοσύνη ὅτι μιν θεὸς εἴλετο οἰκία θέσθαι
νήσων ἠπείρου τε, φίλησε δὲ κηρόθι μᾶλλον.]

ἦνθησ', ὡς ὅτε τε ρίον οὔρεος ἄνθεσιν ὕλης.
Αὐτὸς δ' ἀργυρότοξε ἄναξ ἑκατηβόλ' Ἄπολλον,¹⁴⁰
ἄλλοτε μὲν τ' ἐπὶ Κύνθου ἐβήσασα παιπαλόεντος,
ἄλλοτε δ' ἂν νήσους τε καὶ ἀνέρας ἠλάσκαζες.
πολλοὶ τοι νηοὶ τε καὶ ἄλσεα δενδρήεντα,
πᾶσαι δὲ σκοπιαὶ τε φίλαι καὶ πρῶνες ἄκροι
ὑψηλῶν ὀρέων, ποταμοὶ θ' ἄλαδε προρέοντες·¹⁴⁵
ἀλλὰ σὺ Δήλῳ Φοῖβε μάλιστ' ἐπιτέρπεται ἦτορ,
ἔνθα τοι ἐλκεχίτωνες Ἰάονες ἠγερέθονται
αὐτοῖς σὺν παιδεσσι καὶ αἰδοίης ἀλόχοισιν.
οἱ δὲ σε πυγμαχίῃ τε καὶ ὄρχηθμῶ καὶ ἀοιδῇ
μνησάμενοι τέρπουσιν, ὅτ' ἂν στήσωνται ἀγῶνα.¹⁵⁰
φαίῃ κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρωσ ἔμμεναι αἰεὶ
ὃς τόθ' ὑπαντιάσει' ὅτ' Ἰάονες ἀθρόοι εἶεν·
πάντων γάρ κεν ἴδοιτο χάριν, τέρψαιτο δὲ θυμὸν
ἄνδρας τ' εἰσορόων καλλιζώνους τε γυναῖκας
νηῆσ τ' ὠκείας ἠδ' αὐτῶν κτήματα πολλά.¹⁵⁵
πρὸς δὲ τόδε μέγα θαῦμα, ὄου κλέος οὔποτ' ὀλεῖται,
κοῦραι Δηλιάδες Ἐκατηβελέταο θεράπναι·
αἶ τ' ἐπεὶ ἄρ πρῶτον μὲν Ἀπόλλων' ὑμνήσωσιν,
αὔτις δ' αὖ Λητώ τε καὶ Ἄρτεμιν ἰοχέαιραν,
μνησάμεναι ἀνδρῶν τε παλαιῶν ἠδὲ γυναικῶν¹⁶⁰
ὕμνον ἀεῖδουσιν, θέλγουσι δὲ φύλ' ἀνθρώπων.
πάντων δ' ἀνθρώπων φωνὰς καὶ βαμβαλιαστὺν
μιμεῖσθ'· ἴσασιν φαίῃ δὲ κεν αὐτὸς ἕκαστος
φθέγγεσθ' οὔτω σφιν καλὴ συνάρηρεν ἀοιδή.
ἀλλ' ἄγεθ' ἰλήκοι μὲν Ἀπόλλων Ἀρτέμιδι ξύν,¹⁶⁵
χαίρετε δ' ὑμεῖς πᾶσαι· ἐμεῖο δὲ καὶ μετόπισθε
μνήσασθ', ὅπποτε κέν τις ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
ἐνθάδ' ἀνείρηται ξεῖνος ταλαπείριος ἐλθὼν·
ᾧ κοῦραι, τίς δ' ὕμμιν ἀνήρ ἠδιστος ἀοιδῶν
ἐνθάδε πωλεῖται, καὶ τέω τέρπεσθε μάλιστα;¹⁷⁰
ὑμεῖς δ' εὔ μάλα πᾶσαι ὑποκρίνασθαι ἀμφ' ἡμέων·
τυφλὸς ἀνήρ, οἰκεῖ δὲ Χίῳ ἐνι παιπαλοέσση,
τοῦ μᾶσαι μετόπισθεν ἀριστεύουσιν ἀοιδαί.
ἡμεῖς δ' ὑμέτερον κλέος οἴσομεν ὄσσον ἐπ' αἶαν

ἀνθρώπων στρεφόμεσθα πόλεις εὔ ναιεταώσας·¹⁷⁵
οἱ δ' ἐπὶ δὴ πείσονται, ἐπεὶ καὶ ἐτήτυμόν ἐστιν.
αὐτὰρ ἐγὼν οὐ λήξω ἐκηβόλον Ἀπόλλωνα
ὑμνέων ἀργυρότοξον ὄν ἠύκομος τέκε Λητώ.
ῶ ἄνα, καὶ Λυκίην καὶ Μηονίην ἐρατεινὴν
καὶ Μίλητον ἔχεις ἕναλον πόλιν ἡμερόεσσαν,¹⁸⁰
αὐτὸς δ' αὖ Δήλοιο περικλύστοιο μέγ' ἀνάσσεις.
εἴσι δὲ φορμίζων Λητοῦς ἐρικυδέος υἱὸς
φόρμιγγι γλαφυρῇ πρὸς Πυθῶ πετρήεσσαν,
ἄμβροτα εἴματ' ἔχων τεθυωμένα· τοῖο δὲ φόρμιγγι
χρυσέου ὑπὸ πλήκτρου καναχὴν ἔχει ἡμερόεσσαν.¹⁸⁵
ἐνθεν δὲ πρὸς Ὀλυμπον ἀπὸ χθονὸς ὥστε νόημα
εἴσι Διὸς πρὸς δῶμα θεῶν μεθ' ὀμήγουριν ἄλλων·
αὐτίκα δ' ἀθανάτοισι μέλει κίθαρις καὶ αἰοιδή·
Μοῦσαι μὲν θ' ἅμα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὅππῃ καλῇ
ὑμνεῦσιν ῥα θεῶν δῶρ' ἄμβροτα ἢ δ' ἀνθρώπων¹⁹⁰
τλημοσύνας, ὅσ' ἔχοντες ὑπ' ἀθανάτοισι θεοῖσι
ζώουσ' ἀφραδέες καὶ ἀμήχανοι, οὐδὲ δύνανται
εὐρέμεναι θανάτοιο τ' ἄκος καὶ γήραος ἄλκαρ·
αὐτὰρ εὐπλόκαμοι Χάριτες καὶ εὐφρονες Ὕρραι
Ἀρμονίη θ' Ἥβη τε Διὸς θυγάτηρ τ' Ἀφροδίτη¹⁹⁵
ὀρχεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῶ χειρὰς ἔχουσαι·
τῆσι μὲν οὐτ' αἰσχρὴ μεταμέλπεται οὐτ' ἐλάχεια,
ἀλλὰ μάλα μεγάλη τε ἰδεῖν καὶ εἶδος ἀγητὴ
Ἄρτεμις ἰοχέαιρα ὁμότροφος Ἀπόλλωνι.
ἐν δ' αὖ τῆσιν Ἄρης καὶ εὐσκοπος Ἀργειφόντης²⁰⁰
παίζουσ'· αὐτὰρ ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων ἐγκιθαρίζει
καλὰ καὶ ὕψι βιβάς, αἴγλη δὲ μιν ἀμφιφαιίνει
μαρμαρυγαί τε ποδῶν καὶ ἐυκλώστοιο χιτῶνος.
οἱ δ' ἐπιτέρπονται θυμὸν μέγαν εἰσορόωντες
Λητώ τε χρυσοπλόκαμος καὶ μητίετα Ζεὺς²⁰⁵
ὑῖα φίλον παίζοντα μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι.
πῶς τ' ἄρ σ' ὑμνήσω πάντως εὖυμνον ἐόντα;
ἢ ἐ σ' ἐνὶ μνησπῆρσιν ἀείδω καὶ φιλότητι
ὄππῃ μνωόμενος* ἔκιες Ἀζαντίδα κούρην
Ἴσχυ' ἄμ' ἀντιθέω Ἐλατιονίδη εὐίππῳ;²¹⁰

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

ἦ ἅμα Θόρβαντι Τριοπέω γένος, ἦ ἅμ' Ἐρευθεῖ;
ἦ ἅμα Λευκίππω καὶ Λευκίπποιο δάμαρτι
πεζός, ὁ δ' ἵπποισιν· οὐ μὴν Τρίοπός γ' ἐνέλειπεν.
ἦ ὡς τὸ πρῶτον χρηστήριον ἀνθρώποισι
ζητεύων κατὰ γαίαν ἔβης, ἑκατηβόλ' Ἄπολλον;[215](#)
Πιερίην μὲν πρῶτον ἀπ' Οὐλύμποιο κατῆλθες·
Λέκτον τ' ἡμαθοέντα παρέστιχες ἠδ' Αἰνιήνας
καὶ διὰ Περραιβούς· τάχα δ' εἰς Ἴαωλκὸν ἴκανες,
Κηναίου τ' ἐπέβης ναυσικλειτῆς Εὐβοίης·
στῆς δ' ἐπὶ Ληλάντῳ πεδίῳ, τό τοι οὐχ ἄδε θυμῷ[220](#)
τεύξασθαι νηὸν τε καὶ ἄλσεα δενδρήεντα.
ἔνθεν δ' Εὐριππον διαβάς ἑκατηβόλ' Ἄπολλον
βῆς ἄν' ὄρος ζάθεον χλωρόν· τάχα δ' ἴξες ἀπ' αὐτοῦ
ἔς Μυκαλησσὸν ἰὼν καὶ Τευμησσὸν λεχεποίην.
Θήβης δ' εἰσαφίκανες ἔδος καταειμένον ὕλη·[225](#)
οὐ γὰρ πῶ τις ἔναιε βροτῶν ἱερῆ ἐνὶ Θήβῃ,
οὐδ' ἄρα πῶ τότε γ' ἦσαν ἀταρπιτοὶ οὐδὲ κέλευθοι
Θήβης ἄμ πεδίον πυρηφόρον, ἀλλ' ἔχεν ὕλη.
ἔνθεν δὲ προτέρω ἔκεις ἑκατηβόλ' Ἄπολλον,
Ὀγχηστὸν δ' ἴξες Ποσιδῆϊον ἀγλαὸν ἄλσος·[230](#)
ἔνθα νεοδμῆς πῶλος ἀναπνέει ἀχθόμενός περ
ἔλκων ἄρματα καλά, χαμαὶ δ' ἐλατῆρ ἀγαθός περ
ἐκ δίφροιο θορῶν ὁδὸν ἔρχεται· οἱ δὲ τέως μὲν
κεῖν' ὄχρα κροτέουσι ἀνακτορίην ἀφιέντες.
εἰ δὲ κεν ἄρματ' ἀγῆσιν ἐν ἄλσει δενδρήεντι,[235](#)
ἵππους μὲν κομέουσι, τὰ δὲ κλίναντες ἐῷσιν·
ὡς γὰρ τὰ πρῶτισθ' ὀσίη γένεθ'· οἱ δὲ ἄνακτι
εὐχονται, δίφρον δὲ θεοῦ τότε μοῖρα φυλάσσει.
ἔνθεν δὲ προτέρω ἔκεις, ἑκατηβόλ' Ἄπολλον·
Κηφισσὸν δ' ἄρ' ἔπειτα κιχήσαο καλλιρέεθρον,[240](#)
ὅς τε Λιλαίηθεν προχέει καλλίρροον ὕδωρ·
τὸν διαβάς Ἐκάεργε καὶ Ὠκαλέην πολύπυργον
ἔνθεν ἄρ' εἰς Ἀλίαρτον ἀφίκεο ποιήεντα.
βῆς δ' ἐπὶ Τελφούσης· τόθι τοι ἄδε χῶρος ἀπήμων
τεύξασθαι νηὸν τε καὶ ἄλσεα δενδρήεντα.[245](#)

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνοιστική εποχή

στῆς δὲ μάλ' ἄγχ' αὐτῆς καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπες·
Τελφοῦσ' ἐνθάδε δὴ φρονέω περικαλλέα νηὸν
ἀνθρώπων τεῦξαι χρηστήριον, οἷτε μοι αἰεὶ
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τεληέσσας ἑκατόμβας,
ἤμην ὅσοι Πελοπόννησον πείρασαν ἔχουσιν²⁵⁰
ἠδ' ὅσοι Εὐρώπην τε καὶ ἀμφιρύτας κατὰ νήσους,
χρησόμενοι· τοῖσιν δέ κ' ἐγὼ νημερτέα βουλήν
πασι θεμιστεύοιμι χρέων ἐνὶ πίοι νηῶ.
Ἵως εἰπὼν διέθηκε θεμείλια Φοῖβος Ἀπόλλων
εὐρέα καὶ μάλα μακρὰ διηνεκές· ἦ δὲ ἰδοῦσα²⁵⁵
Τελφοῦσα κραδίην ἐχολώσατο εἶπέ τε μῦθον·
Φοῖβε ἄναξ ἐκάεργε ἔπος τί τοι ἐν φρεσὶ θήσω,
ἐνθάδ' ἐπεὶ φρονεῖς τεῦξαι περικαλλέα νηὸν
ἔμμεναι ἀνθρώποις χρηστήριον, οἷτε τοι αἰεὶ
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τεληέσσας ἑκατόμβας·²⁶⁰
ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσι·
πημανεῖ σ' αἰεὶ κτύπος ἵππων ὠκειάων
ἀρδόμενοι τ' οὐρήες ἐμῶν ἱερῶν ἀπὸ πηγέων·
ἐνθα τις ἀνθρώπων βουλήσεται εἰσοράσθαι
ἄρματά τ' εὐποίητα καὶ ὠκυπόδων κτύπον ἵππων²⁶⁵
ἢ νηὸν τε μέγαν καὶ κτήματα πόλλ' ἐνεόντα.
ἀλλ' εἰ δὴ τι πίθοιο, σὺ δὲ κρείσσω καὶ ἀρείων
έσσι ἄναξ ἐμέθεν, σεῦ δὲ σθένος ἐστὶ μέγιστον·
ἐν Κρίση ποίησαι ὑπὸ πτυχὶ Παρνησοῖο.
ἐνθ' οὐθ' ἄρματα καλὰ δονήσεται οὔτε τοι ἵππων²⁷⁰
ὠκυπόδων κτύπος ἔσται εὐδμητον περὶ βωμόν.
ἀλλά τοι ὡς προσάγοιεν Ἰηπαιήονι δῶρα
ἀνθρώπων κλυτὰ φύλα, σὺ δὲ φρένας ἀμφιγεγηθῶς
δέξαι' ἱερὰ καλὰ περικτιόνων ἀνθρώπων.
Ἵως εἰποῦσ' Ἐκάτου πέπιθε φρένας, ὄφρα οἱ αὐτῆ²⁷⁵
Τελφοῦση κλέος εἴῃ ἐπὶ χθονί, μηδ' Ἐκάτοιο.
ἐνθεν δὲ προτέρω ἔκιες, ἐκατηβόλ' Ἄπολλον·
ἴξες δ' ἐς Φλεγύων ἀνδρῶν πόλιν ὑβριστάων,
οἱ Διὸς οὐκ ἀλέγοντες ἐπὶ χθονὶ ναιετάασκον
ἐν καλῇ βήσση Κηφισίδος ἐγγύθι λίμνης.²⁸⁰
ἐνθεν καρπαλίμως προσέβης πρὸς δειράδα θύων,

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνοιστική εποχή

Ἴκεο δ' ἐς Κρίσην ὑπὸ Παρνησὸν νιφόνετα
κνημὸν πρὸς Ζέφυρον τετραμμένον, αὐτὰρ ὕπερθεν
πέτρῃ ἐπικρέμαται, κοίλῃ δ' ὑποδέδρομε βῆσσα
τρηχεῖ· ἔνθα ἄναξ τεκμήρατο Φοῖβος Ἀπόλλων²⁸⁵
νηὸν ποιήσασθαι ἐπήρατον εἶπέ τε μῦθον·
ἐνθάδε δὴ φρονέω τεύξαι περικαλλέα νηὸν
ἔμμεναι ἀνθρώποις χρηστήριον, οἳ τέ μοι αἰεὶ
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τεληέσσας ἑκατόμβας,
ἡμὲν ὅσοι Πελοπόννησον πείραν ἔχουσιν,²⁹⁰
ἡδ' ὅσοι Εὐρώπην τε καὶ ἀμφιρύτας κατὰ νήσους,
χρησόμενοι· τοῖσιν δ' ἄρ' ἐγὼ νημερτέα βουλήν
πᾶσι θεμιστεύοιμι χρέων ἐνὶ πτόνι νηῶ.
Ἵως εἰπὼν διέθηκε θεμείλια Φοῖβος Ἀπόλλων
εὐρέα καὶ μάλα μακρὰ διηνεκές· αὐτὰρ ἐπ' αὐτοῖς²⁹⁵
λαΐνον οὐδὸν ἔθηκε Τροφώνιος ἡδ' Ἀγαμήδης
υἱέες Ἐργίνου, φίλοι ἀθανάτοισι θεοῖσιν·
ἀμφὶ δὲ νηὸν ἔνασσαν ἀθέσφατα φῦλ' ἀνθρώπων
ξεστοῖσιν λάεσσιν, αἰοίδιμον ἔμμεναι αἰεὶ.
ἀγχοῦ δὲ κρήνη καλλίρροος ἔνθα δράκαιναν³⁰⁰
κτεῖνεν ἄναξ Διὸς υἱὸς ἀπὸ κρατεροῖο βιοῖο
ζατρεφέα μεγάλην τέρας ἄγριον, ἢ κακὰ πολλὰ
ἀνθρώπους ἔρδεσκεν ἐπὶ χθονί, πολλὰ μὲν αὐτοὺς
πολλὰ δὲ μῆλα ταναύποδ' ἐπεὶ πέλε πῆμα δαφονόν.
καὶ ποτε δεξαμένη χρυσοθρόνου ἔτρεφεν Ἥρης³⁰⁵
δεινόν τ' ἀργαλέον τε Τυφάονα πῆμα βροτοῖσιν,
ὄν ποτ' ἄρ' Ἥρη ἔτικτε χολωσαμένη Διὶ πατρὶ
ἡνίκ' ἄρα Κρονίδης ἐρικυδέα γείνατ' Ἀθήνην
ἐν κορυφῇ· ἡ δ' αἶψα χολώσατο πότνια Ἥρη
ἡδὲ καὶ ἀγρομένοισι μετ' ἀθανάτοισιν ἔειπε·³¹⁰
κέκλυτέ μευ πάντες τε θεοὶ πᾶσαί τε θέαιναί,
ὥς ἔμ' ἀτιμάζειν ἄρχει νεφεληγερέτα Ζεὺς
πρῶτος, ἐπεὶ μ' ἄλοχον ποιήσατο κέδν' εἰδυῖαν·
καὶ νῦν νόσφιν ἐμεῖο τέκε γλαυκῶπιν Ἀθήνην,
ἢ πᾶσιν μακάρεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισιν·³¹⁵
αὐτὰρ ὃ γ' ἠπεδανὸς γέγονεν μετὰ πᾶσι θεοῖσι
παῖς ἐμὸς Ἥφαιστος, ῥικνὸς πόδας ὄν τέκον αὐτῇ

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

[αἴσχος ἔμοι καὶ ὄνειδος ἐν οὐρανῶ ὄντε καὶ αὐτή]
ῥῖψ' ἀνά χερσὶν ἔλοῦσα καὶ ἔμβalon εὐρέϊ πόντῳ·
ἀλλὰ ἐ Νηρῆος θυγάτηρ Θέτις ἀργυρόπεζα
δέξατο καὶ μετὰ ἦσι κασιγνήτησι κόμισσεν·[320](#)
ὡς ὄφελ' ἄλλο θεοῖσι χαρίζεσθαι μακάρεσσι.
σχέτλιε ποικιλομήτα τί νῦν μητίσσαι ἄλλο;
πῶς ἔτλης οἶος τεκέειν γλαυκῶπιδ' Ἀθήνην;
οὐκ ἂν ἐγὼ τεκόμην; καὶ σὴ κεκλημένη ἔμπης
ἦα ῥ' ἐν ἀθανάτοισιν οἱ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι·[325](#)
φράζω νῦν μή τοί τι κακὸν μητίσομ' ὀπίσσω·[325α](#)
καὶ νῦν μέντοι ἐγὼ τεχνήσομαι ὥς κε γένηται
παῖς ἔμὸς ὅς κε θεοῖσι μεταπρέποι ἀθανάτοισιν,
οὔτε σὸν αἰσχύνασ' ἱερὸν λέχος οὔτ' ἐμὸν αὐτῆς.
οὔδέ τοι εἰς εὐνήν πωλήσομαι, ἀλλ' ἀπὸ σείο
τηλόθ' ἐοῦσα θεοῖσι μετέσσομαι ἀθανάτοισιν·[330](#)
Ἵως εἰποῦσ' ἀπονόσφι θεῶν κίε χωομένη κῆρ.
αὐτίκ' ἔπειτ' ἠρᾶτο βοῶπις πότνια Ἥρη,
χειρὶ καταπρηνεῖ δ' ἔλασε χθόνα καὶ φάτο μῦθον·
κέκλυτε νῦν μοι γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεν,
Τιτηνές τε θεοὶ τοὶ ὑπὸ χθονὶ ναιετάοντες·[335](#)
Τάρταρον ἀμφὶ μέγαν, τῶν ἕξ ἄνδρες τε θεοὶ τε·
αὐτοὶ νῦν μευ πάντες ἀκούσατε καὶ δότε παῖδα
νόσφι Διός, μηδέν τι βίην ἐπιδευέα κείνου·
ἀλλ' ὃ γε φέρτερος ἔστω ὅσον Κρόνου εὐρύοπτα Ζεὺς.
Ἵως ἄρα φωνήσασ' ἴμασε χθόνα χειρὶ παχειῇ·[340](#)
κινήθη δ' ἄρα Γαῖα φερέσβιος, ἠ δὲ ἰδοῦσα
τέρπετο ὄν κατὰ θυμόν. ὄϊετο γὰρ τελέεσθαι.
ἐκ τούτου δὴ ἔπειτα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν
οὔτε πότε' εἰς εὐνήν Διὸς ἦλυθε μητιόεντος,
οὔτε πότε' ἐς θῶκον πολυδαίδαλον ὡς τὸ πάρος περ·[345](#)
αὐτῷ ἐφεζομένη πυκινὰς φραζέσκετο βουλάς·
ἀλλ' ἦ γ' ἐν νηοῖσι πολυλλίστοισι μένουσα
τέρπετο οἷς ἱεροῖσι βοῶπις πότνια Ἥρη.
ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνες τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεῦντο
ἄψ περιτελλομένου ἔτεος καὶ ἐπήλυθον ὦραι·[350](#)
ἦ δ' ἔτεκ' οὔτε θεοῖς ἐναλίγκιον οὔτε βροτοῖσι

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

δεινόν τ' ἀργαλέον τε Τυφάονα πῆμα βροτοῖσιν.
αὐτίκα τόνδε λαβοῦσα βοῶπις πτόνια Ἴηρη
δῶκεν ἔπειτα φέρουσα κακῶ κακόν, ἡ δ' ὑπέδεκτο.
ὅς κακὰ πόλλ' ἔρδεσκεν κατὰ κλυτὰ φύλ' ἀνθρώπων·[355](#)
ὅς τῆ γ' ἀντιάσειε, φέρεσκέ μιν αἴσιμον ἦμαρ
πρίν γέ οἱ ἰὸν ἐφήκεν ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων
καρτερόν· ἡ δ' ὀδύνησιν ἐρεχθομένη χαλεπῆσι
κεῖτο μέγ' ἀσθμαίνουσα κυλινδομένη κατὰ χῶρον.
θεσπεσίη δ' ἐνοπή γένετ' ἄσπετος, ἡ δὲ καθ' ὕλην·[360](#)
πυκνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἐλίσσετο, λείπε δὲ θυμὸν
φοινὸν ἀποπνεύουσ', ὁ δ' ἐπηύξατο Φοῖβος Ἀπόλλων·
ἐνταυθοῖ νῦν πύθου ἐπὶ χθονὶ βωτιανείρη,
οὐδὲ σύ γε ζωοῖσι κακὸν δῆλημα βροτοῖσιν
ἔσσειαι, οἷ γαίης πολυφόρβου καρπὸν ἔδοντες·[365](#)
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τεληέσσας ἐκατόμβας,
οὐδέ τί τοι θάνατόν γε δυσηλεγέ' οὔτε Τυφωεύς
ἀρκέσει οὔτε Χίμαιρα δυσώνυμος, ἀλλὰ σέ γ' αὐτοῦ
πύσει Γαῖα μέλαινα καὶ ἠλέκτωρ Ὑπερίων.
Ἵως φάτ' ἐπευχόμενος, τὴν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψε·[370](#)
τὴν δ' αὐτοῦ κατέπυσ' ἱερὸν μένος Ἡελίοιο,
ἐξ οὗ νῦν Πυθῶ κικλήσκειται, οἱ δὲ ἄνακτα
Πύθιον ἀγκαλέουσιν ἐπώνυμον οὔνεκα κεῖθι
αὐτοῦ πῦσε πέλωρ μένος ὄξεος Ἡελίοιο.
Καὶ τότ' ἄρ' ἔγνω ἦσιν ἐνὶ φρεσὶ Φοῖβος Ἀπόλλων·[375](#)
οὔνεκά μιν κρήνη καλλίρροος ἐξαπάφησε·
βῆ δ' ἐπὶ Τελφούση κεχολωμένος, αἶψα δ' ἴκανε·
στῆ δὲ μάλ' ἄγχ' αὐτῆς καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπε·
Τελφοῦσ', οὐκ ἄρ' ἐμελλες ἐμὸν νόον ἐξαπαφοῦσα
χῶρον ἔχουσ' ἐρατὸν προρέειν καλλίρροον ὕδωρ·[380](#)
ἐνθάδε δὴ καὶ ἐμὸν κλέος ἔσσεται, οὐδὲ σὸν οἴης.
Ἴη καὶ ἐπὶ ρίον ὤσεν ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων
πετραίης προχυτῆσιν, ἀπέκρυψεν δὲ ῥέεθρα
καὶ βωμὸν ποιήσατ' ἐν ἄλσει δενδρήεντι,
ἄγχι μάλα κρήνης καλλίρροου· ἐνθαδ' ἀνακτι·[385](#)
πάντες ἐπὶ κλησὶν Τελφουσίω εὐχετόωνται
οὔνεκα Τελφούσης ἱερῆς ἦσχυε ῥέεθρα.

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνοιστική εποχή

Καὶ τότε δὴ κατὰ θυμὸν ἐφράζετο Φοῖβος Ἀπόλλων
οὓς τινας ἀνθρώπους ὀργεῖονας εἰσαγάγοιτο,
οἱ θεραπεύσονται Πυθοῖ ἔνι πετρῆεσσι·³⁹⁰
ταῦτ' ἄρα ὀρμαίνων ἐνόησ' ἐπὶ οἴνοπι πόντῳ
νῆα θοῆν· ἐν δ' ἄνδρες ἔσαν πολέες τε καὶ ἐσθλοί,
Κρηῆτες ἀπὸ Κνωσοῦ Μινωῖου, οἳ ῥά ἄνακτι
ἱερά τε ῥέζουσι καὶ ἀγγέλλουσι θέμιστας
φοίβου Ἀπόλλωνος χρυσαόρου, ὅτι κεν εἴπη³⁹⁵
χρεῖων ἐκ δάφνης γυάλων ὑπὸ Παρνησοῖο.
οἱ μὲν ἐπὶ πρῆξιν καὶ χρήματα νηὶ μελαίνῃ
ἔς Πύλον ἡμαθόεντα Πυλοιογενέας τ' ἀνθρώπους
ἔπλεον· αὐτὰρ ὁ τοῖσι συνήντετο Φοῖβος Ἀπόλλων·
ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφῖνι ἐοικῶς⁴⁰⁰
νηὶ θοῆ, καὶ κείτο πέλωρ μέγα τε δεινόν τε·
τῶν δ' ὅς τις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσαθ' ὥστε νοῆσαι
πάντοσ' ἀνασσείσασκε, τίναςσε δὲ νῆϊα δοῦρα.
οἱ δ' ἀκέων ἐνὶ νηὶ καθήατο δειμαίνοντες·
οὐδ' οἳ γ' ὄπλ' ἔλυον κοίλῃν ἀνὰ νῆα μέλαιναν,⁴⁰⁵
οὐδ' ἔλυον λαῖφος νηὸς κυανοπρώροιο·
ἀλλ' ὡς τὰ πρῶτιστα κατεστήσαντο βοεῦσιν
ὡς ἔπλεον· κραιπνὸς δὲ νότος κατόπισθεν ἔγειρε
νῆα θοῆν· πρῶτον δὲ παρημεῖβοντο Μάλειαν,
πὰρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν ἀλιστέφανον πτολίεθρον⁴¹⁰
ἶξον καὶ χῶρον τερψιμβρότου Ἥελίοιο
Ταίναρον, ἔνθα τε μῆλα βαθύτριχα βόσκεται αἰεὶ
Ἥελίοιο ἄνακτος, ἔχει δ' ἐπιτερπέα χῶρον.
οἱ μὲν ἄρ' ἔνθ' ἔθελον νῆα σχεῖν ἢ δ' ἀποβάντες
φράσσασθαι μέγα θαῦμα καὶ ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι⁴¹⁵
εἰ μενέει νηὸς γλαφυρῆς δαπέδοισι πέλωρον,
ἢ εἰς οἶδμ' ἄλιον πολυῖχθου ἀΐτις ὀρούσει·
ἀλλ' οὐ πηδαλίοισιν ἐπείθετο νηὺς εὐεργῆς,
ἀλλὰ παρὲκ Πελοπόννησον πείειραν ἔχουσα
ἦϊ' ὀδόν· πνοιῆ δὲ ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων⁴²⁰
ῥηιδίως ἴθυσ'· ἢ δὲ πρήσσουσα κέλευθον
Ἀρήνην ἴκανε καὶ Ἀργυφῆν ἐρατεινὴν
καὶ Θρύον Ἀλφειοῖο πόρον καὶ ἐϋκτιπὸν Αἴπυ

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

καὶ Πύλον ἡμαθόεντα Πυλοιογενέας τ' ἀνθρώπους.
βῆ δὲ παρὰ Κρουνοὺς καὶ Χαλκίδα καὶ παρὰ Δύμην⁴²⁵
ἠδὲ παρ' Ἥλιδα δῖαν ὄθι κρατέουσιν Ἐπειοί·
εὔτε Φεράς ἐπέβαλλεν ἀγαλλομένη Διὸς οὔρω,
καὶ σφιν ὑπέκ νεφέων Ἰθάκης τ' ὄρος αἰπὺ πέφαντο,
Δουλίχιόν τε Σάμη τε καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος.
ἀλλ' ὅτε δὴ Πελοπόννησον παρενίστατο πᾶσαν,⁴³⁰
καὶ δὴ ἐπὶ Κρίσης κατεφαίνετο κόλπος ἀπείρων
ὅς τε διῆκ Πελοπόννησον πείριαν ἔέργει,
ἦλθ' ἄνεμος Ζέφυρος μέγας αἴθριος ἐκ Διὸς αἴσης
λάβρος ἐπαιγίζων ἐξ αἰθέρος, ὄφρα τάχιστα
νηῦς ἀνύσειε θέουσα θαλάσσης ἀλμυρὸν ὕδωρ.⁴³⁵
ἄψορροι δὴ ἔπειτα πρὸς ἠῶ τ' ἠελιόν τε
ἔπλεον, ἡγεμόνευε δ' ἄναξ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων·
ἴξον δ' ἐς Κρίσην εὐδαίελον ἀμπελόεσσαν
ἐς λιμέν', ἠ δ' ἀμάθοισιν ἐχρίμψατο ποντοπόρος νηῦς.
ἔνθ' ἐκ νηὸς ὄρουσε ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων⁴⁴⁰
ἀστέρι εἰδόμενος μέσῳ ἡματι· τοῦ δ' ἀπὸ πολλὰι
σπινθαρίδες πωτῶντο σέλας δ' εἰς οὐρανὸν ἴκεν·
ἐς δ' ἄδυτον κατέδυσε διὰ τριπόδων ἐριπίμων.
ἔνθ' ἄρ' ὁ γε φλόγα δαΐε πιφασκόμενος τὰ ἄ κῆλα·
πᾶσαν δὲ Κρίσην κάτεχεν σέλας· αἱ δ' ὀλόλυξαν⁴⁴⁵
Κρισαίων ἄλοχοι καλλίζωνοί τε θύγατρες
Φοίβου ὑπὸ ῥιπῆς· μέγα γὰρ δέος ἔμβαλ' ἐκάστω.
ἔνθεν δ' αὖτ' ἐπὶ νῆα νόημ' ὡς ἄλτο πέτεσθαι
ἀνέρι εἰδόμενος αἰζηῶ τε κρατερῶ τε
πρωθήβη, χαίτης εἰλυμένος εὐρέας ὦμους·⁴⁵⁰
καὶ σφεας φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα·
ὦ ξεῖνοι τίνες ἐστέ; πόθεν πλεῖθ' ὑγρά κέλευθα;
ἦ τι κατὰ πρῆξιν ἦ μασιδίως ἀλάλησθε
οἷά τε ληϊστήρες ὑπεῖρ ἄλα, τοί τ' ἀλόωνται
ψυχὰς παρθέμενοι, κακὸν ἀλλοδαποῖσι φέροντες;⁴⁵⁵
τίφθ' οὕτως ἦσθον τετιηότες, οὐδ' ἐπὶ γαῖαν
ἐκβῆτ', οὐδὲ καθ' ὄπλα μελαίνης νηὸς ἔθεσθε;
αὕτη μὲν γε δίκη πέλει ἀνδρῶν ἀλφηστάων
ὀππότη' ἂν ἐκ πόντιοιο ποτὶ χθονὶ νηὶ μελαίνῃ

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

ἔλθωσιν καμάτῳ ἀδηκότες, αὐτίκα δέ σφεας⁴⁶⁰
σίτιοιο γλυκεροῖο περὶ φρένας ἴμερος αἶρεϊ.
Ὡς φάτο καὶ σφιν θάρσος ἐνὶ στήθεσσι ἐθήκε.
τὸν καὶ ἀμειβόμενος Κρητῶν ἀγὸς ἀντίον ἠΐδα·
ξεῖν', ἐπεὶ οὐ μὲν γάρ τι καταθνητοῖσι ἔοικας,
οὐ δέμας οὐδὲ φυήν, ἀλλ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν,⁴⁶⁵
οὔτε καὶ μέγα χαῖρε, θεοὶ δέ τοι ὄλβια δοῖεν.
καὶ μοι τοῦτ' ἀγόρευσον ἐπήτυμον ὄφρ' εὔειδῶ·
τίς δήμος; τίς γαῖα; τίνες βροτοὶ ἐγγεγάασιν;
ἄλλη γὰρ φρονέοντες ἐπεπλέομεν μέγα λαῖτμα
ἐς Πύλον ἐκ Κρήτης, ἐνθεν γένος εὐχόμεθ' εἶναι.⁴⁷⁰
νῦν δ' ὧδε ζῦν νηὶ κατήλθομεν οὐ τι ἐκόντες
νόστου ἰέμενοι ἄλλην ὁδὸν ἄλλα κέλευθα·
ἀλλὰ τις ἀθανάτων δεῦρ' ἤγαγεν οὐκ ἐθέλοντας.
Τοὺς δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη ἐκάεργος Ἀπόλλων·
ξεῖνοι, τοὶ Κνωσὸν πολυδένδρεον ἀμφεμεσθε⁴⁷⁵
τὸ πρῖν, ἀτὰρ νῦν οὐκ ἔθ' ὑπότροπτοι αὐτίς ἔσεσθε
ἔς τε πόλιν ἐρατὴν καὶ δώματα καλὰ ἕκαστος
ἔς τε φίλας ἀλόχους, ἀλλ' ἐνθάδε πῖονα νηὸν
ἔξετ' ἐμὸν πολλοῖσι τετιμένον ἀνθρώποισιν·
εἰμὶ δ' ἐγὼ Διὸς υἱός, Ἀπόλλων δ' εὐχομαι εἶναι,⁴⁸⁰
ὑμέας δ' ἤγαγον ἐνθάδ' ὑπὲρ μέγα λαῖτμα θαλάσσης
οὐ τι κακὰ φρονέων, ἀλλ' ἐνθάδε πῖονα νηὸν
ἔξετ' ἐμὸν πᾶσιν μάλα τίμιον ἀνθρώποισι,
βουλὰς τ' ἀθανάτων εἰδήσετε, τῶν ἰότητι
αἰεὶ τιμήσεσθε διαμπερὲς ἤματα πάντα.⁴⁸⁵
ἀλλ' ἄγεθ' ὡς ἂν ἐγὼ εἴπω πείθεσθε τάχιστα·
ἰστία μὲν πρῶτον κάθετον λύσαντε βοείας,
νηᾶ δ' ἔπειτα θοὴν ἀν' ἐπ' ἠπείρου ἐρύσασθε,
ἐκ δὲ κτήμαθ' ἔλεσθε καὶ ἔντεα νηὸς εἴσης,
καὶ βωμὸν ποιήσατ' ἐπὶ ῥηγμῖνι θαλάσσης,⁴⁹⁰
πῦρ ἐπικαίοντες ἐπὶ τ' ἄλφιτα λευκὰ θύοντες·
εὐχεσθαι δὴ ἔπειτα παριστάμενοι περὶ βωμόν.
ὡς μὲν ἐγὼ τὸ πρῶτον ἐν ἡεροειδέϊ πόντῳ
εἰδόμενος δελφῖνι θεῆς ἐπὶ νηὸς ὄρουσα,
ὡς ἐμοὶ εὐχεσθαι Δελφινίῳ· αὐτὰρ ὁ βωμὸς⁴⁹⁵

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

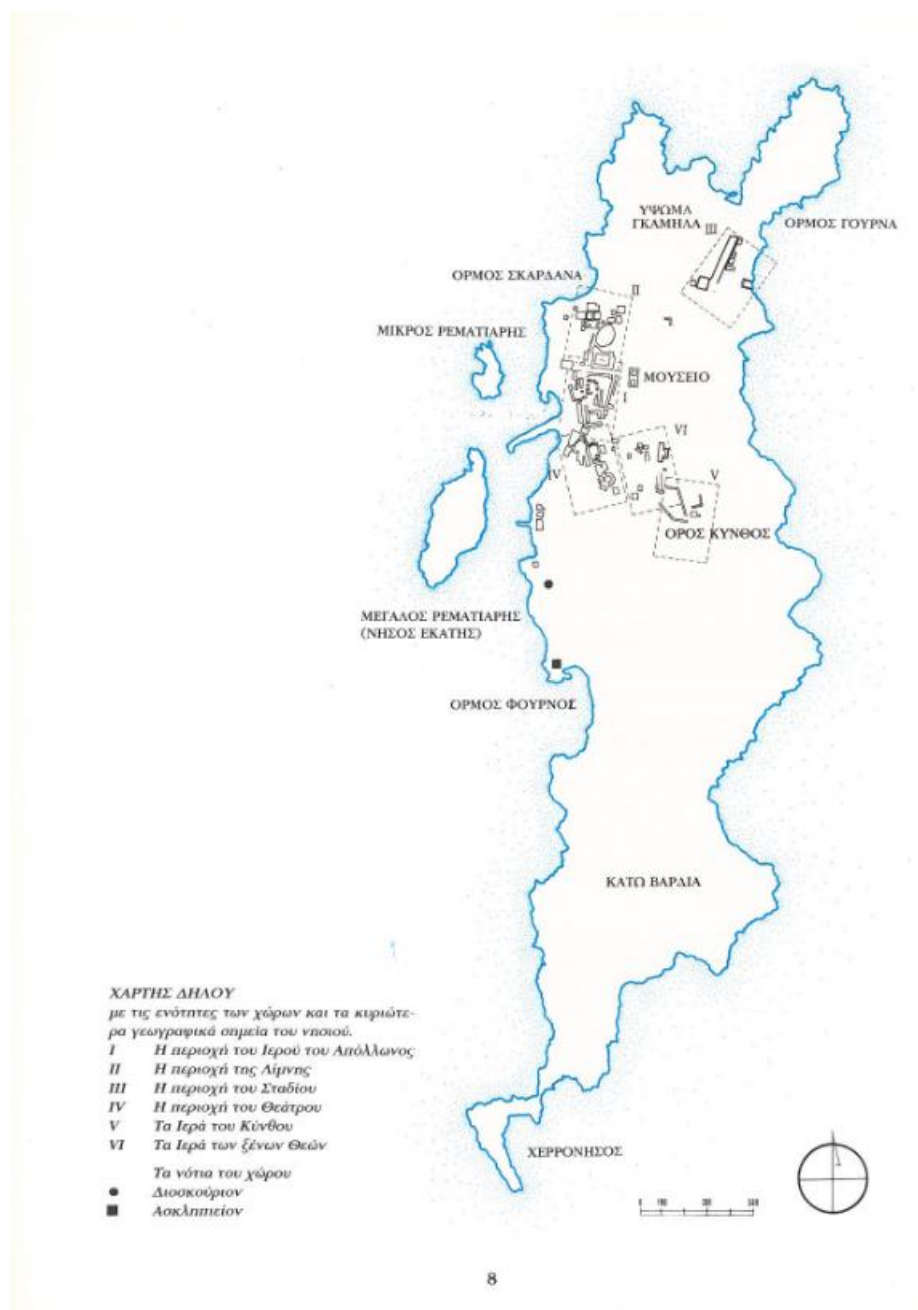
αὐτὸς δέλφιος καὶ ἐπόπιος ἔσσεται αἰεὶ.
δειπνήσαι τ' ἄρ' ἔπειτα θοῆ παρὰ νηὶ μελαίνῃ,
καὶ σπεῖσαι μακάρεσσι θεοῖς οἱ Ὀλυμπον ἔχουσιν.
αὐτὰρ ἐπὴν σίτοιο μελίφρονος ἐξ ἔρον ἦσθε,
ἔρχεσθαι θ' ἄμ' ἐμοὶ καὶ ἰηπαιήον' αἰεῖδιν⁵⁰⁰
εἰς ὃ κε χῶρον ἴκησθον, ἴν' ἔξετε πίονα νηόν.
Ἵως ἔφαθ'· οἱ δ' ἄρα τοῦ μάλα μὲν κλύον ἠδ' ἐπίθοντο.
ἰστία μὲν πρῶτον κάθεσαν, λῦσαν δὲ βοείας,
ἰστὸν δ' ἰστοδόκη πέλασαν προτόνοισιν ὑφέντες,
ἐκ δὲ καὶ αὐτοὶ βαῖνον ἐπὶ ῥηγμῖνι θαλάσσης,⁵⁰⁵
ἐκ δ' ἀλὸς ἠπειρον δὲ θοῆν ἀνὰ νῆ' ἐρύσαντο
ὑποῦ ἐπὶ ψαμάθοις, ὑπὸ δ' ἔρματα μακρὰ τάνυσσαν,
καὶ βωμὸν ποίησαν ἐπὶ ῥηγμῖνι θαλάσσης·
πῦρ δ' ἐπικαίοντες ἐπὶ τ' ἄλφιτα λευκὰ θύοντες
εὔχονθ' ὡς ἐκέλευε παριστάμενοι περὶ βωμόν.⁵¹⁰
δόρπον ἔπειθ' εἴλοντο θοῆ παρὰ νηὶ μελαίνῃ,
καὶ σπεῖσαν μακάρεσσι θεοῖς οἱ Ὀλυμπον ἔχουσιν.
αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο
βάν ρ' ἴμεν· ἦρχε δ' ἄρα σφιν ἄναξ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων
φόρμιγγ' ἐν χεῖρεσσιν ἔχων ἐρατὸν κιθαρίζων⁵¹⁵
καλὰ καὶ ὕψι βιβάς· οἱ δὲ ῥήσσοντες ἔποντο
Κρηῆτες πρὸς Πυθῶ καὶ ἰηπαιήον' αἰεῖδον,
οἳοί τε Κρητῶν παιήονες οἳοί τε Μοῦσα
ἐν στήθεσσιν ἔθηκε θεὰ μελίγηρυν ἀοιδήν.
ἄκμητοι δὲ λόφον προσέβαν ποσίν, αἴψα δ' ἴκοντο⁵²⁰
Παρνησὸν καὶ χῶρον ἐπήρατον ἔνθ' ἄρ' ἐμελλεν
οἰκήσειν πολλοῖσι τετιμένοι ἀνθρώποισι·
δειῖξε δ' ἄγων ἄδυτον ζάθεον καὶ πίονα νηόν.
τῶν δ' ὠρίνετο θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι·
τὸν καὶ ἀνειρόμενος Κρητῶν ἀγὸς ἀντίον ἠῦδα·⁵²⁵
ἦ ἄν' ἐπεὶ δὴ τῆλε φίλων καὶ πατρίδος αἴης
ἦγαγες· οὕτω που τῷ σῶ φίλον ἔπλετο θυμῷ·
πῶς καὶ νῦν βιόμεσθα; τό σε φράζεσθαι ἄνωγμεν.
οὔτε τρυγηφόρος ἦδε γ' ἐπήρατος οὔτ' εὐλείμων,
ὡς τ' ἀπὸ τ' εὔ ζῶειν καὶ ἄμ' ἀνθρώποισιν ὀπηδεῖν.⁵³⁰
Τοὺς δ' ἐπιμειδήσας προσέφη Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων·

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

νήπιοι ἄνθρωποι δυστλήμονες οἱ μελεδῶνας
βούλεσθ' ἀργαλέους τε πόνους καὶ στείνεα θυμῶ·
ῥηϊδίον ἔπος ὕμμ' ἐρέω καὶ ἐπὶ φρεσὶ θήσω.
δεξιτερῇ μάλ' ἕκαστος ἔχων ἐν χειρὶ μάχαιραν⁵³⁵
σφάζειν αἰεὶ μῆλα· τὰ δ' ἄφθονα πάντα παρέσται,
ὅσσα τ' ἐμοί κ' ἀγάγωσι περικλυτὰ φύλ' ἀνθρώπων·
νήν δὲ προφύλαχθε, δέδεχθε δὲ φύλ' ἀνθρώπων
ἐνθάδ' ἀγειρομένων καὶ ἐμὴν ἰθὺν τε μάλιστα

ἤέ τι τηῦσιον ἔπος ἔσσεται ἤέ τι ἔργον,⁵⁴⁰
ὔβρις θ', ἢ θέμις ἐστὶ καταθνητῶν ἀνθρώπων,
ἄλλοι ἔπειθ' ὑμῖν σημάντορες ἄνδρες ἔσονται,
τῶν ὑπ' ἀναγκαίῃ δεδμήσεσθ' ἤματα πάντα.
εἴρηταί τοι πάντα, σὺ δὲ φρεσὶ σῆσι φύλαξαι.
Καὶ σὺ μὲν οὔτω χαῖρε Διὸς καὶ Λητοῦς υἱέ·⁵⁴⁵
αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σεῖο καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

EIKONES



Εικόνα 1. Λαμπρινουδάκης, 2019,

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή



Εικόνα 2. Ο ναός της Ίσιδας στη Δήλο. (<https://www.worldhistory.org/uploads/images/2051.jpg?v=1620273602>)



Εικόνα 3. Το αρχαίο θέατρο της Δήλου. (<https://diazoma.gr/site-assets/Diazoma-dilos-1.jpg> ανάκτηση εικόνας 22/7/2023)

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

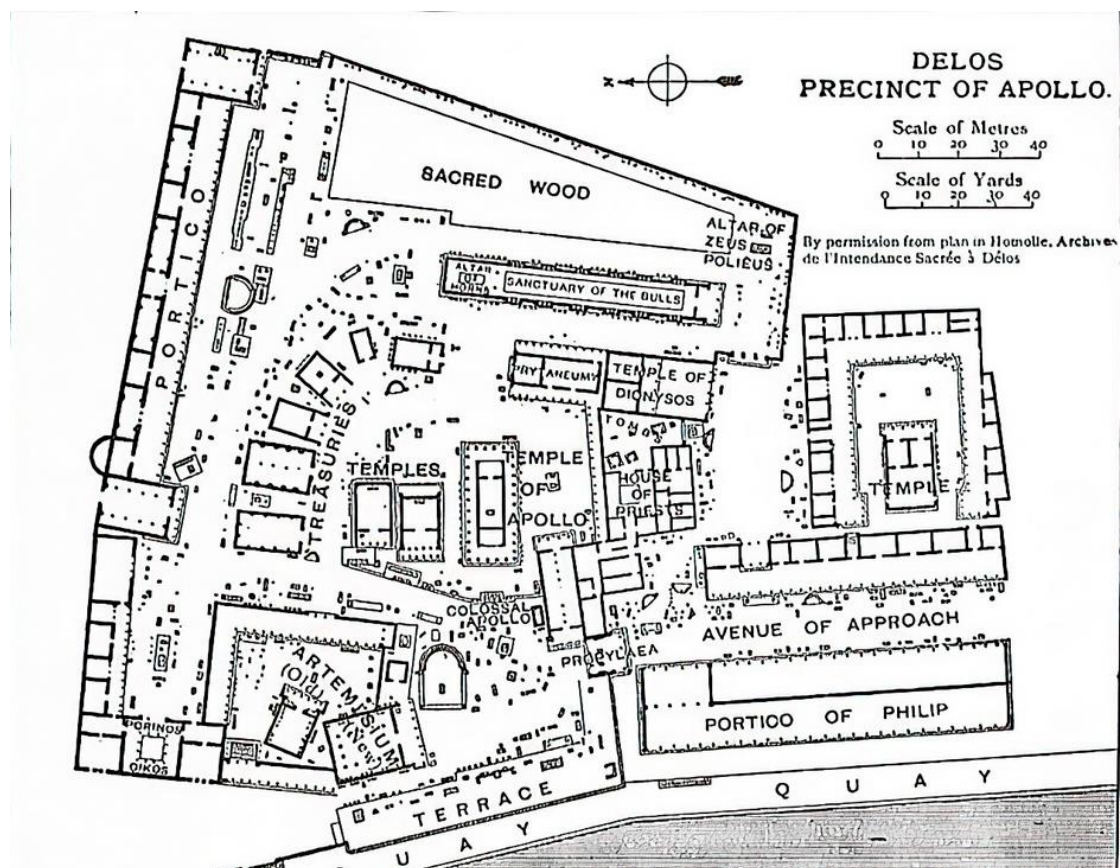


Εικόνα 4. Οι λέοντες της Δήλου. Αφιέρωση των κατοίκων της Νάξου στον Απόλλωνα της Δήλου 600 π.Χ. (<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/>)



Εικόνα 5. Ρωμαϊκού τύπου μαρμάρινο bisellium (<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/>)

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή



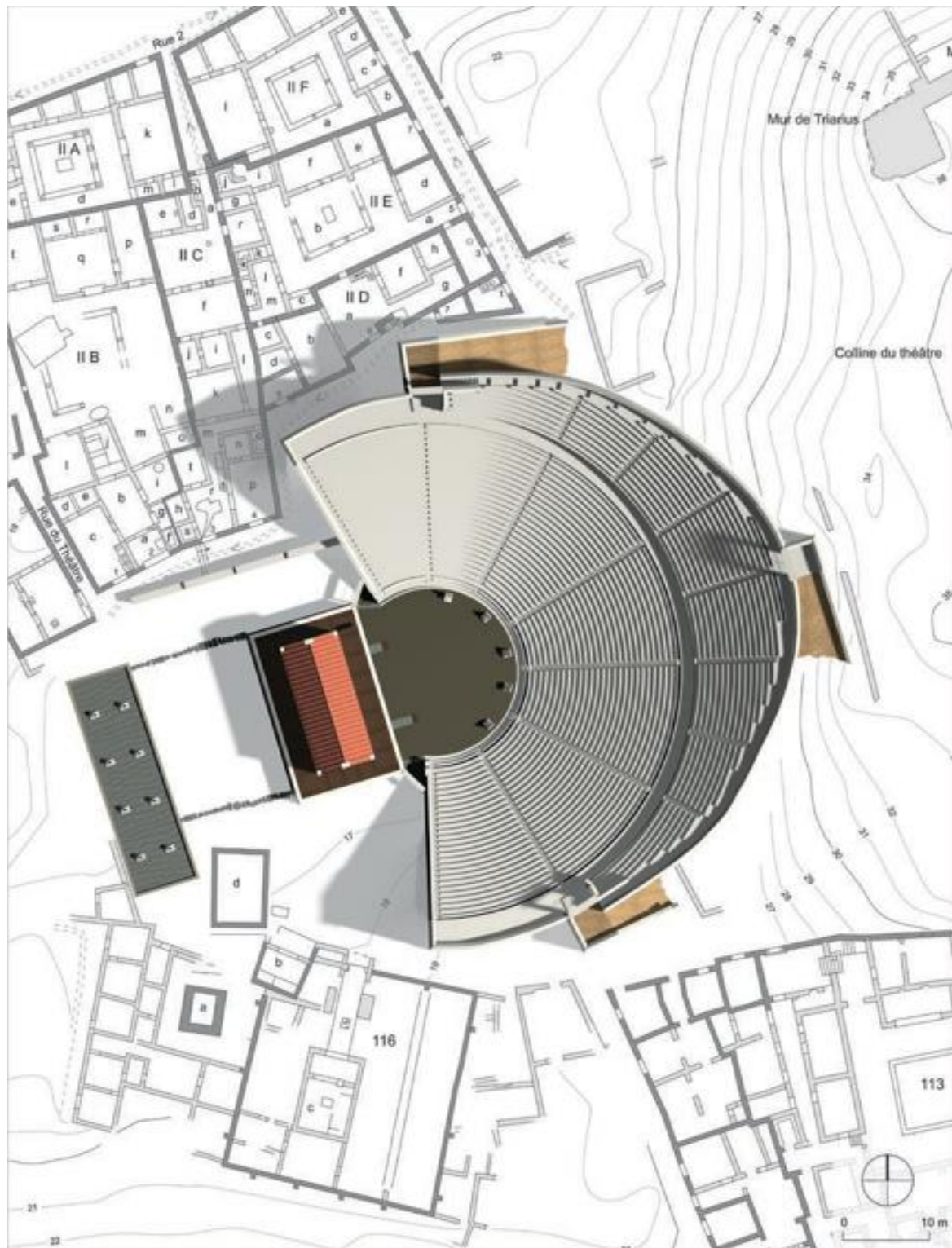
Εικόνα 6. Τοπογραφικός χάρτης της Δήλου, γύρω από το ιερό του Απόλλωνα (<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/>)



Εικόνα 7. Μαρμάρινοι βωμοί στον αρχαιολογικό χώρο της Δήλου (<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/>)



Εικόνα 8. Το θέατρο και ο αριστερός αναλημματικός τοίχος
(<https://ancienttheatrearchive.com/theatre/delos-modern-dilos-greece/>)



Εικόνα 9. Αναπαράσταση του αρχαίου θεάτρου της Δήλου (Moretti, 2021, 142)



Εικόνα 10. . Αποκατάσταση της αυλής της Οικίας της Τρίαινας από τον A. Gabriel το 1911 (© Fonds A. Gabriel, λήψη CCJ – AMU). (Moretti, 2021, 143)



Εικόνα 11. . Η αυλή της Οικίας των Δελφινιών (© EFA – J.-Ch. Moretti). (Moretti, 2021, 144)



Εικόνα 12. Ειδώλια από τερακότα που χρονολογούνται στον πρώτο και δεύτερο αιώνα π.Χ.

<https://www.ertnews.gr/eidiseis/politismos/toyrkia-anakalyfthike-megalos-arithmos-eidolon-poy-apeikonizoun-archaiouys-ellines-theoys/>

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή



Εικόνα 13. Ιερό του Ηρακλή
<https://www.delostours.gr/gr/34/sanctuary-of-hercules.html>



Εικόνα 14. Οίκος Ναξίων

Οι λατρείες στη Δήλο κατά την ελληνιστική εποχή

<https://www.exploring-greece.gr/el/show/50815/:ttd/IKOS-NAXION>



Εικόνα 15. Ιερό Δια Κυνθίου και Αθηνάς Κυνθίας

<https://www.exploring-greece.gr/el/show/50868/:ttd/IERO-DIA-KE-ATHINAS>



Εικόνα 16. Η Ιερή Λίμνη πριν επιχωθεί

https://www.travel.gr/arts_and_culture/periigisi-ston-archaiologiko-choro-tis/

θ[ε]ο[ί].

1 [λόγ]ος ιεροποιῶν τῶν ιεροποιησάντων ἐπὶ ἄρχοντος Ὑψοκλέους, Ἀριστοθέου τοῦ Τιμοθάλου, Ξενοκλέους τοῦ Φιλαρχίδου. παρελάβο[μεν] [π]αρὰ ιεροποιῶν τῶν ιεροποιησάντων ἐπὶ ἄρχοντος Χάρμου, Ἥγία τοῦ Φωκαϊέως, Ἀνασχέτου τοῦ Θεοξένου, παρόντων βουλευτῶν καὶ γραμμ[α]-τέων τοῦ τῆς πόλεως Τιμησιδήμου τοῦ Ἀντικράτους, τοῦ τῶν ιεροποιῶν Λυσιμαχίδου τοῦ Λύσου, ἀργυρίου νομίσματος δραχμᾶς ·Μ□Χ

ΧΧ□ΗΔΔΔ□□□□□· καὶ χρυσοῦς ·ΔΙ· καὶ τεττίγια πολεμαϊκὰ χρυσᾶ δύο· καὶ φωκαΐδα· καὶ παντοδαποῦ ἀργυρίου εἰς ἄλεξανδρείου λόγ[ον]

5 δραχμᾶς ·□□□□· καὶ παρὰ Ἀριστοκλέους τοῦ Φίλωνος ·Η· καὶ παρὰ Φιλαίθου καὶ Εὐκλείδου τῶν ιεροποιησάντων ἐπ' ἄρχοντος Γλαυκιάδου ·□Η.

οἶδε τῶν ἱερῶν τεμενῶν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς ἐνηρόσια τεθήκασιν· τῆς γῆς τῆς ἐπὶ Πορθμῶι Ἀπολλόδωρος Ξενομήδους δρα-

χμᾶς ·ΧΗΗΗΔΔ· τῆς γῆς τῆς ἐμ Πύργοις Δόρκων δραχμᾶς ·ΧΗΗΔΔ□□□□/· τῆς γῆς τῆς ἐν Λίμναις Ἀριστέας Ἀμφοτεροῦ δραχμᾶς ·ΗΗΗ□ΔΔΔΔ□[□]

□□/· τῆς γῆς τῆς ἐν Ῥάμνοις Ἀντίγονος Ἀνέκτου δραχμᾶς ·ΗΗΗΗΔΔ□□□□□· τῆς γῆς τῆς ἐν Διονυσίωι Παρμενίων Χοιρύλου δραχμᾶς ·□ΗΔΔ□·

τῆς γῆς τῆς ἐν Νικοῦ χώρῳ Διονύσιος Αὐτοκλέους δραχμᾶς ·ΗΗ□ΔΔ□· τῆς γῆς τῆς ἐμ Πανόρμωι Ἰηκλῆς δραχμᾶς ·□ΗΗ□□□□· τῆς γῆς τῆς

10 Σκιτωνείας Δίδυμος Καλλιδικίου δραχμᾶς ·□ΔΔΔ· τῆς γῆς τῆς Χαρητείας Ἐμπεδοκλῆς Χαριλέοντος δραχμᾶς ·Χ□ΗΗΗ· τῆς γῆς τῆς Χαρω-

νείας Μελήσιππος Ῥηναίεος δραχμᾶς ·□ΗΗΗ· τοῦ Ἴπποδρόμου καὶ τῆς Ἀφέσεως Ἀριστείδης Ἀριστεύου δραχμᾶς ·□Η□· Λειμῶνος Φερεκλείδης

Εὐκλείδου δραχμᾶς ·ΗΗΗΔΔΔ· τοῦ Κεραμείου Ἱερόμβροτος Ἐτεοκλείδου δραχμᾶς ·ΗΔΔΔΔ· τῆς γῆς τῆς ἐν Σολόηι καὶ Κορακιάϊς Τελέσων Αὐ-

τοκλέους δραχμᾶς ·ΗΗΗΗΔΔ· τῆς γῆς τῆς ἐν Ἄκραι Δήλῳ Ζώπυρος Αὐτομέδοντος δραχμᾶς ·□□· τῆς γῆς τῆς ἐμ Φοίνιξι Θεωρύλος ·□ΗΗΔ·

τῆς γῆς τῆς Ἐπισθενείας Χοιρύλος Τελέσωνος δραχμᾶς ·□□ΔΔΔΔ· τῶν ἐμ Φυταλιᾷ Καλλισθένης Διακρίτου δραχμᾶς ·□Δ· τοῦ Λυκωνείου

15 Ἀριστείδης Ἀριστεύου δραχμᾶς ·Η□////· τῶν Σωσιμαχείωγ Γέρυλλος Πιστοξένου δραχμᾶς ·ΗΗΗΔΔΔΔ. vac.

καὶ τάδε τῶν ἱερῶν οἰκιῶν ἐνοίκια εἰσῆκει· τῶν οἰκημάτων ἐν οἷς Ἐφεσος καπηλεύει παρὰ Ἐφέσου δραχμαὶ ·□□· τῆς Χαρητείας οἰκίας τῆς ἀν-

δρωνίτιδος παρὰ Ἴσου δραχμαὶ ·□Δ□· τῆς γυναικωνίτιδος παρὰ Ἀναψυκτίδου δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔ□· τῆς ἀνδρωνίτιδος παρὰ Σωτέ-

λ[ου]ς τῶν ἀνδρῶνων τῶμ πρὸς τῆι θαλάττῃ ·□· τοῦ ἀνδρῶνος τοῦ ἐχομένου τούτων παρὰ τῶν Διοφάντου παίδων ·Δ□□□· τῆς οἰκίας ἢ ἦν

τῶν παίδων τῶν Ἀριστοβούλου παρ' Αὐτοσθένους ·ΔΔΔ□□□□□ΠΙΠ□· τῶν οἰκιῶν τῶμ πρὸς τῶι σιδηρείῳ αἱ ἦσαν Κλεοκρίτου παρὰ Πρωτομάχου

20 ΔΔΔΔ□□· τῆς οἰκίας ἢ ἦν Ὀρθοκλέους παρὰ Γερύλλου τοῦ Πύθωνος ·ΔΔΔΔΙ· τῆς Σωσιλείας οἰκίας πρὸς ἦι ἢ κρητὶς παρὰ Κτησικλέους ΗΔΔΔ□□·

τῶν οἰκημάτων τῶμ πρὸς τῇ θαλάττῃ καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ὑπὲρ Διονυσοδώρου παρὰ Μνησίλεω ·□ΔΔΔΔ□· τῶν ἐχομένων τούτων οἰκημάτων παρὰ Ἀγαθάρχου ·□Δ· τῆς οἰκίας ἢ ἦν Ἐπισθένης, ἦν ἐμεμίσθωτο Ἀπήμαντος Λεωφῶντος δραχμῶν ·□□· παρὰ Πρωτόλε[ω] τοῦ ἐγγυητοῦ κατὰ τὸ ἦμυς ·ΔΔ□III· τῆς οἰκίας ἢ ἦν Ἀρκέοντος παρὰ Ἀρκέοντος ·ΔΔ□· τῆς οἰκίας ἢ ἦν Πυθαγόρου παρὰ Φίλτου ·ΔΔ□· τῆ[ς] οἰκίας ἐν ἣ Ἀντίγονος οἰκεῖ παρὰ Ἀρχεπόλιος ·□Δ· τῆς οἰκίας ἢ ἦν Ἐπισθένης ὑπὲρ Τολμίδου οἱ ἐγγυοὶ Τεισικλῆς Λύσου, Ἀντίγονος Κυδι[θάλου] □Δ.

25 καὶ τάδε ἄλλα εἰσηλθεν· εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀργυρίου οὗ ἡ πόλις ὀφείλει τῶι θεῶι, παρὰ βουλευτῶν τῶν ἐπ’ ἄρχοντος Ὑψοκλέους, ἐκ τῆς πεντηκοστῆς σὺν τοῖς ἐπωνίοις ·MXXXX□HHHHΔ· τῶν ἐνοικίων τῆς δεκάτης ὑπὲρ Τεισικλέου<υ>ς ·□H· τοῦ ὑποτροπίου ὑπὲρ Φίλλιος □ΔΔΔ· τῆς δεκάτης τοῦ σίτου ὑπὲρ Γνωσιδίου ·HΔΔ· ἐπώνια τούτων δραχμῶν ·□Δ□III· καὶ τὸ χορηγικὸν ἀργύριον ·XX□□□III.

οἶδε τόκους τεθήκασιν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς· Γέρυλλος Πιστοξένου δραχμῶν ·H· Ἄθηνις Εὐρυμάνθου ὑπὲρ τῶν χωρίων τῶν ἐμ Πασσίρωι τοῦ αὐτοῦ μέρους δραχμῶν ·□Δ· Μνήσαλκος Τελεσαρχίδου ὑπὲρ τῶν χωρίων τῶν ἐμ Πασσίρωι, ἃ ἦν πρότερον Σωσιπόλιδο[ς], 30 δραχμῶν ·□Δ· Ἀνδρομένης Ξένωνος ·ΔΔIII· Ἀλεξικράτεια ὑπὲρ Ἀριγνώτου ·ΔΔIII· Φωκαεὺς Πιστοξένου ·Δ· Κλεινόδικος καὶ Δεξικράτης Στησίλεω ·ΔΔ· Ἀνδρομένης Δημόνου καὶ Ἐρασίνοιο Τλησιμένους ·ΔΔ· Ἀπολλόδωρος Ἀπολλωνίου Κυζικηνὸς ·Δ· Γοργῶ καὶ ὁ κύριος Εὐκλείδης ὑπὲρ Χάρητος ·Δ· Φαναγόρας Φαναγόρου ὑπὲρ τοῦ οἰκήματος ὃ ἦν πρότερον Νεωκόρου δραχμῶν ·Δ□· Τελέσων Χοιρύλου ·□□□· Φίλτης καὶ Ἀντιχάρης Τληπολέμου ·□□□□· Παρμενίων Χοιρύλου ·□□□· Ἰερόμβροτος Μνησικλέους ·□· Πύρραιθος Νησιώτου ·ΔΔΔ· Ὀλυμπιάδης Θήριδος ·Δ□□III· Ναυτέλης καὶ Ἀριστόβουλος Ἀμφιτίμου ·□□· Ἐρμόδοτος Ἀριστέου ·HΔΔ· Σωσισθένης Φιλοσόφου ·ΔΔΔΔ□III· Ἀντίπατρος ·□□III·

35 Σώστρατος Στράτωνος ·□□□□II· Πόλυβος Διοδότου ·□□□□· Τελέσων Αὐτο<κλέους> ὑπὲρ Ξένωνος Ἐρμιονέως ·□□II. vac. καὶ τάδε ἄλλα εἰσῆκει· τῶν ἰχθύων τῶν ἐν τῇ λίμνῃ παρὰ Καλοδίκου ·□Δ· ἐκ τῶν ἐγκυκλίων τὸ περιγεγόμενον ·HH□ΔΔ□□. vac. ἐκ θησαυρῶν· τοῦ ἐν τῶι ἱερῶι ·Δ□□□□□III· αἰγίναϊα ·□· ρόδιον ·II· ἐπιδαύριον ·III· τοῦ ἐν Ἀσκληπιεῖωι ·ΔΔ□□II□· ἐκ τοῦ ἐν Ἀφροδισίωι ·III□/· καὶ χρυσοῦς. χηνὸς ἀποθανόντος ·□III· χηνάλωπεκος καὶ χηνὸς ὠϊῶν ·□II· πέρδικος ·I· ἀπὸ τοῦ Προτύλου ξύλων πραθέντων ·□□□□III· παρὰ βουλευτῶν τῶν ἐπ’ ἄρχοντος Χάρμου τοῦ χορηγικοῦ ἀργυρίου δραχμῶν ·XHHHH□ΔΔΔ□□III· ἄλλας παρὰ βουλευτῶν καὶ ἱεροποιῶν 40 τῶν ἐπ’ ἄρχοντος Χάρμου δραχμῶν ·HH· ἃς ἐξέτεισεν Ὑψοκλῆς Ἀρχεστράτου ὑπὲρ τῆς ἐγγύης ἢς ἠγγύητο Ἀμφίστρατον Ὑψοκλέους· ἄλλας παρὰ βουλευτῶν τῶν ἐπ’ ἄρχοντος Ὑψοκλέου<υ>ς ·H□ΔΔ□· ἃς ἐξέτεισε Ἀρίγνωτος Ἀντίπατρον ὑπὲρ τῆς ἐγγύης ἢς ἠγγύητο Δίαϊτον Ἀπολλοδώρου τῆς τοῦ θεάτρου περιοικοδομίας τὸ καθ’ αὐτὸν μέρος· καὶ παρ’ Ἀντικράτους τοῦ Τιμησιδήμου ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἀργυρίου δραχμῶν ·H· τοῦ φοίνικος τοῦ περιγεγόμενου ἀπὸ τοῦ παραδείγματος, παρὰ Φανέου ·□□· τῶμ περιστερῶν τῆς κόπρου ·□□· τῆς πορφύρας ·Δ□□· συκαμίνου[υ .].

τάδε ἔργα ἐξεδώκαμεγ κατὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν ἐπιμελητῶν οὓς εἶλετο ὁ δῆμος καὶ {καὶ} κατὰ συγ- 45 γραφάς. τοῦ νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ περιστύλου τοῦ κατάπροσθεν τῆς ὀροφῆς ποιῆσαι φάτνας δέκα πέντε ἠργολάβησεν Φανέας

Καΐκου και Πεισίβουλος Πάριος, τὴν φάτνην ἐκάστην δραχμῶν ·ΗΗΗ· ὥστε παρέχειν αὐτοὺς ἑαυτοῖς πάντα ὅσων ἂν δεῖ εἰς τὰ ἔργα πλὴν ξύλων· τούτοις ἐδώκαμεν κελεύοντων ἐπιμελητῶν καὶ ἀρχιτέκτονος τὴν πρώτην δόσιν δραχμᾶς ·ΧΧΗΗ□· ποιήσασι δὲ τὰ ἡμίση τῶν ἔργων κατὰ τὴν συγγραφὴν ἐδώκαμεν δευτέραν δόσιν δραχμᾶς ·Χ□ΗΗΗ· συντελέσασι δὲ τὸ ἔργον καὶ ἀποδοῦσι [— —]

δόκιμον κατὰ τὴν συγγραφὴν τὸ ἐπιδέκατον ἀπεδώκαμεν ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελεύοντων δραχμᾶς ·ΗΗΗΗ□· τὸν θρᾶνον τοῦ

50 νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπικόψαντι Νίκωνι μισθὸς δραχμαὶ ·□· Δεινοκράτει τὴν ταινίαν ἐπὶ τὸν θρᾶνον τοῦ νεῶ ἐπιθέντι δραχμαὶ ·ΔΔΔ□□□□·

τοῦ νεῶ τοῦ Πωρίνου τὴν ὑποφορίαν ἐργάσασθαι καὶ ἐπιθεῖναι παρέχοντας αὐτοὺς αὐτοῖς εἰς τὰ ἔργα πάντα ὅσων ἂν δεῖ πλὴν ξύλων

καὶ κεράμου ἠργολάβησαν Δεινοκράτης Λεωφάντου, Ξενοφάνης Σύριος, Θεόφαντος Καρύστιος δραχμῶν ·ΧΗΗΗ· [— —] τούτοις ἐδώκαμεν

ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελεύοντων τὴν πρώτην δόσιν δραχμᾶς ·□Η□· ποιήσασι δὲ τὰ ἡμίση τῶν ἔργων, ὡς ἡ συγγραφὴ λέγει,

τὴν δευτέραν δόσιν ἐδώκαμεν δραχμᾶς ·□ΔΔ· συντελέσασι δὲ τὸ ἔργον καὶ ἀποδοῦσι δόκιμον κατὰ συγγραφὴν τὸ ἐπιδέκατον

55 ἀπεδώκαμεν ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελεύοντων δραχμᾶς ·ΗΔΔΔ· [— —] τοῦ Πωρίνου τὰς παραετίδας ἄραι καὶ τὰς δοκοθήκας ἐπι-

τρῆσαι καὶ πάλιν καθαρμόσαι ἀρχιτέκτονος ἐγδόντος ἠργολάβησαν Νίκων καὶ Ἀριστοκλῆς δραχμῶν ·ΔΔ□□□□· τὸ περιοικοδόμημα τὸ πλίν-

θινον τὸ ἐν τῷ Πωρίνωι καθελούσι καὶ τοὺς πόρους καὶ τὸν χοῦν ἐξενέγκασι καὶ τὸ ἔδαφος ὀμαλίσασι Θεοφάντωι καὶ Ξενοφάνει δρα-

χμαὶ ·ΔΔΔΔ· τῆς ὑποδομῆς τῆς ἐν τῇ νήσωι τῇ ἱερᾷ τῆς Ἀρτέμιδος ἀνοικοδομησαὶ καὶ συγχῶσαι ὀργυᾶς πενήκοντα ἠργολάβ[η]-

σαν Νίκων Σύριος, Ἀλεξικλῆς Σεριφίος, Δημόφιλος δραχμῶν ·□· τοῦ{του}τοις {²⁶τούτοις}²⁶ ἐδώκαμεν τὴν πρώτην δόσιν δραχμᾶς ·ΗΗ□· ἀρχιτέ{κ}-

60 κτονος {²⁶ἀρχιτέκτονος}²⁶ καὶ ἐπιμελητοῦ κελεύοντος· ποιήσασι δὲ τὰ ἡμίση τῶν ἔργων κατὰ τὴν συγγραφὴν δευτέραν δόσιν ἐδώκαμεν δραχμᾶ[ς]

ΗΗ· συντελέσασι δὲ τὸ ἔργον καὶ ἀποδοῦσι δόκιμον τὸ ἐπιδέκατον ἀπεδώκαμεν ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητοῦ κελεύοντος δραχμ[ᾶς]

□· τὸ λοιπὸν τῆς ὑποδομῆς ἀνοικοδομησαὶ καὶ συγχῶσαι ἠργολάβησαν Μολπίων Ῥηναϊεύς, Ἀλεξικλῆς, Δημόφιλος ὀργυᾶς [— —] <πεντήκοντα> δρ[α]-

χμῶν ·□· τούτοις ἐδώκαμεν ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητοῦ κελεύοντων τὴν πρώτην δόσιν δραχμᾶς ·ΗΗ□· ποιήσασι δὲ τὰ ἡμί[ση]

τῶν ἔργων δευτέραν δόσιν ἐδώκαμεν δραχμᾶς ·ΗΗ· συντελέσασι δὲ τὸ ἔργον κατὰ τὴν συγγραφὴν τὸ ἐπιδέκατον ἀπεδώκαμεν ·<□>·

65 [τ]ορνίσκον εἰς τὸ θέατρον ἐργασαμένωι Ἀντιγόνωι Καΐκου παρέχοντι αὐτῶι πάντα εἰς τὸ ἔργον πλὴν ξύλων μισθὸς δραχμαὶ

·ΔΔ· τοῦ Προπύλου τὰς θύρας τὰς συντριβεῖσας κατασκευάσασι καὶ ἐπιστήσασι τὰ θύρετρα Ἀμεινονίκωι Θηβαίωι καὶ Θεοδήμωι δρα-

[χ]μαὶ ·ΗΔΔΔ· καὶ τὰς πυλίδας τὰς καινὰς τοῦ Προπύλου ποιήσασι καὶ ἐπιθεῖσι [— —] Θεοδήμωι καὶ Ἀμεινονίκωι μισθὸς δραχμαὶ ·ΔΔ· ἥλων πα-

[ρά] Δεξίου εἰς τὰς πυλίδας μναῖ πέντε· ἡ μναῖ □Ι□· τὸν κίονα τοῦ Προπύλου τὸμ πεσόντα, πρὸς ὧι τὰ θύρετρα ἔστηκεν, ὥστε στῆσαι μισθ[ω]-

[τοῖς] τῆμ μηχανὴν ἐξενέγκασι καὶ στήσασι μισθὸς ·□□III· Θεοδήμωι τέκτονι τῆμ μηχανὴν ἐπισκευάζοντι ἡμέρας δύο μισθὸς ·□□□□· ἤλων [— —]

70 μνᾶ [— —] παρὰ Πρωτόλεω ·□□· εἰς τὸν ἄξονα τῆς μηχανῆς ξύλον ἀρέϊνον ·□□□· ξύλον εἰς τὰς ἀψίδας τοῖς σφονδύλοις τοῦ κίονος ·□□□· Νίκω-
 νι καὶ τῶι υἱῶι ἐργασαμένοις ἐπὶ τοῦ κίονος ἡμέρας δύο μισθὸς δραχμαὶ ·□□□□·
 μισθωτοῖς συνάρασι τὸν κίονα ·□□□□· Καίρωι ὑπηρετοῦντι πρὸς
 τῆι μηχανῆι ·□□□· μισθωτοῖς τῆμ μηχανῆν καθελούσι καὶ ἀπενέγκασι ·□□□□· τοῦ
 νεῶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς ὀροφῆς τὰ κρίνα λευκῶ////σαντι κα[ῖ]

τὰς κάλας χρυσώσαντι Ἀντιδότῳ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν ἐγδόντων ἐδώκαμεν
 δραχμὰς ·ΔΔΔΔ□□□□· ἐπὶ τὸν νεῶ τὸμ πώρινον κε-

ράμου ζεύγη ·Η□ΔΔ□· ἐξύρου, τιμὴ τοῦ ζεύγους ·□□□· ἢ πᾶσα τιμὴ δραχμαὶ
 ·ΗΔΔΔ□· τέλος ἐν Σύρωι τοῦ κεράμου ·□□□□□□· ναῦλλον τοῦ ζεύγους ·Ι[□/]

75 Νικοκλεῖ vac. τὸ πᾶν δραχμαὶ ·ΔΔΔ□□□· ἀνακομίσασι τὸν κέραμον εἰς τὸ
 ἱερὸν μισθὸς ·□□□· εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Προπύλου πίνακα ἠγοράσαμεν παρὰ
 Χρησίμου ·Δ□□· ἐπισκευάσαντι τὸμ πίνακα Θεοδήμωι ·□□· λευκώσαντι τὸμ πίνακα
 ἀμφοτέρωθεν ·□□□· καὶ τάδε τῶμ πρὸ ἡμῶν ἔργων

ἐγδεδομένων ἐδώκαμεν ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελυόντων· Κροίσωι ἐργῶνι
 τῶν λίθων τῶν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Διὸς τοῦ Κυνθ[ί]-

ου ἀπαγαγόντι καὶ ἀπομετρήσαντι τοὺς προσοφειλομένους λίθους εἰς τοὺς χιλίους καὶ
 τέτταρας πόδας τὴν δευτέραν δόσιν ἐδώκα-

μεν δραχμὰς ·X□HHHH□ΔΔΔΔ□□□□□□/. τοῦ νεῶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὴν ὀροφὴν
 συντελέσαντι Δεινοκράτει τὸ ἐπιδέκατον ἀπεδώκαμεν

80 δραχμὰς ·□□· ὑπὲρ Θεοφίλου τοῦ ἐργολαβήσαντος τὰς παραετίδας ἐργάσασθαι
 τῶι νεῶι τῆς Ἀρτέμιδος τοῖς ἐγγυηταῖς αὐτοῦ Σωσιμέ<νει>

καὶ Τιμησιδήμωι συντελέσασι τὸ ἔργον κατὰ τὴν συγγραφὴν τὸ ἐπιδέκατον
 ἀπεδώκαμεν δραχμὰς ·ΗΔΔΔ□· τοῦ θεάτρου τὴν ὀρχή-

στραν καὶ τοὺς θάκους ἀνακαθάρασι καὶ τὸν χοῦν ἐξενέγκασι μισθωτοῖς ἀρχιτέκτονος
 ἐγδόντος μισθὸς ·□□□· καὶ τάδε ἄλλα ἐδώκαμεν·

ἀρχιτέκτονι μισθὸς ·□□□· τῆι ἀνθρώπῳ εἰς τὰ ἐπιτήδεια ·ΗΔΔ· τῶι ὑπηρετῆι
 Δώρωι ·Η□□□· Λεπτίνῃ καὶ Βακχίωι τοῖς λιθουργοῖς

εἰς τὰ ἐπιτήδεια ·HHHH□ΔΔΔ· καὶ εἰς ἱματισμὸν ·ΔΔΔ□□□□· γραμματεῖ μισθὸς
 ·□ΔΔΔ· κήρυκι ·□Δ· νεωκόρωι εἰς Ἀσκληπιεῖον

85 Η□ΔΔΔ· νεωκόρωι εἰς τὸν θεὸν ·□Δ· κρηνοφύλακι ·□ΔΔΔΔ· τῆι αὐλητρίδι τῆι
 αὐλούσῃ τῶι χορῶι τῶν γυναικῶν μισθὸς ·ΗΔΔ· χορῶι τῶι γε-

νομένωι τοῖς κωμικοῖς καὶ τῶι τραγωιδῶι Δράκοντι τοῖς ἐπιδειξαμένοις τῶι θεῶι
 δαῖδες παρὰ Ἐργοτέλους ·□□□□· ῥυμοὶ καὶ

ξύλα ·□□□· εἰς τὸν σίδηρον τῶν λιθουργῶν στόμωμα παρὰ Πολύβου ·□□□□· Δεξίωι
 στομάσαντι τύχους δύο καὶ γλαρίδα καὶ σφῆνας καὶ

παρασφῆνια ποιήσαντι μισθὸς ·□□□□□□· ἱερισταῖς εἰς σπονδὰς ·Δ· εἰς τὸν χορὸν τὸν
 γενόμενον το[ῖς] Ἀπολλωνίοις δαῖδες παρὰ Ἐργοτέλ<ους>

□□□□□□· ῥυμὸς ·□· τοῖς κατὰ μῆνα λόγοις ἐκτιθεμένοις εἰς τὴν ἀγορὰν λεύκωμα ·□□·
 στάμνον εἰς Ἀρτεμίσιον ·□□· εἰς τὸ ἄγαλμα τῶι Διονύ-

90 σῶι κεραία παρὰ Ἐλπίνου ·ΔΔ□□□□· ἐργασαμένωι τὸ ἄγαλμα Ἀριστοθάλει
 ·□· γράψαντι Δεινομένει ·□· εἰς κόσμησιν τοῦ ἀγάλμα-

τος ·□□□□· τὴν ἄμαξαν ἢ ἄγεται τὸ ἄγαλμα τοῦ Διονύσου Θεοφάντῳ ἐπισκευάσαντι
 ·□· ἤλοι ·□□· τοῦ οἴκου οὗ Στρατονίκη κληῖδα ποιή-

σαντι Δεξίωι ·□□· τοῦ Ἀρτεμισίου εἰς κόσμησιν νίτρον ·□□· σφόγγοι ·□□· ἔλαιον χοῦς
 ἡμίχουν ·□□□□· λίνον καὶ κηρὸς ·□□· μύρον ῥόδινο[v]

παρὰ Κωμωιδίας ·□· εἰς τοὺς χοροὺς τοὺς γενομένους τοῖς Λητ<ώ>ιοις καὶ τοῖς Ἀρτεμισίοις καὶ τὸν τῆι ὀγδόηι δαῖδες παρὰ Λυσίο[υ]
καὶ Ἐργοτέλους ·□□□□· ῥυμοὶ παρὰ Μνησικλέους ·III□· Δεξίωι κληίδα ποιήσαντι
ἀνάπαιστον ·□III· λαβὴ τῆι κληιδι ·II· Θεοδήμωι
95 τὸν τρύφακτον τὸν ἐν τῆι νήσῳ τῆς Ἐκάτης ἐπισκευάσαντι ·□□· ἦλοι ·III·
νίτρον ·I□· τὴν θυμέλην τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐν τῆι Νήσῳ
κονιάσαντι Φιλοκράτει ·□· σανίδες φιλύρινοι ἐννέα παρὰ Δεινοκράτους ἀρχιτέκτονος
κελεύοντος, τιμὴ ·□ΔΔ□□III· μισθωτοῖς
τὰς σανίδας ἀπενέγκασιν εἰς τὸ ἱερὸν ·III· τὸν τρύφακτον τὸν ἐν τῷ Διοσκουρίῳ καὶ
τοῦ ἐστιατορίου τὰς θύρας ἐπισκευάσαν-
τι Θεοδήμωι ·□· ἦλοι ·III· Διοσκουρίοις ἐπίκρασις ·Δ· Δεξίωι παρασφήνια ποιήσαντι
·□□· τροχλειὰς εἰς παλαίστραν ·□· σχοινίον παρὰ
Διακοσίῳ ·□· σκαφεῖον εἰς παλαίστραν παρὰ Ἀλεξιδήμου ·□III· χαλκίον
ἐπισκευάσαντι Δεξίωι ·□III· κηρύκειον ἠγοράσαμεν ·□□·
100 εἰς τὸν χορὸν τὸν γενομένον Τιμοστράτῳ τῷ αὐλητῆι, ὅτε ἐπεδείξατο τῷ θεῷ,
δαῖδες παρὰ Ἀρχικλέους ·□□□II· ῥυμὸς ·II· πίττης με-
τρηταὶ τρεῖς τὸν Κερατῶνα ἀλεῖψαι, τιμὴ τοῦ μετρητοῦ δραχμαὶ ·ΔΔΔΔ· τὸ πᾶν ·ΗΔΔ·
ἀλείψαντι τὸν Κερατῶνα Ἑρμῶνι ·ΔIII· τοῦ κρατῆ-
ρος τοῦ ἀργυροῦ τοῦ ὠτὸς ἀποπεσόντος κολλήσαντι Ἀριστάρχῳ ·□□· ἄνθρακες ·III·
εἰς τὴν κόσμησιν τῆς Ἥρας σφόγγοι ·□· μύρον ·□□□III·
ταῖς ἱερείαις εἰς τᾶλλα ·□□I· τοὺς βωμοὺς τοὺς ἐν τῷ Θεσμοφορίῳ ἐξαλείψαντι καὶ
γῆν ἐνέγκαντι καὶ λευκώσαντι καὶ ἀνακα-
θάραντι τὸ Θεσμοφόριον καὶ τὸν χοῦν ἐξενέγκαντι Διονυσίῳ μισθὸς ·Δ□□· γῆ λευκὴ
·□· κρανείας τάλαντον παρὰ Μνησικλέους ·□□□□·
105 Θεοδήμωι τερνίσκον ποιήσαντι ·□□III· τὸν λίθον τὸν ὑπὸ τὸ μέλαθρον
ὑποκείμενον τοῦ Πωρίνου ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου παραγαγοῦσι καὶ ἀ-
νακομίσασιν εἰς τὸ ἱερὸν καὶ συνάρασι μισθωτοῖς ·□□□□III· τὰς πλίνθους ἐκ τοῦ
Πωρίνου ἐξενέγκασιν μισθωτοῖς εἰς τὸν ξυλῶνα ·□□· μό-
λυβδος ·III□· ποτήρια ἐπισκευάσαντι Ἀριστάρχῳ ·□I□· ξύλον διαπρίσαντι Θεοδήμωι
·III□· Δεξίωι ὀξύνοντι τὰ σιδήρια τοῖς λιθουργοῖς εἰ[ς]
τὸν ἐνιαυτὸν ·ΔΔΔΔ· ἐλαίου εἰς ἱεροπόιον μετρητής, τιμὴ ·ΔΔ□□□□· ξύλων εἰς
Πύθιον τάλαντα ·□ΔΔΔ□· τὸ τάλαντον ·□II· ἢ πᾶσα τιμὴ ·Η□□□
□II· ἀνακομίσασιν τὰ ξύλα ·□· ἀνθράκων κάλαθοι δύο καὶ ἡμικαλάθιον, τιμὴ ·ΔΔ· τῆς
οἰκίας τῆς Σωσιλείας πρὸς ἧ ἢ κρηπίς τοῖχον οἰκοδομήσαντι
110 Θεοδήμωι ·□□□· τῆς οἰκίας ἐν ἧ Ἰέρακος οἰκεῖ τὰ τέγη ἐπισκευάσαντι καὶ
δοκὸν ὑποθέντι τῷ θαλάμῳ Θεοδήμωι ·Δ□□· τράπεζα εἰς ἱερο-
πόιον ·□□□□III· τοῦ κώθωνος τοῦ χαλκοῦ τοῦ πυθμένος ἀποπεσόντος κολλήσαντι
Ἀριστάρχῳ ·□· ἄνθρακες ·□· κηρὸς ·□· κληῖς εἰς Κύνθο[ν .]
ξοῖδος Δεξίωι ·□□III· χαρτία δύο ·□□□□· χορῶι τῷ γενομένῳ τοῖς Ῥοδίων θεωροῖς
δαῖδες παρ' Ἐργοτέλους ·□□□· ῥυμὸς I□· σανὶς πτελείνη εἰς
τὴν ταινίαγ καὶ τὰ καταζεύγματα τῆς ὀροφῆς τοῦ νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ
Ἱερομβρότου ·Δ□· ταῖς συγγραφαῖς καὶ τῷ λόγῳ λευκώματα λευκώ-
σαντι ·□□□· — καὶ τάδε ἄλλα ἀναλώσαμεγ κατὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου· τοῦ
ἐστιατορίου τοῦ ἐν τῆι Νήσῳ τὸ τέγος στεγνώσαντι Ἑρμῶν[ι]
115 Δ□□· τῆς σκηνῆς τὸ τέγος καταλείψαντι Ἑρμῶνι ·Δ□□· τῶν οἰκημάτων τῶν
ἐν τῆι ἀποβάσει τὰ τέγη στεγνώσαντι Διονυσίῳ ·Δ□□· εἰς
{εἰς} τὰ Θεσμοφόρια προσαναλώσαμεν πρὸς ᾧ παρὰ ταμίῳ ἐλάβομεν δραχμὰς
·□ΔΔ□· εἰς τὴν θυσίαν τῆι Εἰλειθύηι ·ΔΔ□· πρὸς τὸ ἐκ φιά-
λης εἰσελθὼν κατὰ μῆνα ὥστε τὸ ἱερὸν καθαίρεσθαι προσαναλώσαμεν δραχμὰς
·Δ□□□□I□· Δώρῳι ὑπηρέτηι ἰμάτιον ·ΔΔ□□□□· στήλη

παρὰ Φιλωνίδου ·ΔΔ□· παραγαγοῦσι τὴν στήλην ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ εἰς τὸ ἱερόν ἀνακομίσασι ·□□□· γράψαντι τὴν στήλην Δεινομέν<ει> τῆς δραχμῆς γράμματα τριακόσια, τὰ πάντα γράμματα τρισμύρια, μισθὸς δραχμαὶ ·Η· μόλυβδος ·□· ξύλα ·□· τοῖς στήσασι τὴν στήλην ·□□□□·
120 τῆς οἰκίας ἐν ἧι Ἀντίγονος ὁ Τιμοκράτους οἰκεῖ πτῶμα οἰκοδομήσαντι ·Δ· σάνις πετελείνη εἰς τὴν ταινίαν τὴν ὑποκειμένην τῇ ὀροφῇ τοῦ νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ Δεινοκράτους ·Δ□· ἄλες ·□□□□· ξύλον εἰς τύλους ·□□□· πίττης ἡμαμφόριον παρ' Ἀμφιθάλους ·ΔΔ·

{²vac.}²

122 κεφάλαιον οὗ τε παρελάβομεν ἀργυρίου καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς εἰσελθόντος δραχμαὶ ·□□□□□□□□· ἀργυρίου παντοδα-
ποῦ εἰς Ἀλεξανδρείου λόγον δραχμᾶς ·Δ□· καὶ χρυσοῦς ·ΔΠ· καὶ τεττίγια χρυσᾶ δύο καὶ φωκαΐδα. κεφάλαιον ἀναλώματος δραχμ[αί]
ΜΧΧ□ΗΗΔΔ. τὸ δὲ λοιπὸν παρεδώκαμεν ἱεροποιοῖς τοῖς ἐπ' ἄρχοντος Μενεκράτους Δημόνῳ τῷ Νίκωνος, Πίστηι τῷ Ξένωνος, πα-
125 ρόντων βουλευτῶν καὶ γραμματέων, τοῦ τῆς πόλεως Ἀντιπάτρου τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ τῶν ἱεροποιῶν Κλεινοδί[κου] τοῦ Κλεινο-
δίκου, ἀργυρίου νομίσματος δραχμᾶς ·ΜΜΜΜΧΗΗΗΗΔΔΔΔ□□□□· σὺν ταῖς ·ΜΜΧΧΧΧ□ΗΔΔΔ· αἷς ὁ δῆμος ἐψηφίσαστο [ἐν παραδ]όσει παρα-
λαμβάνειν ἀεὶ τοὺς ἱεροποιοὺς τοὺς ἐν τέλει ὄντας vac. καὶ τεττίγια ·Π· καὶ φωκαΐδα· καὶ ἀργυρίου παντοδ[αποῦ] ·Δ□· καὶ χρυσοῦς ΔΙ[Ι].

face B.1 [ἄρχοντ]ος Ὑποκλέους μῆνός Γαλαξιῶνος τάδε παρελάβομεν παρὰ ἱεροποιῶν τῶν ἱεροποιησάντων ἐπ' ἄρχοντος Χάρμου, Ἀνασχέτου τοῦ Θεοξένου, Ἥγία τοῦ Φωκαϊέως, παρόντων βουλευτῶν καὶ γραμματέων, τοῦ τῆς πόλεως Τιμησιδήμου τοῦ Ἀντικράτους καὶ τοῦ τῶν ἱεροποιῶν Λυσιμαχίδου τοῦ Λύσου. [—] ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ· φιαλῶν ὁ πρῶτος ῥυμός, ὀγκὴν τρία ἡμιτάλαντα, ἀριθμὸς φιαλῶν ·ΗΠΠ· ὁ δεῦτερος ῥυμός, τρία ἡμιτάλαν-
τα, ἀριθμὸς φιαλῶν ·ΗΠΠ· ὁ τρίτος ῥυμός, ὀγκὴν τρία ἡμιτάλαντα, ἀριθμὸς φιαλῶν ·ΗΠΠ· ὁ τέταρτος ῥυμός, ὀγκὴν τρία ἡμιτάλαντα, ἀριθμὸς φιαλῶν

5 ΗΠ· ὁ πέμπτος ῥυμός, ὀγκὴν τρία ἡμιτάλαντα, ἀριθμὸς φιαλῶν ·ΗΠΠ· ὁ ἕκτος ῥυμός, ὀγκὴν τρία ἡμιτάλαντα, ἀριθμὸς φιαλῶν ·ΗΔΔ· ὁ ἕβδομος ῥυ-
μός, ποτηρίων παντοδαπῶν, ὀγκὴν τάλαντον, ἀριθμὸς ποτηρίων ·ΗΔ· ὁ ὄγδοος ῥυμός, vac. c.12 ὀγκὴ τάλαντομ μναῖ δέκα, ἀριθμὸς

□ΔΔΔ□ΠΠ· ὁ ἕνατος ῥυμός, ποτηρίων παντοδαπῶν, σταθμὸν τάλαντον, ἀριθμὸς ·□Δ□Π· ὁ δέκατος ῥυμός, πυθμένωγ καὶ ὠτῶγ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς γεράνου, ὀγκὴν μναῖ εἴκοσι δύο· ὁ ἐνδέκατος ῥυμός, φιαλῶγ καὶ ἄλλων ἀργυρωμάτων ἃ καθηρέθη προσηλωμένα, ὀγκὴν τάλαντον μναῖ δύο, ἀριθμὸς πάντων ·□ΔΔΔ□ΠΠ· σὺν τοῖς ἀλαβάστροις τοῖς ·□· καὶ τῇ οἰνοχόῃ τῇ παλαιᾷ· ὁ δωδέκατος ῥυμός, αἰ προτομαὶ καὶ

10 αἰ οἰνοχόαι καὶ τὰ λεοντόποδα, ὀγκὴ πάντων μναῖ τριάκοντα· τρεῖςκαιδέκατος ῥυμός, οἰνοχόαι δέκα δύο, ὀγκὴ πασῶν μναῖ ·ΔΔΠΠ· vac.

καὶ τάδε ἄστατα ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ· θυμιατήριον ὑπόχαλκον λεπίδα ἀργυρᾶν ἔχον συντετριμμένον· ζώδια ἀργυρᾶ δύο, Κλεινοῦς

ἀνάθημα· ἀετὸς ἀργυροῦς τῶν ἀρχαίων διαπεπτωκῶς· φιάλαι ἐξ ἑμ πλινθείσις, Ἰκαρίου ἀνάθημα· φιάλη, Βάκχωνος ἐπιδόντος Δηλιάσιν

χορεῖα· φιάλη χρυσόκλυστος, ἀνάθημα Δηλιάδωγ χορεῖα· φιάλη, Δηλιάδων ἀνάθημα χορεῖα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Ῥοδίων Θρασυμάχου· φιάλη, [Φι]λώ-

[τα] [Σι]κωνίου ἀνάθημα· φιάλη, Φυλάκου ἀνάθημα· φιάλη, Λεοντίνων ἀνάθημα· φιάλη, Κώϊων ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Σίμου· φιάλαι δύο ἑμ πλ[ιν]θεῖ-

15 ο[ις, Ἀπολ]λοδώρου ἀνάθημα· φιάλαι δύο, Στρατονίκης βασιλίσσης ἀνάθημα· φιάλαι δύο, Κώϊων ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Πολυκλείτου· φιάλη, Ῥοδί-
ων [ἀνάθ]ημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Ἀγησάνδρου· φιάλη, Θεοτίμης ἀνάθημα· φιάλη ἔκτυπον
ἔχουσα Ἡλίου πρόσωπον, ἀνάθημα Δηλιάδων χορεία ἐπ' ἀρχεθεώ-
ρου Πολυχάρμου· κρατὴρ ἀργυροῦς, ὃν ἀνέθηκε Παρμίσκος, ὀλκὴν
·□XXXX□□ΔΔ□□· ἀργύριον παντοδαπὸν καὶ ἀνδριαντίσκος καὶ ἡλακά-
ται καὶ ἀμφιδᾶϊ καὶ δελφίς καὶ προχοΐδιον καὶ ἄλλα παντοδαπά, ὀλκὴ πάντων δραχμαὶ
·HHHHΔΔΔΔ□□□□· ἄλλο παντοδαπὸν ἀργύριον, ὀλκὴ
XHΗ□ΔΔΔ□□□□□· ψίλια ἀργυρᾶ δύο καὶ ἀμφιδῆ ἀποκεκλασμένη, ὀλκὴν
·□ΔΔ□□□□□· πεντόροβος χαλκοῦς ἐπίχρυσος· ὄρχομένοι οὐβολοὶ ·HHHH[Δ]·

20 ἀργυρίου ἀττικοῦ καὶ ἀλεξανδρείου δοκίμου καὶ χαλκοῦ ἐπιχωρίου [— —]
δραχμᾶς ·□ΔΔ□□III· αἰγίναῖοι καὶ κρητικοὶ στατῆρες ἔνδεκα καὶ κο-
ρίνθιοι στατῆρες δύο καὶ μαισσωλεία τετράδραχμα ἑννέα· νάξια τετράδραχμα δύο καὶ
φωκαϊδα καὶ ὀβολὸν φωκαϊκόν· νομίσματος πα[v]-
τοδαποῦ ὀλκὴν ·ΔΔ□□□· vac. c.15 καὶ τάδε χρυσᾶ ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ· ὄρμος ὁ πρὸς
τῷ θρόνῳ ἡρτημένος, οὗ οἱ γρῦπες οἱ πέντε καὶ ὁ
λέων ὁ τὸν ταῦρογ κατέχων, ὀλκὴ δραχμαὶ ·HHΔ□□□· ὄρμος λογχωτός, ὃν ἀνέθηκε
Σμίχη Μυκονία, ἄστατος· ἀριθμὸς λογίων ·□ΔΔΔII· {ὄρμος λογ}
ὄρμος λογχωτός, ὃν ἀνέθηκε Δημοστράτη, ἄστατος· ἀριθμὸς λογίων ·□ΔΔIII·
τραγίσκοι χρυσοῖ <II> ἄστατοι· δακτύλιος περιχρυσος, ὃν ἀνέθηκε

25 Στράτων Αἰτωλός, ἄστατος· ἀσπιδίσκη χρυσῆ, Αἰσχυλῖος ἀνάθημα, ὀλκὴ
δραχμαὶ ·□□□□· φιάλη ραβδωτὴ χρυσῆ τετρουπημένη, ὀλκὴν ·□ΔΔ[□□]·
ψίλιον στρεπτόν, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□□□□□III· ἐπιχύτης χρυσοῦς, ὀλκὴν δραχμαὶ
·HΔ□□· ἐνώτια χρυσᾶ δύο, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□III· θηρίκλειο[ς]
κύλιξ, ἀνάθημα Πτολεμαίου, ὀλκὴ ·HHΔΔΔ□□· φιάλιον Δημοσῶντος Μυκονίου
ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·ΔΔ□□□□· φιάλαι χρυσαῖ λεῖαι
ἑπτὰ, ὀλκὴ τῆς πρώτης δραχμαὶ ·HΔΔΔΔ□□· τῆς δευτέρας ὀλκὴ δραχμαὶ ·HΔΔΔΔ□□·
τῆς τρίτης ὀλκὴ δραχμαὶ ·HΔΔΔΔ□□· τῆς τετάρτης ὀλκ[ῆ] <δραχμαῖ>
HΔΔΔΔ· τῆς πέμπτης ὀλκὴ δραχμαὶ ·HΔΔΔ□□□□□· τῆς ἕκτης ὀλκὴ δραχμαὶ
·HΔΔΔΔ□□□□· τῆς ἑβδόμης ὀλκὴ δραχμαὶ ·HΔΔΔ□□□□· φιάλαι

30 καρυωταὶ ἕξ, ὀλκὴν ἢ πρώτην δραχμᾶς ·HH□□· ἢ δευτέρα ὀλκὴν ·HH□□□□·
ἢ τρίτη ὀλκὴν ·H□ΔΔΔΔ□· ἢ τετάρτη ὀλκὴν ·H□ΔΔΔΔ□□□· ἢ πέμ-
πτη ὀλκὴν ·HH□· ἢ ἕκτη ὀλκὴν ·H□ΔΔΔΔ□□· φιάλη χρυσῆ καρυωτὴ, Ναξίων
ἀνάθημα, ὀλκὴν ·HH□· φιάλιον χρυσοῦν λεῖον τετρουπημένον, ὀλ-
κὴ ·ΔΔ□□□□· ἀνεπίγραφον· φιάλιον χρυσοῦν ραβδωτὸν τετρουπημένον, ὀλκὴν ·□Δ□·
λευκοῦ χρυσοῦ φιάλιον ραβδωτόν, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□·
οἰνοχόαι δύο χρυσαῖ, ὀλκὴ τῆς πρώτης δραχμαὶ ·□H□ΔΔΔΔ□□□II· τῆς δευτέρας
ὀλκὴ δραχμαὶ ·□H□ΔΔΔ□· πέταλα χρυσᾶ πενήκοντα καὶ {ο}

ὀκτὼ καὶ ἀσπιδίσκης κλασματίον καὶ στλεγγίς, ὀλκὴν πάντων δραχμαὶ
·HHHΔ□□□□□· κανοῦγ χρυσοῦν λεῖον ὧτα καὶ πυθμένα ἀργυρᾶ ἔχον, ἐπ[ι]-

35 γέγραπται ὀλκὴ τοῦ χρυσοῦ δραχμαὶ ·XH□ΔΔΔΔ□□□· τοῦ ἀργυρίου ὀλκὴν
·□HHHΔΔΔ□□· κλιμάκιον ξύλινομ περιχρυσον ὄφεισιν ἀργυροῖς δ[ιεζ]ω-
μένον, ἄστατον· θυμιατήριον φιαλωτὸν μέγα περιχρυσον, ὧ ἐπιγέγραπται ὀλκὴ τοῦ
χρυσίου δραχμαὶ ·□HHHΔΔII· τοῦτο οὐκ ἐστάθη· ἄλλο θυμιατή-
ριον ἔλαττον φιαλωτὸν ἐπίχρυσον ἀνεπίγραφον· τοῦτο οὐκ ἐστάθη· κανοῦν ὀρθηλὸν
ἐπίχρυσον, ἐπιγραφὴν ἔχον σταθμὸν δραχμᾶς

XHHHΔΔΔ□□II· χρυσίον [λ]ευκόν, καὶ ἐν τούτῳ στατῆρες κυζικηνοὶ δύο καὶ
φωκαῖς, ὀλκὴ τούτων πάντων δραχμαὶ ·HHHΔΔ□□□□· ὄρμος ἀμφορέ-
ων, ὀλκὴν σὺν [τ]οῖς λίνις δραχμαὶ ·Δ□□□□· ἀριθμὸς ἀμφορέων ·□□III· στλεγγίς
καὶ στεφάνωγ κλάσματα χρυσᾶ, ὀλκὴν ·ΔΔ□□□□III· πεντόροβο[ς]

40 χρυσοῦς, ὀγκήν ·□· στεφάνωγ κλάσματα χρυσᾶ καὶ ἀσπιδίσκαι καὶ στλεγγίδωγ κλάσματα καὶ ἄλλα παντοδαπὰ χρυσία, ὀγκή πάντων δραχμαὶ ·ΗΗΗΔΔΔΔ□□□□· μῆλα χρυσᾶ, ἓνια πλήρη γῆς, ἀριθμὸν ·ΔΔΔΙΙΙ· καὶ ἀνθεμίου ὑπαργύρου κλάσμα, ὀγκή τούτων ·ΔΔΔΔΙΙΙ· περόναι χρυσαῖ καὶ τούτωγ κλάσματα, ἀριθμὸν ·ΔΔΙΙΙ· ἄστατοι· ὄρμος ὁ Ἐριφύλης χρυσοῦς, ὀγκήν δραχμαὶ ·Η□□□· ἀσπιδίσκη καὶ φυκία δύο καὶ περιδειρίδια χρυσᾶ, ὀγκήν πάντων σὺν τοῖς λίνιοις δραχμαὶ ·Δ□□□□ΙΙΙ· δακτύλιοι χρυσοῖ ἕξ, ὀγκήν δραχμαὶ ·□□□□· σφραγίδια διάλιθα δύο ἄστατα· δαρεικοὶ χρυσοῖ ὀκτώ· χρυσ<ίου> ὀγκή ·□ΙΙΙ· ῥοαὶ χρυσαῖ πέντε ἄστατοι καὶ μῆλον καὶ πέταλα χρυσᾶ ἄστατα· ἄμπελος χρυσῆ ἄστατος· σφραγὶς μαράγδου δεδεμένη σειραὶ χρυσῆ
45 σῆι, Ἀπολλοδώρου ἀνάθημα, ἄστατος· ὄρμος ἀμφορέων ἐφ' οὗ ὁ Τριπτόλεμος καὶ ἀνθεμα καὶ ἀσπιδίσκη καὶ ἐνώτια καὶ στλεγγὶς χρυσᾶ, ὀγκή δραχμαὶ ·ΔΔΔΔ□□□· στέφανος χρυσοῦς δάφνης ὁ παρ' Ἀμεινώνδα ἀπελθών, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΔΔ· δακτύλιος χρυσοῦ[ς] Ἄρτεμίσιον ἔχων ἐπίσημον, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΙΙΙ· δακτύλιος χρυσοῦς λεῖος, ὀγκήν ·□□□□ΙΙΙ· δακτύλιος χρυσοῦς, ὀγκήν ·□□· ἐπίσημον ἔχων Ἔρωτα· δακτύλιος σιδηροῦς χρυσίω ἐνδεδεμένος ἄστατος· σφραγὶς χρυσίω [ἐνδ]εδεμένη ἄστατος σημεῖον ἔχουσα τραγέλαφον· κυλινδρίσκος χρυσένδετος ἄστατος· σφραγὶς χρυσένδετος ἄστατο<ς>· λυγγούριον κίρκον ἔχο[ν χρ]υσοῦν ἄστατον· σφραγίδιον χρυσένδετον ἄστατον· σφραγίδιον κίρκον ἔχον χρυσοῦν
50 ἄστατον· σφραγίδιον ἀργυρίω ἐνδεδεμένον· σφραγίδιον ὑάλινον χρυσένδετον· ἀνθέμια καὶ ὀφίδιογ καὶ κίρκος καὶ ἄλλα παντοδαπά, ὀγκήν ·ΔΙ· δακτύλιος χρυσ<ο>οῦς ἐν ταινιδίω ἐνδεδεμένος ξυλίνωι, Καλλικρίτης ἀνάθημα· στεφανίσκοι χρυσοῖ δύο, ὀγκή δραχμαὶ ·□□□□· στέφανος χρυσοῦς μυρρίνης, ἀνάθημα βασιλέως Πτολεμαίου, ὀγκήν δραχμαὶ ·Η□ΔΔΔΔ□□□· στέφανος χρυσοῦς μυρρίνης, Βερενίκης ὑπὲρ Πτολεμαίου ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΔΔ□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, ὃν ἀνέθηκε Πευκέστης, ὀγκήν δραχμαὶ ·□Δ□· στέφανος μυρρίνης χρυσοῦς, Δηλιάδων ἀνάθημα, χορεῖα Νικοκρέοντος ἐπιδόντος, ὀγκήν δραχμαὶ ·ΔΔΔΔ□□□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Καλλικράτους ἀνάθημα[α],
55 ὀγκήν δραχμαὶ ·ΔΔ· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, ὀγκήν δραχμαὶ ·ΔΔ□□· Ἰωμίλκου ἀνάθημα· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, ἀνάθημα Δηλιάδων, χορεῖα Φιλοκλέους ἐπιδόντος, ὀγκήν δραχμαὶ ·ΔΔΔΔ□· στέφανος κιττοῦ χρυσοῦς, ἀνάθημα βασιλέως Πτολεμαίου, ὀγκήν δραχμαὶ ·ΗΔΔΔΔ· στέφανος χρυσοῦς δάφνης, Δημητρίου βασιλέως [— —] ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□Δ□□□· στέφανος χρυσοῦς, Δηλιάδων ἀνάθημα, χορεῖα Μήτρωνος ἐπιδόντος, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΔΔ□□· στέφανος χρυσοῦς δάφνης, Δηλιάδων ἀνάθημα, χορεῖα Κλείτου ἐπιδόντος, ὀγκήν δραχμαὶ □ΔΔΔΔ· στέφανος μυρρίνης χρυσοῦς, Λυσάνδρου Λακεδαιμονίου ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□□□□□· σὺν τῷ ῥόδωι· στέφανος χρυσοῦς δάφνης {π},
60 Κρατεροῦ ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□□□□□· στέφανος χρυσοῦς, Φιλοκλέους ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔ· ἀνδριαντίσκος χρυσοῦς σχέλος οὐδὲ χεῖρα ἔχων, ὀγκήν δραχμαὶ ·□□□ΙΙΙ· χρυσίου ἀσήμου ὀγκήν ·□□□· δακτύλιοι καὶ ἐνώτια ἀργυρᾶ ἀνειρμένα· ἡ καλουμένη γέρανος καὶ ὁ ὄρμος ὁ ὑποτείνων ὑπὸ τῆγ γέρανον, ἄστατα· ὁ κόσμος ὁ τοῦ ἀγάλματος τοῦ τὴν ἐρειᾶν ἐσθῆτα ἔχοντος, ὀγκήν δραχμαὶ ·□ΔΔΔ□□□· περόνη ἀργυρᾶ ἐπίχρυσος, ὀγκήν δραχμαὶ ·Δ□· δακτύλιος χρυσοῦς, Πολυαράτου ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·□□□· φιάλη ἀργυρᾶ ἐμ πλινθίωι, Χοροϊθίδος ἀνάθημα, ἄστατον· φιάλη, Θεουσταδῶγ καὶ Ὠκυνειδῶν ἀνάθημα, ὀγκήν δραχμαὶ ·Η· ἀντὶ τῆς θηρικλείου τῆς ἀποβληθείσης ἢς ἀνέθηκε Πύθειος, φιάλη ὀγκήν

65 δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔ□□· {²vac.}²

ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ νεῶ τοῦ Ἀπόλλωνος· ἄστατα· φιάλη ἀργυρᾶ ἐμ πλινθείῳ. τῆς πόλεως τῆς Κώϊων ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Ἀράτου· φιάλη ἔκτυπον ἔχουσα ἄρμα καὶ Νίκην καὶ ζώδια δύο, Ἡρακλείδου ἀνάθημα· φιάλη λεία ὀμφαλὸν ἐπίχρυσον ἔχουσα, Ῥοδίων ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Πολυαράτου· φιάλη ἐπίχρυσος ῥαβδωτή, Τιμάνθους Ῥοδίου ἀνάθημα· φιάλη λεία ὀμφαλὸν ἐπίχρυσον ἔχουσα, Ῥοδίων [ἀν]άθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Φρασίλα· φιάλη ἔκτυπος διάχρυσος, Διοκλέους Κώϊου ἀνάθημα· φιάλιον Πυρρίου ἀνάθημα· φιάλη λεία ὀμφαλὸ[v]

70 [ἐπίχ]ρυσον ἔχουσα, ἀρχεθεώρου Ἰππαγόρα καὶ θεωρῶν ἀνάθημα· φιάλη, Ῥοδίων θεωρῶν ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Ἀκεστία· φιάλη λογχωτή [τῆς Κα]λυμνίων πόλεως ἀνάθημα ἐπὶ Πολυμήδους ἄρχοντος· φιάλη ἐμ πλινθείῳ, Ἀρχία Καλυμνίου ἀνάθημα· φιάλαι τρεῖς, Στησίλεω ἀνάθημα· [φιάλη] λεία, Νικίππου ἀνάθημα· φιάλη καρυωτὴ ἔκτυπος, Ἄρταπάτου ἀνάθημα· φιάλη λεία, Δηλιάδων ἀνάθημα, χορεῖα Ῥοδίων θεωρῶν ἐπιδόντων

[ἐπὶ ἀρχ]εθεώρου Ἀγησιδάμου· φιάλαι καρυωταὶ δύο ἔκτυπα ζῶια ἔχουσαι, τῶν Χαρμίδου θυγατέρων ἀνάθημα· φιάλη λεία ὀμφαλὸν ἐπίχρυσον ἔχουσα, [Ῥοδίων] θεωρῶν ἀνάθημα ἐπὶ ἀρχεθεώρου Φίλωνος· φιάλη καρυωτὴ ἔκτυπον ἔχουσα ζώδιον, τῆς πόλεως τῆς Κώϊων ἀνάθημα, τῷ Ἀπόλλωνι ἁ-

75 [παρχ]ήν· φιάλη λεία, Ἀμμωνίου ἀνάθημα· φιάλη λογχωτὴ κεχρυσωμένη, Ἀριστοφίλου Ῥοδίου ἀνάθημα· φιάλη ἐν ἐλάφου προτομῇ, Ἐτεάρχου ἀνάθημα[α]· [φιάλη] ἐπάργυρος ἔκτυπα ζῶια ἔχουσα προσηλωμένα, Ἀρχεστράτου ἀνάθημα· κύρβη ἀργυρᾶ ἐν σανιδίῳ προσηλωμένη, Κοσκάλου ἀνάθημα· ῥόδο[v]

[ἀργυ]ροῦν, Δεξικράτους ἀνάθημα· τύπος ἀργυροῦς, Ὀνητορίδου ἀνάθημα· περικεφαλαία σιδηρᾶ περιηργυρωμένη, Λεωνίδου ἀνάθημα· κρατῆρε[s] [ἀργυ]ροῖ μεγάλοι δύο ῥαβδωτοί, βασιλίσης Στρατονίκης ἀνάθημα, ἄστατοι· τριήρης ἀργυρᾶ, βασιλέως Σελεύκου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·X□ΔΔ

[Δ]Δ{Δ}□□□□· θυμιατήριον ἐν [ναί]σκῳ ἀργυροῦν, Στιλπύριος ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□□□□· κύλικες τηιουργεῖς ἀργυρένδετοι δύο, Κτήσωνος ἀνά-

80 [θ]ημα, ἄστατοι· πτολεμαϊκὰ τετράδραχμα δύο καὶ ἀρβυλικοὺς ὀβολοὺς δύο· ἀργυρίου παντοδαποῦ ἐπισήμου, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□· δακτύλιοι σιδηρ[οῖ]

[ὑ]πάργυροι ·HH□II· δακτύλιοι ὑπόχρυσοι σιδηροῖ ·□III· δακτύλιος χρυσοῦς ἀπειρῶν Ὀνασικράτους ἀνάθημα, ὀλκὴν ·□III· δακτύλιος χρυσοῦς

[σ]υντεθλασμένος, ὀλκὴν ·□□□III· δακτύλιος χρυσοῦς ἀνθράκιον ἔχων, Σαφροῦς ἀνάθημα, ὀλκὴν ·□□□· χρυσοῦ ἀσήμου παντοδαποῦ ὀλκὴν

δραχμαὶ ·H□· σὺν τῷ κλάσματι τῷ τοῦ θυμιατηρίου· χρυσοῦς, Νικολάου ἀνάθημα· στέφανος χρυσοῦς, ὃν ἀνέθηκε Πευκέστης, ὀλκὴν σὺν τῷ[i]

λίνῳ δραχμαὶ ·□Δ□□□□□· στέφανος χρυσοῦς κιττοῦ, βασιλέως Πτολεμαίου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·HΔΔΔΔIII· σὺν τῷ λίνῳ· στέφαν[ος]

85 {στέφανος} δάφνης χρυσοῦς, βασιλέως Δημητρίου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□ΔΔΔ□□□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Ἀντιπάτρου ἀνάθημα. ὀλ[κὴν]

[δρ]αχμαὶ ·ΔΔΔΔ□□□· στέφανος χρυσοῦς, βασιλέως Σιδωνίων Φιλοκλέους ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔ□□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς,

Πολυκλείτου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔIII· στέφανος χρυσοῦς, Φάρακος Λακεδαιμονίου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□· σὺν τῷ ξύλῳ [καὶ]

τῷ λίνῳ· στέφανος χρυσοῦς κιττοῦ, τοῦ δήμου τοῦ Δηλίων ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□ΔΔΔΔ□□□□· στέφανος μυρρίνης χρυσοῦς, Πνυταγόρου

ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·ΔΔΔ□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Ξενοφάντου ἀνάθημα, ὀλκὴν δραχμαὶ ·□Δ□□□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Καλλικρ[ά]-

- 90 [τ]ους ανάθημα, όλκην δραχμαί ·ΔΔΔΔ□□□□□· στέφανος χρυσοῦς μυρρίνης, Νικοκρέοντος ανάθημα, όλκην δραχμαί ·□Δ□□□· στέφανοι χρυσοὶ δύο ἐπὶ <τοῦ> αὐτοῦ ξύλου ἀνεπίγραφοι, όλκην δραχμαί ·ΔΔΔΔ□□□□□· στέφανος χρυσοῦς, Ἰωμίλκου ανάθημα, όλκην δραχμαί ·ΔΔ□□□□□· στέφανος ἀμπέλου χρυσοῦς, Λυσάνδρου Λακεδαιμονίου ανάθημα, όλκην δραχμαί ·□Δ□□□□□□· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Λυσάνδρου ανάθημα, όλκην δραχμαί ·ΔΔ□□[□]· στέφανος χρυσοῦς, [Κ]άρπου καὶ Ἀδράστου ανάθημα, όλ[κ]ήν δραχμαί ·ΔΔΔ□□□□· στέφανος χρυσοῦς μυρρίνης, Ἄνδροκλέους ανάθημα, όλκην δραχμαί ·ΔΔΔ□· σὺν τῷ λίνωι· στέφανος μυρρίνης, Τιμασιπόλιος ανάθημα, όλκην δραχμαί ·Δ□□□□□· στέφανος χρυσοῦς ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου
- 95 προσηλωμένος, ἄστατος, Τιμοκράτους ανάθημα· στέφανος χρυσοῦς δάφνης, ὧι τὸ ἄγαλμα ἐστεφάνωται, όλκην δραχμαί ·ΗΔΔΔΔ□□· στρεπτὸν χρυσοῦν vac. πρὸς τῷ τοίχῳ, Δάτιδος ανάθημα, όλκῆ δραχμαί ·ΔΔΔ□□□· στέφανοι δάφνης χρυσοὶ δύο πρὸς τῷ τοίχῳ, όλκην τοῦ πρώτου δραχμαί ·□Δ□□□□III· τοῦ ἐτέρου στεφάνου όλκην δραχμαί ·ΔΔΔΔ□□□□□· χρυσοῦ παντοδαποῦ όλκην δραχμαί ·□□□□· [σ]ὺν τῇ σφραγίδι τῇ ἀργυρᾷ· [— —]
- κηρύκειον ἀργυροῦν, όλκην δραχμαί [— —]· κηρύκειον ἀργυροῦν· φοίνικα, όλκην δραχμαί· vac. στλεγγίς χρυσῆ, Γλαύκου ανάθημα, ἄστατος· μάχαιρα ἵππικῆ, Θυμώιδου ανάθημα· κολεὸν μαχαίρας ἵππικῆς, Τιμέου ανάθημα· θυματήριον χαλκοῦν· κανοῦμ μέγα χαλκοῦν·
- 100 τόξα κρητικὰ δύο καὶ φαρέτρα ζωιωταί· ὀβελίσκους ·□III· χαλκοῦ ἐπισήμου παντοδαποῦ ἐν ὑδρίαι καὶ στάμνῳι χαλκ[οῖ]ς, όλκην σὺν τοῖς ἀγγείο[ις] μναί· II· φυκίον χρυσοῦν πρὸς τῷ στυλί[σ]κῳι, όλκῆ σὺν τῷ ἱμάντι ·□· δακτύλιος Φωκαίδος λόγχην ἔχων σημεῖον· σφραγίδα ἐπίχρυσον· [κ]υλίκιον ἀργυροῦν, όλκην ·III· ἐσχαρίς ἀργυρᾷ, Βουλομάγας ανάθημα, όλκην σὺν τῷ ἐμπύρῳι δραχμαί ·□H. vac.
- [ἐν] τῷ νεῶι οὗ τὰ ἐπτὰ· ἐν τῷ προδόμῳι· φιάλη λεία ἐμ πλινθείῳι, Καλλικλέους ανάθημα· φιάλαι τρεῖς ἐμ πλινθείῳι ἔκτυποι, Ταυρομενι- [τῶν ἀν]άθημα· φιάλη λεία ἐμ πλινθείῳι, Εὐθυδίκου ανάθημα· στέφανος χρυσοῦς προσηλωμένος, Αὐτοκλέους ανάθημα, ἔχων φύλλα ·ΔΔII,
- 105 [κόκκου]ς ·□III· στέφανος δάφνης χρυσοῦς, Νικίου ανάθημα, ἀριθμὸς φύλλων ·ΔΔΔΔII· κόκκοι ·ΔIII. ἐν τῷ νεῶι· στέφανος χρυσοῦς συντεθλα- [σμένος] ἐγ κιβωτίῳι, όλκην ·□ΔΔΔΔ□□□□· ἄλλος στέφανος χρυσοῦς συντεθλασμένος ἐν τῷ αὐτῷ κιβωτίῳι, όλκην δραχμαί ·□ΔΔ□· φιάλ[αι]
- [ΔΔΔ, ὀ]λκην πᾶσαι ·XX□Δ□□□□□□· κυμβία τέτταρα, όλκην ·H□□□□□□· τῶν κρεμαμένων στεφάνω[ν] ὁ πρῶτος, όλκην δραχμᾶς ·H□□□· ὁ δεῦτερος, όλ- [κην] ·□ΔΔΔ□□□□III· ὁ τρίτος, όλκην ·□Δ□□□□□III· ὁ τέταρτος, όλκην ·□Δ□□□□III· ὁ πέμπτος ἐπιγραφὴν εἶχεν ·HΔ□□□□III· σταθεῖς δὲ εἴλκυσεν [H]ΔΔ□□· ὁ ἕκτος ἐπιγραφὴν μὲν εἶχεν ·□Δ□□□□· σταθεῖς δ' εἴλκυσεν ·□Δ□· ὁ ἕβδομος, όλκην ·□Δ□□□□□III· ὁ ὄγδοος, όλκην ·□ΔΔ□□□· ὁ ἔνατος, όλκην
- 110 [□]Δ□□□□· ὁ δέκατος ἐπιγραφὴν μὲν εἶχεν ·□ΔΔΔΔ□□□III· σταθεῖς δ' εἴ<λ>κυσεν δραχμᾶς ·□ΔΔΔΔ□□· ὁ ἐνδέκατος ἐπιγραφὴν μὲν εἶχεν ·□Δ□□□III· σταθε<ις> δ' εἴλκυσεν ·□Δ□□□□· ὁ δωδέκατος, όλκην ·□ΔΔΔII□· ὁ τρίτος καὶ δέκατος εἶχε μὲν ἐπιγραφὴν ·□ΔΔΔ□□□III· σταθεῖς δ' εἴλκυσεν ·□ΔΔΔ□□□III· ὁ τέταρτος {τος} καὶ δέκατος, όλκην ·HΔΔ□□□□III· ὁ πέμπτος καὶ δέκατος εἶχε μὲν ἐπιγραφὴν ·□ΔΔΔ□□□III· εἴλκυσεν δὲ σταθεῖς ·□ΔΔΔ□□□□III· ὁ ἑκκαιδέκατος, όλ- [κ]ήν ·HΔΔ□□□□· ὁ ἑπτακαιδέκατος, όλκην ·H□II· ὁ ὀκτωκαιδέκατος, όλκην ·□ΔΔΔΔ□□□□· ὁ ἔνατος καὶ δέκατος εἶχε μὲν ἐπιγραφὴν ·□ΔΔΔ□□□II· σταθεῖς

[δ'] εἴλκεν ·□ΔΔΔ□□ΠΙ· ὁ εἰκοστὸς ἐπεγέγραπτο μὲν ὀλκὴν ·Η· σταθεῖς δ' εἴλκυσε
 ·Η□ΠΙ· ὁ εἷς καὶ εἰκοστός, ὀλκὴν ·Η□ΠΙ. [—] ἐν τῷ Εἰλειθιαίῳ· βατιά-
 115 κη ἐμ πλινθείῳ, ἦν ἀνέθηκε Κλεαρχίς· φιάλη ἔκτυπα ἔχουσα Περσῶν
 πρόσωπα, Κτησυλῖος ἀνάθημα, ὀλκὴν ·□ΔΔ□□· ἀμφιδᾶι καὶ τύποι καὶ
 [ὄ]φεις καὶ δακτύλιοι καὶ κριθαὶ ἀργυρᾶ, ὀλκὴν ·□ΔΔΔΔ□· πυρήνια χρυσᾶ καὶ
 ἐνδεσμίδες καὶ τύποι καὶ κάρδια καὶ ἄλλα χρυσία, ὀλκὴν πάντων ·Δ□Π·
 ἄλλα ζωιδάρια τέτταρα, ἐν αὐτῶν ξύλινον ἐπίχρυσον, καὶ δακτύλιοι δύο, ὁ εἷς λιθάριον
 ἔχων, καὶ ἐνώτι<α>, ὀλκὴν ·□□□□· μῆλα ἐννέα ἐπάργυρα ἐπί<χρυ>-
 σα, ὀλκὴν ·□□□Ι· ἐρωτίωγ καὶ βουβαλίων ζευγὸς πρὸς ξύλῳ, Θεσσαλίας ἀνάθημα.
 καὶ τάδε ἀνετέθη ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς τὸ Εἰλειθιαῖον·
 δακτυλίδιον χρυσοῦν, ἀνδριάντιον, τύπιον χρυσᾶ, ὀλκὴ πάντων ·□□· τύπιον ἀργυροῦν,
 ὀλκὴν ·□□· δακτυλίδιον διάλιθον ἐν ταινιδίῳ, Κερκίδος ἀ-
 120 νάθημα. [—] ἐν τῇ Χαλκοθήκῃ τάδε χαλκᾶ· ὕδριας ·Δ□· ἄλλη πυθμένα οὐκ
 ἔχουσα· ὕδριαι δύο, ἑκατέρα ἐν οὔς ἔχουσα· ὕδρια ἐν οὔς ἔχου-
 σα· ὕδρια ἐν οὔς ἔχουσα, πυθμένα οὐκ ἔχουσα· ἄλλη πυθμένα οὐκ ἔχουσα, οὔς ἔχουσα
 ἔν· ὕδρια ὄτα οὐκ ἔχουσα δύο· στάμνος μέγας ἐν οὔ[ς]
 ἔχων· στάμνος βοιωτικὸς ἐν οὔς ἔχων· στάμνος ἐλαιηρός· κρατῆρες τυρρηνικοὶ τρεῖς
 ὑπόστατα ἔχοντες· κρατήριον τυρρηρικὸν
 οὔς οὐκ ἔχον· κρατήριον λακωνικὸν τὸμ πυθμένα ἔχον ἀπο<πε>πτωκότα· κρατῆρες
 λακωνικοὶ τρεῖς· κανᾶ ὀρθηλὰ δύο· κανοῦμ μέγα πυθμέ-
 να οὐκ ἔχον· κανᾶ τρία· κάδοι λειοὶ δύο, ὁ εἷς πυθμένα οὐκ ἔχων· κάδοι στρεπτοὶ δύο·
 ἐσχάραι πυρκαῖοι τρεῖς· λεβήτια ἐννέα ἀχρεῖα· χαλκία [με]-
 125 γάλα τρία ἀχρεῖα· χαλκία δύο μικρὰ ἀχρεῖα· χαλκία ἑπτὰ μικρὰ ἀχρεῖα· κρατῆρ
 στρογγύλος ὑπόστατον ἔχων· ἐχίνη στρατιωτικὴ· ἐξάλειπτρο[v]·
 κανᾶ μικρὰ πέντε· πινακίσκοι τέτταρες· περιρραντήριον ὑπόστατον ἔχογ καὶ
 ἐπιγραφὴν· χερνιβεῖα δύο τετρυπημένα, τὸ ἐν οὔς οὐκ ἔχο[v]·
 χερνιβεῖα ὀκτῶ τετρυπημένα· ποδανιπτῆρες δύο οὐχ ὑγιεῖς, οὔς ἔχοντες ἐν ἑκάτερος·
 ψυκτῆρες τρεῖς ὄτα οὐκ ἔχοντες· λυχνεῖα
 σιδηρᾶ δύο ἐπὶ τοῖς μέσοις φιάλ[ας] οὐκ ἔχοντα· ὀβελίσκοι μικροὶ· ·ΔΔΔ□· κλάσματα
 δύο· ἐσχάρα σιδηρᾶ· γαστροπτίς διαπεπτοκῦα· σκαφεῖω[v]
 κλάσματα ·□· δίσκοι χαλκοῖ δύο· [ἐσχα]ρίου μικροῦ ἤμισυ κατεαγὸς ὑπόστατον ἔχων·
 ψυκτῆριον ὄτα καὶ πυθμένα οὐκ ἔχων· χεῖρ σιδηρᾶ· οἰνοχόη.
 face C right {²initio vss. 5 omnino oblitterati}²
 6 καὶ τάδε ἐν τῇ
 Χαλκοθήκῃ
 παρελάβομεν·
 οἰνοχό[ην] χαλκῆ[v]
 10 οὔς οὐκ ἔχουσαν·
 οἰνοχό[ας ·Δ□]· πυθμ[έ]-
 νας οὐκ ἐχοῦ[σας]·
 οἰνοχό[ας δύο] οὔς
 [οὐκ ἐχο]ύσ[ας]·
 15 [ἄλλα]ς δύο [οὔτε οὔς]
 [οὔτ]ε πυθμένα [έ]-
 [χοῦ]σας, σα[κ]νά[ς]
 [ἄλλας] δ[ύο] σακνάς
 [πυθμένας οὐκ ἐχοῦ]-
 20 [σας — — —]
 {²c. vss. 12 e quibus ne una quidem littera conspicua est}²
 32 [τ]ὸν [τράχηλον ἀπο]-

κεκλα[σμένην· ἄλ]-
 [λην σ]υντεθλα[σμέ]-
 35 [ν]ην πυθμένα οὐκ
 [ἔχουσαν· ἄλλας]
 [δύο] τοὺς πυθμέ-
 νας ἐκκεκομμέ-
 [νας]· ἄλλας ὀκτῶ
 40 ὄτα οὐκ ἐχούσας
 οὐδὲ πυθμένας
 ἐχούσας· δύο [ο]ὔ[τ]ε
 [π]όδας [οὔτε]
 πυθμένας οὐκ ἐ-
 45 χούσα[ς], σακνάς·
 [χόας ἐλαιη]-
 ροὺς [τ]ρεῖ[ς]· τού-
 των εἷς οὗς οὐκ
 ἔχ[ει] σπονδο]χόα[ι ·Π].
 50 προχοῖδια III· ἐν
 τούτων [— — — —]
 τὸν πυθμένα οὐ[κ]
 ἔχον·
 53a ἄλλας οἰνοχόας
 δύο σακνά[ς]·
 54 οἰνοχόης τράχη-
 55 λον· προχοῖδιον λε-
 οντόπουν· κύαθοι
 μεγάλοι ·III· μικρ[οί]
 δύο διαπεπτωκό-
 τες· ἄνθεμα
 {²vac. vss. 3}²
 {nihil unquam ibi exaratum fuisse videtur propter vitium lapidis}²
 60 [κ]οτταβείων δύο·
 θυμιατήριον πόδα
 οὐκ ἔχον· Νίκη
 ἐπὶ ἰκτίνου· ἀρυσ-
 τήρας μεγάλου[ς]
 65 □II· μικροὺς ·ΔΔ□I·
 λυχνίαν χαλκῆν
 συντετριμμένην·
 στυλὶς μεγάλη λυ-
 χνίας χαλκῆς· ἐ-
 70 ξάυσ[τρ]ιον· ξυσ[τῆ]-
 ρα σιδηροῦν· ἠθμ[ὸν]
 ἀπὸ κρατήρος [συν]-
 τετριμμένον· [ἄλ]-
 λον ἐγ ξύλοι [ἐν]-
 75 δεδεμένον· [σαυ?]-
 νιοθήκαι [σι]δηραῖ
 δύο· λυχνείου [κλάσ]-
 ματα δύο· λα[μπτή]-

ρα ὄτα οὐκ ἔχοντα]·
 80 σκαφίδιον χαλκοῦ[v]
 τετροπημένο[v]·
 [φι]άλαι ·III· τούτω[v]
 μία ἀπὸ λυχνείου[v]
 τετρο[πη]μένη·
 85 χέρνιβ[ον]· ψυκτή-
 ριον σακνὸν πυθ[μέ]-
 να οὐκ ἔχον· ποτ[η]-
 [ρ]ίδια δύο· λεβήτιον
 μικρόν· κάδων
 90 κλάσματα· χυτρί-
 διον καὶ ψυκτήρι-
 ον μικρὰ [ὄτα] οὐκ
 [ἔ]χοντα· πυθμένας
 □II· ἐπιστάτου
 95 κλάσματα· ζ[ώι]-
 δια καὶ ὄτα καὶ πό-
 δες καὶ κλάσμα-
 [τ]α παντοδαπά· ἄ[v]-
 θεμα λυχνείου δύ[ο]·
 100 τριποδίσκος πό-
 दा οὐκ ἔχων· κε[ρα]-
 [μ]ύλλιον· ὀλκεῖον·
 [λ]επίδας χαλκᾶς
 [ἀπὸ τριπόδων καὶ
 105 {καὶ} ἀσπίδων λόγ-
 χας ·□III· ἀσπίδας ἐ-
 πιχάλκους ·ΔΔ□II[II]·
 πέλτην ἐπίχαλ[κον].
 τάδε τεμένη
 110 ἀνεμισθώσα-
 μεν· Πάνορμον,
 [καὶ] ἐμισθώσατο
 Σωτάδας Κρής·
 ἔγγυος Ἀντίγον-
 115 ος Ἀν[δρομένους?]
 Νικοῦ χάρον, Ἥγη-
 σαγόρας ·HH□Δ
 Δ□· ἔγγυοι Ξενο-
 κλείδης, Ξενο-
 120 κλείδης· Χαρώ-
 νειαν, Μελήσιπ-
 πος Ῥηναίεὺς κ-
 αὶ οἱ ἔγγυοι Ἰερόμ-
 βροτος, Σωσισθέ-
 125 νης· αὐτοὶ παρέ-
 λαβον τά τε φυτ-
 ἄ καὶ τᾶλλα τὰ γε-
 γραμμένα ἐν τῇι

στήληι ἦι ἔστησα-
 130 ν Ἱγίας καὶ Ἀνά-
 σχετος. vac.
 face D left.1 καὶ τόδε ἄλλο ἀ[ρ]-
 γύριον εἰσήκει·
 παρὰ Ἀριστοβού-
 λου τοῦ Λυσιζέ-
 5 νου τοῦ ἱερέως
 τοῦ Ἀσκληπιοῦ
 τῶν ἱερείων
 τῶν θυθέντων
 τῶι Ἀσκληπιῶι
 10 τῶν δερμάτων
 τιμὴ δραχμαὶ ·.
 ΔΔ□ΠΙ· vac.
 παρὰ Ἀμεινίου το[ῦ]
 Εὐθυπόλιδος Δ□·
 15 παρὰ [...]δου
 τοῦ Κρ[ι]το [— — — —]
 ΔΔΔ□· παρὰ Χάρη-
 τος τοῦ Εὐκλείδου?
 ΔΔ□□ καὶ [— — — —]
 20 ΓΕΙΣ· Δ[— — — —]
 ΛΟΝ[.]Τ[— — — —]
 ΛΤΕ[— — — — ἀρ]-
 γυρο[— — — — — —]
 ΝΕ[— — — — — —]
 25 ΑΥΡ[— — — — — —]
 ΤΑΣΑΜ[— — — — — —]
 [.]ΟΛ[— — — — — —]
 Σ[— — — — — —]
 ΛΙ[— — — — — —]
 30 .ΤΔ[— — — — — —]
 .ΑΡΑ[— — — — — —]
 ΓΟΔ[— — — — — —]
 ΛΥΜΩ[— — — — — —]
 ΞΑ[— — — — — —]
 35 □□□□ΠΙ[— — — — — —]
 Ν[— — — — — —]
 ΝΗ[— — — — — —]
 ΑΝΑ[— — — — — —]
 □ΔΔΙ[— — — — — —]
 40 [.]ΤΟΚ[— — — — — —]
 □□ΠΙ[— — — — — —]
 ΕΠΙ[— — — — — —]
 ΙΛΛΛΣ[— — — — — —]
 Καλλισθέ[ν — — — —]
 45 ΔΟΥΑ[— — — — — —]
 ΠΛΕΙΣ[— — — — — —]
 [.]ΒΛ[.]Σ[— — — — — —]

ΟΤ[— — — — —]
 {²vss. 8 consulto erasi}²
 57 οἶδε ἐνοίκια οὐ [τε]-
 θήκασιν [ἐπὶ] τῆς
 ἡμετέρας ἀρχῆ[ς],
 60 ἀλλὰ ὀφεί[λουσι]
 τῶι θεῶι αὐτοὶ
 καὶ οἱ ἐγγυηταί·
 Ἀριστοκράτης
 Ἀμύνου δραχμᾶς
 65 ΔΔΔ□□□□□· ἔ[γγυ]-
 οὶ Ἥγησαγόρας Μ[η]-
 τροδώρου, Μητ[ρό]-
 δωρος Ἀμύνου·
 Ἀπήμαντος Λε[ω]-
 70 [φ]ῶντος· ΔΔ□ΠΙ· [ἔγ]-
 γυος <Σ>φόγγος? Ἀ[πη]-
 μάντου· Ἴερακο[ς]
 Θεοκύδους· ΔΔΔ
 □□□□· ἔγγυοι Διογ[υ]-
 75 σόδωρος Μα[ρ]α[θω]-
 νίου, Τιμοκράτης
 Ἐπιγένους. vac.
 {²vac. = vss. 2}²
 78 οἶδε τόκους οὐ τε-
 θήκασιν [ἐπὶ τῆς ἡ]-
 80 μετέρας ἀρχῆς·
 [Π]ολύξενος Φω[καί]-
 ἔως δρα[χμ]ᾶ[ς]· Ἡ· Δ[ίαι]-
 τος Ἀπολλ[οδώρου]· Δ□[□]·
 [Θ]εόγν[ωτος ...]
 85 □ΔΔ□ΠΙ· Ξένων
 Ἐρμιονεὺς· ΔΔΠΙ·
 [Φ]ερεκλείδης ὑπὲρ
 [α]ὐτοῦ καὶ Προξένου
 □ΔΔ□□□[ΠΙ? καὶ ὑ]-
 90 πὲρ Χάρητος· ΔΔ□·
 ὑπὲρ Νεωκόρου· Δ□·
 ξύλα κέδρινα πα-
 ρελάβομεν ΔΔΔ□·
 τούτων κατεχρή-
 95 σθη εἰς τὴν [ὄρο?]-
 φὴν τοῦ νεῶ τοῦ Ἀ-
 πόλλωνος □Π[...]
 [...]ΠΙ· εἰς [τὴν ὄροφὴν? τοῦ]
 Πωρίνου [...]
 100 ξύλα ΔΔΔ[... εἰς]
 τὰς θυρίδας [τοῦ Προ]-
 πύ[λου — — —].
 περιεγ[ένετο ξύ]-

λα δύο· [ταῦτα πα]-
105 ρεδ[ώκαμεν ἱερο]-
ποιοῖ[ς Δ]ημόνοι
Νίκω[νος, Πίστη]
Ξένω[νος]
ΝΗΣΕ[— — — —]
110 ΧΛΝ[— — — — —]
καὶ τάδε ἄλλα ξύλα
κατεχρήσθη· [εἰς]
τὴν ὀ[ροφῆ]ν τοῦ [Πω]-
ρίνου ξύλα [ἀπὸ]
115 τῶμ παλαιῶν ξύ-
λων τῶν [πα]-
ρὰ Νικομήδου ἀ[γορασ]-
θέντων· εἰς τὸ[ν ἔμ]-
βολον τῶι μελάθρῳ
120 δοκὸν ἐκκαιδεκά-
πηχυν καὶ ἄλλην [δο]-
κὸν δεκάπηχυν <κ>α[ἰ]
τόμους τετραπή-
χεις ποδιαίους· III·
125 ἄλλην δοκὸν ἑνδε-
κάπηχυν εἰς τὸ λο-
[γ]εῖον τῆς σκηνῆς·
τόμον τετράπη-
χυν εἰς τὰς θύρας
130 τοῦ Προπύλου· τόμον
τετράπηχυν· σανί-
δας πτελείνας· II.